

ERKEL FERENC ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE

(KULTURTÖRTÉNELMI KORRAJZ)

IRTA
ID. ÁBRÁNYI KORNÉL.

KIADJA
SCHUNDA V. JÓZSEF
CS. ÉS KIR. UDV. HANGSZERGYÁROS, ZENEMŰ-KERESKEDŐ ÉS KIADÓ.

BUDAPEST
BUSCHMANN F. KÖNYVNYOMDÁJA
1895.

TARTALOM

ELŐSZÓ.

KIADÓI SZÓ.

I.

HAZAI ZENEÉLET HAJDAN S E SZÁZAD ELEJÉN.

II.

**A MAGYAR ZENE ELSŐ FELLENDÜLÉSE A 30-AS ÉVEKBEN
S ERKEL F. ELSŐ FELLÉPÉSE.**

III.

**ERKEL FERENC MŰKÖDÉSE A MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZNÁL
1838-TÓL A 40-ES ÉVEK VÉGÉIG.**

IV.

ERKEL FERENC S A MAGYAR ZENE AZ 50-ES ÉVEKBEN.

V.

**ERKEL FERENC KIMAGASULÁSA A 60-AS ÉVEK -BEN
S AZ AKKORI MAGYAR MŰVISZONYOK.**

VI.

ERKEL FERENC A 70-ES ÉVEKBEN S AZ ORSZ. M. KIR. ZENEAKADÉMIA.

VII.

ERKEL FERENC A 80-AS ÉVEKBEN S A M. KIR. OPERAHÁZ.

VIII.

ERKEL FERENC S AZ ORSZ. MAGYAR DALÁR- EGYESÜLET.

IX.

ERKEL FERENC UTOLSÓ ÉVEI.

X.

ERKEL FERENC JELLEMRAJZÁHOZ.

XI.

EPILOGUS.

ERKEL FERENC

ELŐSZÓ.

Midőn e munka t. kiadója arra kért fel, írjam meg Erkel Ferenc életét és működését, mint a kivel évek hosszú során át több téren és irányban közvetlen szellemi, művészeti s hivatalos összeköttetésben álltam s aki mint ilyen, legjobban ismerhettem egyéniségét, érületét, jellemét s gondolkodását: lelkemben egy olyan húrt érintett meg, mely minden külső impulzus nélkül is készült ez irányban megrezdülni.

Készséggel engedtem tehát a felkérésnek, annál is inkább, mert amióta Erkel Ferenc is örökre elköltözött azokhoz a nagyokhoz, kik e század magyar kultur-életének megalapítói, első vezércsillagai voltak s aki, mint azok kortársa, a történelmi fejlődés láncolatának szintén egyik erősen kiható kapcsát képezte, egyik főtörekvésemet az képezte, hogy amint én őt ismerni tanultam s aminő képet én az ő élete, működése és jelentőségéről magamnak megalkottam, mindazt megírom s azzal is hozzájáruljak a későbbi kultur-történetírók anyagkészletéhez, melyből majdan az ő alakja is méltóan fog kidomborodni.

Mert a kor, melyben egy nemzet szellemi tényezői élnek és működnek, az legkevésbé alkalmas teljesen tárgyilagos igazságot szolgáltatni azok érdemeivel szemben. Még a legnagyobbak alakjaira is számosan akadnak, kik fátyolt löknek, sőt olyanok is, kik őket a magas piedesztálról sárba rántani törekednek. Csak ha már nagy a távolság, mely a holtak sírját elválasztja az élők szenvedélye, irigysége s mindenféle gyengeségétől, rendesen akkor szokott beállni a higgadt, tárgyilagos megítélés.

Erkel Ferencel szemben sem leszen ez másképen. A magyar nemzet, a magyar művészet s az ő jelentőségét is csak akkor fogja majd igazán belátni és méltányolni tudni, mikor a változó nemzedékekkel, a változó nemzeti aspirációk homályos sülyesztőjéből fog visszatekinteni az ő alakjára, mint a magyar géniusz egyik világító oszlopára.

Addig hordja össze hát mindenki az ő kosarával a földet ahhoz a történelmi királydombhoz, melyről majdan az utókor jobban s tisztábban visszatekinthet a múltba.

Az, amit e jelen szerény munkában Erkel Ferencről íme én is összehordtam s azzal az ő műtörténelmi alakját megvilágítani igyekeztem, sem annak a teljes kimerítését nem ambiálja magának, amit Erkel F.-ről általában még el lehet mondani, sem nem aspirálja a nézeti s megítélési csálhatatlanság babérját. Ezzel szemben tisztán csak az egyéni meggyőződés álláspontját foglalhatom el, tisztelvén mindenkinek a saját magáét, ha az épen ellenkeznék is az enyémmel.

Mert művészeti felfogás, ízlés és meggyőződés tekintetében valamint soha nem hódoltam s nem is hódolok sem az általános áramnak, sem a befolyásoló tekintélyeknek, úgy viszont távol van tőlem, másoknak az én elveim s meggyőződésemtől eltérő nézeteit s meggyőződését is teljesen nem respektálni.

A döntő szó úgy is mindig és mindenben az idő jogához tartozik.

Budapest, 1894. november hó.

id. Ábrányi Kornél.

KIADÓI SZÓ.

A legnagyobb magyar zeneköltő s a magyar opera elévülhetlen érdemű megteremtője: Erkel Ferenc élete és működésének megírására e munka igen t. szerzőjét felkérvén, e nagyérdemű munka kiadásánál sem üzleti érdek, sem hiusági viszketőség, sem feltűnési ösztön nem vezetett.

Egyedül a legőszintébb elismerés és hódolat, melylyel az elhunyt nagy mester géniusza iránt mindenkor viseltettem s az igaz hála, melyet iránta úgy életében éreztem, mint érzek halála után is ama számos felbuzdító támogatásáért, melylyel a magyar műipar emelése érdekében kifejtett buzgalmas pályámon engemet elhalmozni kegyes volt.

Leginkább érzem pedig e hála erkölcsi kötelességét ama hazafias felkarolásaért, melyet a legspeciálisabb magyar hangszer: a cimbalommal szemben tanusított, mely ma már nemzetközi jelentőségre emelkedett s melynek polgárjogot szerzett a színházi zenekarokban, azt első sorban saját magyar operáival igazolván be.

De másrészt, legujabb keletű zeneműkereskedésemnek kiadási feladatát abban véltem legjobban megtalálni, hogy a legnagyobb magyar zeneköltő emlékét a hazai irodalomban én is tehetségem szerint megörökítssem.

Budapest, 1894. november hó.

Schunda V. József.

I. HAZAI ZENEÉLET HAJDAN S E SZÁZAD ELEJÉN.

ERKEL FERENC legkimagaslóbb alakja a magyar művészetnek. Már abban az időben magaszt ki a zenében, mikor a többi társzművészetek Magyarországon - a színészetet kivéve - még csak csecsemő-korát élték. Erkel Ferenc ma már a történelemé, élete és működése a magyar közművelődés történetírója előtt mint nyitott könyv fekszik s kimutathatja számára azt a fényes helyet, mely őt a nagyok Pantheonjában megilleti. Amit tett s alkotott, azon többé nem változtat semmi. Előttünk fekszenek művei s több mint hat évtizedes ténykedése, nyomról-nyomra fel van jegyezve. Annak értékéből nem lehet elvenni semmit s azt emelni ő neki sincsen már többé hatalmában.

Egyike volt ő azoknak, kinek feje köré örökzöld koszorút fonhat a nemzet, mert betöltötte hivatását s kiérdemelte háláját. Azon a téren, melyen az ő piedesztálja emelkedik, jöhetnek utána talán még nagyobb génuszok, de egyben nem fognak vele vetélkedhetni soha. Abban, ami az úttörőket, a nemzettel együttérzőket s a magyar génusszal magukat azonosítókat megilleti. Mert Erkel Ferenc abban az időben nőtt nagygyá, mikor a magyar földet még sivár homokréteg fődé s a szellemi hajtások csak úgy verhettek intenzívebb gyökereket, ha magukkal hozták az ehhez való életerős képességet. Mert akkor a semmiből kellett nagyot teremteni, hogy áldást hozó legyen a termés s kiható, felvillanyozó a nemzeti fásultságra. Azért Erkel Ferenc nagy jelentőségét a magyar nemzet kulturfejlődésében csak úgy lehet teljesen megérteni s méltányolni, ha megértettük azokat az előző viszonyokat is, melyek közt az ő alakja kimagasult.

*

A jelen század első negyede képezi azt a határpontot, melyen túl a magyar nemzet sok százados harci küzdelmek után némileg fellelegzhetett. A szellemi élet minden terén századokkal elkésett nép volt ez időben. Rendi alkotmány, elzsibbasztó kaszturalom, jogi visszasság s idegen nyelvekre fektetett műveltség uralkodott. Nemzeti művészetéről s kivált zeneművészetéről (!) vajjon lehetett-e szó ez időben? Az arisztokrácia, a főnemesség legfőlegb mecenási szerepet játszott - nem magyar, de idegen művészek javára. A gentry-világ összes érzéke és fogalma a zenéről csak a cigány hegedűjében összpontosult s egyedül általa vett tudomást arról, hogy van olyan eredeti népdalforrása, mely kincses világot rejt számára. A közép polgári osztály s a nép fiai alig jöttek tekintetbe s ha közülök egyik-másikra le is szállt a génusz égi szikrája: el kellett zúlnie, vagy csak idegen földön érvényesülhetett, mert bent a hazában nem nyílt számára sem hely sem felkarolás. A városi vagyonosabb polgári osztály lett volna egyedül képesítve a művészeti magvak elvetésére.

S aránylag az időben vetett is sokat, de azokból nem termettek magyar művészeti virágok. Erősebb volt körében a kozmopolitikus áramlat és sokkal hitetlenebb Tamás, szemben a művészeti életképességgel, semhogy szellemi súlyát a nemzeti aspirációk mérlegébe vetette volna.

A magyarországi zeneéletet általában három főkorszakra lehet osztani. Az első a XVI. századig terjed, ameddig Magyarországon a zene semmi határozott célt s irányt nem követett. Egyedül az egyház szolgálatában állott orgona és ének alakjában s hangszeres zenéről a társadalmi világban szó sem lehetett. Legfeljebb a vándor hegedősök kopogtattak be néha a főurak várkapuin, amelyeken belül a termekben csak kardok, kopják és kancsók csengése uralkodott.

A második korszakban, mely a XVIII. század kezdetéig terjed, a világi zene hazánkban is kezdett kibontakozni pólyáiból. A reformált vallással az egyházi énekek nagy módosulásokon mentek keresztül; a katolikus liturgiális és antiphonális zöngelmek helyére Luther „Erős várunk nekünk az Isten” khorálja nyomán, életerős, tartalmas zsoltárénekek léptek, melyekbe sok eleme vegyült a magyar népélet dallami hangulatának is, melyek aztán a templomon kívül is megmaradtak a nép ajkán s ennek lehet tulajdonítani azt is, hogy a magyar nép a kálvinista vallást még ma is magyar hitnek, egyházi szolgáját pedig magyar papnak nevezi. S valamint a katolikus latin szövegű liturgiális énekek sok századon át leghatalmasabb támaszai, fejlesztői lettek az ugynevezett kozmopolitikus zenestylusnak a többszólamú khorális figurációk s az ellenpontozati mesterséges szövések segítségével: ugy viszont a reformált s főleg a kálvin vallás zsoltárénekei legkihatóbb fellendítői lettek a népdalokra támaszkodó nemzeti világi zeneiskoláknak. Ebbe a második korszakba esnek bele a török hódoltságból fakadt nemzeti nyomorúságok, a magyar oligarchiának véres villongásai, a római német-császári koronának Szent István koronájával való folytonos összeütközései s a meg-megújuló magyar függetlenségi harcok eredménytelen küzdelmei. Semmi sem volt természetesebb, minthogy a nemzeti zene e második időszakában halmozódott össze lassanként az a gazdag s változatos anyag, mely a magyar nép felzaklatott kedély- és szenvedély-világából táplálkozván, a magyar zene pregnáns vonásait és sajátosságait eredményezte, de még csak kuszáltan összekavarodva mindenféle más idegen elemmel. Fontos szerepet kezdtek már ez időszakban játszani a magyarországi cigányok, kik már ez időben is hűséges tolmácsolói voltak a magyar dal- és zenei érzéknek. Kezdetben ugyan még csak a bevándorlásukkor magukkal hozott primitív cimbalom és a német eredetű F i d e l (vonós hangszer, a későbbi hegedű első typusa) voltak a közegek; de már ezeken is tudtak alkalmazkodni a magyar nép kedély-világához s ezeken is vissza tudták tükrözni annak fájdalmas rezgéseit.

A 18-ik század képezi azt a harmadik korszakot, mely a magyarországi zeneélet s a magyar zenének is élesebben kidomborította az arculatát s hol a magyar világi zenestylus határozottabb körvonalakat kezdett öltetni. Nyugat-Európa s így a magyar nemzet szomszéd-országai-ban is e században nyer óriási fellendülést a zene minden ága. A zene legkimagaslóbb óriásai: Haydn, Mozart, Beethoven e század végén bontják ki zászlóikat, melyek előtt meghajol az egész világ s ép Magyarország szomszédságában élnek, működnek s teremtenek. Bécsben - melyet annyi sok szál kötött már akkor is hozzánk s Magyarországhoz, - az opera és az abszolút zene formái s hangszerközegei leszűródnek s állandóan fixirozzák a keretet, élükön a hegedű s a többi vonós hangszerrel, melyek azoknak többé meg nem ingatható alapját képezik, s melyek meghonosulnak hazánkban is, főleg pedig az amugy is terjeszkedni szerető cigányok kezében. E században halmozódik össze az a sok keserűség, fájdalom, csalódás, elfojtott düh s maró gúny, mely a II. Rákóczy Ferenc szabadságharcának újabb csalódással végződött drámája után fennmaradt. A hétéves háború, a magyar insurrekciók, katonai verbuválásoknak egész láncolata huzódik végig e századon, melynél nagy szükség volt a táncra s a zenére. Az elbujdosott s a Márvány-tenger partjain kiszenvedett hős fejedelem udvarában szerepelt Bar na Miskák és Cinka Pannák utódai, szerte szélednek az országban s a fájó emlékek mellett vigaszt, lelkesedést öntenek a magyar zene által a magyar szívekbe. A zene jelentősége mindinkább kidomborodik, s kezdi érdekelni a magyar értelmiség köreit is. Ily viszonyok közt lép fel a jelen 19-ik század, melynek elején még Magyarországon is végig kellett sivítania a francia nagy forradalomból kinőtt Cezarizmus viharjainak, hogy aztán szélcsend álljon be s a magyarnak is ideje legyen saját sorsáról, nemzeti fejlődéséről gondolkodni s azután cselekedni, alkotni is valamit.

E század első két évtizedében még nagyon kevés volt az, amire a magyar kultúra, a nemzeti művészet, főleg pedig a magyar zenészet aspirációk erősebb vára támaszkodhatott volna.

Mikor az ébredés hajnala derengeni kezdett, akkor tűnt ki, hogy minden mező el van hagyatva s felburjánozva idegen növényektől. Századok mulasztását kellett kipótolni, mert minden elmulasztott lépés újabb évtizedes elláposodással állt kapcsolatban. Előbb magyar nyelvet, irodalmat s közműveltséget kellett teremteni. A művészetre, zenére nem jutott sem hely, sem idő. Nem lévén nemzeti töke, amazoknak is kölcsönből kellett élösködni. Görög, latin s német mankókra támaszkodni előbb, hogy utóbb saját lábukon megállhassanak. Pedig a nemzet legkiválóbb szellemi erői: írók, bölcsek, tudósok sorakoztak, hogy a magyar génuszt feloldják láncai alul. Ily viszonyok közt mit tehetett, mit várhatott a zene, melylyel jóformán senki sem törődött s mely martalékul esett az alsó néposztály és a cigány izlésének. De dacára ez elhagyottságának, a magyar dal s zenében rejlő öserő e század első negyedében mégis áttörte már azt a kemény burkot, mely hosszú századokon át kiemelkedésének az útjában állt. Az első nagy cigány-virtuóz és zeneszerző Bihari János, ez időben már szélesen ismert képviselője volt a magyar hallgató nóták, verbunkusok és tánc-zenei frisseknek. Játékával s magyar darabjaival feltűnést keltett még Bécsben is, hol az 1815-iki kongresszus alkalmával fejedelmek figyelmét vonta magára, kik elhalmozták kitüntetésekkel. Vele együtt párhuzamos első apostolai voltak a magyar zenének ez időben az idegen származású de magyar érzékű Csermák Antal, továbbá az első magyar nemes zeneművész és szerző, a kalandos életű magyar trubadur: Lavotta János, majd a legképzettebb zenész: Ruzsitska Ignác, ki „Béla futása”-val első kísérletet tett a magyar opera terén, s a második - zenével foglalkozott - magyar nemes: Svastics János.

E század elején a magyar zene két fő eleme: a népdal és a hangszeres forma már jelentősen ki volt fejlődve s alapul szolgálhatott a későbbi nagyobb méretű építkezésnek. Ekkor már megvolt a régi Rákóczy-kesergőből Bihari által formált induló; szélében el volt terjedve a magyar dalok bűbajos királynői prototip képe, a Lavotta szerzette „Cserebogár”, s a palotások, toborzók, hallgató nóták és figura-cifrázatok egész tárháza állt rendelkezésre. Mindezzel azonban a nemzeti zeneélet s a magyar zene nem igen tudott előbbre haladni, szemben azzal a sok akadálylyal s idegen áramlattal, mely ónsúlylyal nehezedett reá. Ugy volt a magyar ez időben a zenével is, mint volt a nyelvvel. A hivatalos és felsőbb oktatási nyelv a latin volt. Ország és megyei gyűléseken csak annak jutott szerep, a ki birta a latin nyelvet. A magasabb körök társalgási nyelve pedig minden más volt, csak éppen magyar nem, melyet csak a nép és a közép-nemesi osztály beszélt fél latin s fél német travesztált kifejezésekkel. A ki szak- vagy tudományos, vagy szépirodalmi, költészeti műveket akart olvasni: németül, franciául, olaszul kellett tudnia, mert magyar nyelven legfőlebb csizios kalendárium vagy álmoskönyv állt a rendelkezésére. A legelső úri házaknál is a legelőkelőbb fényűzési cikk számba ment a zongora (akkor még Klavir), a zenének e nemzetközi terjesztő közege, az ő akkori, épenséggel nem csábító hangja és szerkezetével. De rajta még játszani is tudni: az olyan valóságos tünemény számba ment, a kinek hét vármegyére terjedt a híre. S mi képezte a zeneművelés anyagát? Bizony nem a fentjelzett magyar termékek, melyek akkor még csak a levegőben uszkáltak egyik cigány vonójától a másikig. A kik azokat le is tudták volna irni, azokból az egész országban egy kápláralját is bajosan lehetett volna kiállítani. Még a bécsi zenepiac is oly szegény volt e század elején, hogy az akkori divatos opera-kivonatokat ott is a külföldről, leginkább Páris és Olaszországból kellett megrendelni. Egynehány - Haydn, Mozart s Beethoven műveiből - primitív kiállítású kivonat: ennyi volt az egész, a mivel a császárváros maga is önállóan rendelkezett. Hát még Magyarország? Ha ezekből egynehány ide is tévedt, azt ép úgy megbámulták, mint az egyiptomi papyruszokat. Zeneoktatás? Az mindössze egy pár hangszerre szorítkozott. Az akkor még Klavirnak nevezett zongora számára még csak akadott valami idegen nyelvű utmutató. Sőt „mirabile dictu”! még magyar nyelven irt ilyenmű munka is létezett már e század elején, melyet bizonyos Gáti István paedagogus bocsátott közre a budai kir. universztás betűivel ily címen: „A kótából való klavirozás mestersége”.

ge, melyet készített az abban gyönyörködők kedvéért: Gáti István.” A hazai zeneművészet terén ez volt az első számbavehető közművelődési munka, mely számos fejezetre oszlott, felölelve a zeneelmélet és paedagogia minden anyagát, még pedig oly alaposan, hogy még a mai kritikát is kiállhatja. Nyelvezete természetesen az akkori magyar nyelv fejletlen álláspontjához ragaszkodott. Hogy mennyi példány kelhetett el belőle széles Magyarországon? Erről nem maradt fenn statisztikai adat, de valószínű, hogy a jó és buzgó Gáti István nem rendezett belőle második kiadást.

Az akkori K l a v i r mellett még legfőlebb a hegedű, kis bőgő és a fuvola talált művelőkre és tanulókra, mely hangszerek oktatása azonban már csak ugy more patrio, cigánymódra történt. - Lavotta, Csermák, Ruzsicska, Svastics: ezek még le tudták írni úgy a hogy ami magyart komponáltak, de már Bihari és cigány kortársai, idegen írástudó kézre szorultak. (E tekintetben különben még manapságig sem haladt nagyon előre a magyarországi cigány-zenekultura!) Ami zeneélet e század elején Magyarországon létezett, azt leginkább a német ajku nagyobb vidéki városok polgárságának, a katolikus püspökségek székhelyein működött ugynevezett regens-chorik s a protestáns kollégiumok jól szervezett kántusainak a körében lehetett feltalálni. De ezek részint idegen szellemben működtek, részint elszigetelten álltak, s ha itt-ott fel is csillant köztük a magyar zene iránti szikra, azok ép az elszigeteltségnél fogva nem foghattak tüzet s nem hathattak ki intenzívebben a közéletre. Még a fővárosban is hiányzottak az olyan központok, összekötő kapcsok, melyek a fellendülést általánosabbá tehetnék volna. Annál inkább a vidéken, hol még a kellő érzék is hiányzott ép ama irányadó köröknél, melyeknek e részben példaadóként kellett volna szerepelniük.

E század egész első negyedének el kellett még mulnia, hogy hazánkban először az általános zeneélet iránti érdeklődés gyökeret verjen, s másodszor, hogy specialiter a magyar zene ügye is szélesebb körökben felkaroltassék.

II. A MAGYAR ZENE ELSŐ FELLENDÜLÉSE A 30-AS ÉVEKBEN S ERKEL F. ELSŐ FELLÉPÉSE.

A nemzeti zenék önálló irányban való fejlődése minden országban mindig párhuzamosan haladt s halad a nemzeti nyelv s irodalom fejlődésével. Ez a történelmi igazság Magyarországon is érvényesült. Mert amint a magyar nyelv, költészet s irodalom mindjobban kezdett felszabadulni az idegen szavak és szellem békói alul, a magyar dal és zene is akként kezdett izmosodni. A különbség csak az volt, hogy amíg azok biztosabb uton haladhattak az összpontosult szellemi erők öntudatos működése által s hamarabb célhoz értek, addig ezeknél inkább csak a nemzeti géniusz önkénytelen megnyilatkozása pótolta a rendszeres ténykedéseket s csak később léphetett a sorompóba.

Mind a két irányban az 1825-iki pozsonyi rendi országgyűlés (Dieta) adta meg azt a hatalmas lökést, mely aztán magával ragadta az egész nemzet jelentékeny zömét. A nagy Széchenyi István gróf hazafias áldozatkészségével meg lett alapítva a magyar tudós társaság, s ezzel egy csapással meg lőn teremtve az a szellemi gyupont is, melyben minden sugár összpontosulhatott s melyből azok viszont minden irányba kisugározhattak. Akik csak magasabb hivatást éreztek magukban szolgálni a nemzeti ügyet: minden irányban elfoglalták a tért s bámulatos erővel hordták össze a cyklopsz köveket a magyar szellemi csarnok felépítéséhez. A 30-as évek elején már egész phalanx dolgozott azon s felrázva a nemzetet százados tespedéséből s kultur-hivatásának öntudatára ébresztvén, lépésről-lépésre tért hódít, gyújt világot s teremt nemzeti monumentális műveket. A Kisfaludy testvérpár: Sándor és Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Kölcsey Ferenc, Fáy András, b. Jósika Miklós, Toldy Ferenc, óriási lépéseket tesznek a költészet s irodalom minden ágában; a magyar lyra, éposz, dráma és regényirodalom kézzelfogható testet ölt s mindinkább oszlik a homály, terjed a hit, hogy van magyar nemzeti géniusz s csak akarni kell és lesz magyar alapra fektetett szellemi s művészeti élet e hazában. A nagy alkotók tábora napról-napra szaporodik s gigási erő és kitartással segédkeznek nekik a 30-as évek - isten kegyelméből született - nagy színész alakjai, kik az egész országban hirdetik a feltámadás, a megváltás himnuszát.

Akik még élnek s akik tanúi voltak az ébredés e nevezetes korszakának, csak azoknak lehet kellő fogalma azokról az intenzív hatásokról, melyeket a magyar géniusz ez első nagy alkotásai szültek. Mintha csak a Kanaán földjébe teli marokkal és isteni erővel szórták volna a termő magokat, úgy keltek ki azok az akkori magyar ifjúság szívében, melynek minden tagja ugyanannyi apostola s igehirdetője lett a nemzeti szent eszmének. De a megfogamzás e nagy korszakának a mérvét korántsem kell a mai üzleti érték szempontjából megítélni. Mert az időben nem az jött tekintetbe, hogy pl. Kisfaludy Sándor „Verses regéiből”, Vörösmarty „Zalán-futása” époszából, Fáy András „Béltéki ház” regényéből, Kölcsey Ferenc munkáiból, Kisfaludy Károly színműveiből, vagy Bajza verskötetéből hány példány kél el s hány kiadást rendeznek a kiadók? - Hanem az, hogy kiknek a kezébe került az a néhány száz példány, mely elterjedt az országban? Szóval: a szellemi művek termőképességét s kihatóságát akkor az mérlegelte, hogy olyan kézbe kerülnek-e, mely azokat csak felnyitja s aztán ismét becsukja, vagy pedig olyanba, mely átadja a szívnek, a gondolkodó fejnek s a hazafiui fellelkesedésnek, mert akkor is voltak mint ma, - csak hogy kevesebb számban, - kik divat, erkölcsi presszió vagy mecénási hajlamból, minden nevükre címzett előfizetési felhívásra aláírtak, de többet aztán nem törődtek a dologgal. De való igaz, hogy akkor azok, akik nem e kategóriába

tartoztak, szívének vérével irták lelkük táblájára minden sorát annak amit olvastak s én magam is nem egyet ismertem, kik könyv nélkül recitálták Kisfaludy Sándor „Csobánc”, „Tátika” vagy „Somló” regéit, Bajza s Kölcsey hazafias ódáit s egész fejezeteit Vörösmarty „Zalán futása”-nak. Az ily lelkes magyar ifjak s honleányok kezében aztán minden példány százat, ezeret képviselt, mert nem a könyvtárak számára, hanem a hazafiúi láng élesztésére szolgáltak.

Az irodalom ez első fellendülésétől nem maradhatott messze el a magyar dal s zene iránti érzéknek a felébredése sem. Csakhogy nagy különbség volt a kettő között: a magyar költészeti, leírói s drámai művészet tűzfogó képessége egészen más tényezőkhez volt kötve, mint a zenéé. A világos értelemhez kötött szó megértéséhez nem kellett külön nevelés, külön képzés és külön érzék teremtése. A ki magyarul tudott, az meg is értette amit az írók intenczionáltak. De a magyar zene átértéséhez s annak a nemzeti életben nagy hivatása átértéséhez külön nemzedéket kellett teremteni, művelni s lelkileg nevelni. - A 30-as évek nemzedéke általában erre még nem volt megérve, kivételek akkor is voltak, de azok ugyyszólván elenyésztek a kozmopolitikus nagy áramlatban. Ezt az áramlatot pedig az akkori nevelés, divat és társadalmi faktorok csak dagasztották. Nyelv, irodalom, költészet tekintetében az akkori nagy szellemek nem téveszthették el az irányt, mert a régi és újabb klasszikus irodalom kész formákat szolgáltatott s csak a tartalmat kellett a nemzeti génusz ihlettsége szerint betölteni. Nem így szemben a magyar dal s zenével, melynek akkori speciális kis formáit teljesen abszorbeálta az általános nemzetközi zene óriás dimenziója. S ha a magyar keblekben fel is gyúlt a láng a zene iránt: kihez fordulhattak? Magyarország lakossága akkor még csak két részre volt osztva. Az egyik, a kiváltságos osztály magának lefoglalva tartott minden oly állást, melyen munka nélkül lehetett játszani az urat; a másik, a „misera plebs contribuens” pedig csak arra volt teremtve, hogy dolgozzék - legtöbbször nem is a maga, hanem ura számára - és engedelmessédjék. Még a városi polgárság, az iparos, de még az ugynevezett honoráciorok osztálya is csak a kiváltságosok kegyelméből boldogulhatott. Zenetanítókra volt szükség? Az arisztokrácia s a nagyobb vagyonu nemesi kiskirályok Bécsből vagy Prágából hozattak külön zene-mestereket, a városokban pedig a szintén külföldről inportált vagy bevándorolt organisták, regenschorik, templomi énekesek s zenészek végezték az ebbeli feladatokat. De ezek nem ismertek más zenét, mint a németet, melyet már az anyatejjel szívtak magukba. Az akkor már Magyarországon is terjedni kezdett német klasszikusok s idegen virtuózok műveinél s nagy engedmény fejében az akkori divatos olasz és francia operák dallamkivonatainál alább nem adták. A magyar dal s zene iránt lenéző averszióval viseltettek először, mert sem megérteni, sem átérzeni nem tudták s másodsor: mert művészi méltóságukon aluli dolognak tartották olyan zenével foglalkozni, melyről csak a barna cigány-muzsikusz vesz tudomást. (Sajnos, hogy ily nézetű zenetanár még manapság is nem egy találkozódik hazánkban!) De még ha akarták volna sem foglalkozhattak vele, mert nyomtatott magyar darab az időben jó formán nem is létezett s ha létezett is, az minden kritikán alul állott. Annyira idegen áramlat uralkodott az időben Magyarországon a zenével szemben, hogy a 30-as évek elején Rothkrepf a későbbi sok érdemű magyar író, akadémikus, szerkesztő s a hazai zene első fellendítőinek egyike: Mátray Gábor, ki 1833-ban az első szépirodalmi lapot a „Regelő és honi művész” címűt alapította, valószínűleg hogy inkább beilleszthető legyen az akkori zeneizlés keretébe: indítatva érezte magát egy füzet eredeti magyar nótát ily címen bocsátani közre: „Eredeti magyar nóták Rossini „Szevillai borbély” című és „Tolvaj szarka” című operáiból vett motivumokból. Szerkesztette: Rothkrepf Gábor”! E címen - így gondolta magában - a német és cseh zenemesterek is talán hamarabb kibékülnek vele. Csak ez az egy hazai műtörténelmi adat is eléggé megvilágítja az akkori viszonyokat s az idegen áramlat hatalmát, szemben a magyar zene aspirációival. Ha Pesten - akkor is az ország irányadó fővárosában - ilyen izlés uralkodott, elképzelhető, milyen volt a vidéken, a távolabbi

megyékben, hol a posta is csak minden két vagy három hétben fordult meg egyszer. Bécestől Pest - honnan ez minden kultura sugarát leste - annyira volt még akkor, kivált téli zimankós időben, mint most Budapesttől Amerika, hát még Szatmár, Máramaros vagy plane Erdély! Könyvárus-bolt még Pesten is alig akadt egy pár. Vidéken a szellemi táplálékot könyv alakjában még a népesebb városokban is csak országos vásárok alkalmával az ambuláns könyvárusok közvetítették. Akik akkor el nem látták magukat igényelt könyvekkel, egy pár hóig is elvárhattak postai megrendelések útján. Zeneműveket pedig plane csak Bécsből lehetett kapni. Pesten még akkor híre-hamva sem volt zenekereskedésnek.

Egyes főúri családok az általános zene művelésében azonban már kezdtek ez időben is kitűnni. Így pl. a gr. Brunzvig, gr. Festetich, gr. Zay, gr. Fáy, továbbá a Nádkó- és a Rosti-családok, melyeknél a klasszikus zenének rendes heti estélyek voltak szentelve. De - az egy gróf Fáy Istvánt kivéve, - a magyar zene hajtásai iránt kevés rokonszenv mutatkozott. Vigalmak, ünnepségek, táncmultságok alkalmával meghallgatták a cigány hegedűjéről, de a családi termék ajtajai zárva maradtak előttük. Pesten a zeneoktatás is magasabb színvonalra kezdett ugyan emelkedni, de idegen nyelven és irányban. Egy Winkler Angelus, Klein Henrik, Merkl József, Bräuer Ferenc, Adler Vince (Erkel Ferenc későbbi ipja), Zapf Antal (most is élő alakja e kornak), Táboroszy Nándor, (a nemrég öngyilkossá lett műkereskedő atyja), Servaszinszky G., Treichlinger K. és Wagner József mind idegen nevet viseltek, jelölül annak, hogy zenével foglalkozni az időben még nem tartotta ambíciójával megegyezőnek a tiszta magyar vér. Lényegesen hozzájárult hazánkban az idegen zeneszellem terjesztéséhez az a körülmény is, hogy az egy Kolozsvárt kivéve, állandó menhelye nem volt az időben a magyar színművészetnek, annál kevésbé a zenének. Pest és Pozsony városa állandó német színházat tartott, hol operák is adattak. A vidéki nagyobb s műveltebb városokban, mint Sopron, Pécs, Temesvár, Kassa, csak német kulturát terjesztettek a német színészek és énekesek. A magyar művészet idegen volt saját hazájában s csak az utszéli vándorhoz volt hasonló. Pesten a zene terén csak két magyar névvel találkozunk ez időben, melyek viselői a magyar zenekultura terén valóban uttörő munkát végeztek s méltók, hogy a hazai műtörténelemben érdemük megörökítve legyen. Egyik sem volt az időben ex professo zenével foglalkozó, de lángoló szeretettel csüggtek a magyar zenei szellem terjesztésén. Egyik volt Dömény Sándor budai kincstári, s a másik: Bartay András (érdemdús zeneírónk s a nemzeti zeneiskola igazgatója: Bartay Ede atyja) pestvárosi hivatalnok. Dömény Sándor az első terjedelmes magyar nyelvű zongoraírást, Bartay András pedig az első magyar nyelvű zeneelméleti munkát „Magyar Apolló” címen adta ki, útmutatásokat adván a harmoniában és a Generalbassus játszásában.

A 30-as évek első felében lép fel aztán Erkel Ferenc s vonja magára a közfigyelmet, előbb a vidéken s távol az idegen szellemmel inpregnált fővárostól, hogy aztán későbbén ép a magyar fővárosban teljesítse nagy nemzeti hivatását annak zenei megmagyarosítása s a magyar zenének legmagasabb piederstálra való állításával.

Erkel Ferenc 1810. november 7-én született Békés-Gyulán, hol atyja a gróf Wenkheim-család uradalmi tisztje volt. Az Erkel-család már akkor ama polgári családok közé tartozott, melyekben a zene a lelki szórakozás, a magasabb műveltség s a finomabb műérzék kielégítésére szolgált. Ferenc atyja s nagybátyja Rudolf is szenvedélyes művelője volt a zenének s így csak természetes, hogy az apa Ferenc fiában is élesztette e szenvedélyt nemcsak, hanem a zongora-oktatásban saját maga részesíté. Nem nagy ösztökélésre volt szüksége e részben, mert Ferenc már gyermekéveiben oly kiváló hajlamot, hivatottságot tanusított a zene iránt, hogy atyja mind nagyobb figyelemre s mind gondosabb oktatásra méltatta. Az azonban távolról sem volt gondolatában, hogy fiából valaha zenész s a zene életfentartási pályája legyen. Az időben

e tekintetben az arisztokracia a nemesség s még a polgárság körében is egyenlő nézet, egyenlő nízus uralkodott. Ha elvétele értesültek is arról, hogy más országokban minő tisztelet s elismerésben részesülnek a zeneművészek s hogy anyagi tekintetben sem cserélnek a lombos hét szilvafával rendelkező nemes urak szülőtteivel, mégis csak azt tartották, hogy jobb idehaza azokból egy szál biztos, mint a külföldi bizonytalanból egy erdő. Ferenc atya is azért úgy gondolkozott: legyen fiából jó zenész, műkedvelő, de azért kijárván a köteles iskolákat, nézzen oly pálya után, mely bent a hazában a megélhetést biztosítja. Legyen prókátor, mérnök, doktor vagy kereskedő, de a zene után ne kíváncsion megélni. Mit mondana hozzá a grófi család, mit Békés-Gyula városi s a vármegye urai, ha fia muzsikusnak csapna fel? Ferencnek is tehát iskolázni kellett menni, előbb Nagyváradra, azután Pozsonyba, hol a közpályára való kvalifikációhoz szükséges tanulmányokat be is végezte. De „ember tervez és isten végez” - tartja a közmondás. S így történt ez az alig husz éves Ferencel is. Nem ellenkezett atya akarataival s kijárta becsülettel iskoláit, de ez idő alatt mindig ott hordta szívében azt a titkos szent szikrát, mely legtöbbnyire ép akkor gyul lángra, mikor senki, még az ember saját édes apja sem álmodja. Ugy a multban, mint a jelenben számtalan példa szól e tapasztalás mellett. Ferencnek Nagyváradon kevésbé, de Pozsonyban, mint akkoriban aránylag az ország legműveltebb városában, bővebb alkama, tágabb tere nyílt a zene íránt keblében hordott szikrát mind intenzívebb lángra gyulasztani. - Magyarországon akkoriban még nagy ritkaság számba ment a kiválóbb zongoraművész. Akik ex professo foglalkoztak annak oktatásával, azok közt is csak elvétele akadt olyan, a ki sima, egyenletesen pergő skálákat s komplikáltabb tételeket tudott volna játszani. Az olyan, aki még a trillákhoz is értett, közbámulat tárgyát képezte. E. F. későbbi művészeti kimagasulásának alapját tehát az vetette meg, hogy előbb zongora-virtuóz-nak képezte ki magát s e célját kitartó vasszorgalma s eminens felfogási képességénél fogva el is érte. Több ízben hallatta magát Pozsonyban nyilvánosan, magánkörökben pedig szélesen ismerték e tulajdonságát, melynek híre csakhamar messze terjedt az országban is. Élt az időben Pozsonyban bizonyos Turányi jó hírnevű jeles zenész, ki nagy tudós hírében állt s kihez távolról is eljártak a zene adeptusai elméleti tudományt szerezni. A fiatal E. F. is sokat érintkezett vele s a zeneirői első alapokat is általa szerezte meg, ki egyszersmind a klasszikus irodalom termékeivel is megismertette. Máskülönb a városi német színházban operai előadások is tartatván, módja volt e részben a kellő gyakorlati megfigyeléseket is megtenni. Mint kitűnő zongoraművésznek a híre eljutott gr. Csáky Kálmánhoz is, kivel megismerkedvén, annak buzdítására s ajánló leveleivel ellátva, Kolozsvárrt választotta működése teréül. Ekkor már végleg szakított minden más pályával s nem ismert más ideált, mint teljesen a zeneművészetnek szentelni életét. Atyja is lassanként kibékült fia pályaválasztásával, annyival inkább, mert az időben már európai híre volt Liszt Ferencnek s fényes diadalairól egész legendák járták be az országot, tömjénezvén a magyar névnek. Különb is Liszt és Erkel Ferenc atya közt úgy társadalmi állás mint zenészeti műveltség tekintetében, nagy hasonlottságot lehetett találni.

Erkel Ferencnek nemcsak művészeti továbbfejlődésére, hanem szellemének egész irányára nézve is nagy befolyással volt az ő erdélyi s főleg kolozsvári tartózkodása, mely hat évre terjedt. Kolozsvár volt az időben a magyar szellemi élet gyupontja; az erdélyi mágnás családok ott gyűltek össze; a téli szezonok alatt élénk társadalmi s nemzeti irányu életet folytatván s kihatván ily irányban a közéletre. Írók, tudósok, művészek egész kolóniája működött ott közre, hogy ápolják, fejlesszék a magyar közművelődést. Állandó magyar nemzeti színház dolgában Kolozsvár jóval megelőzte Budát és Pestet. Erkel Ferenc mint hírneves zongoraművész s alapos képzettségű zenész, csakhamar központja lett a kolozsvári s az erdélyi művészeti életnek. Itt lépett szoros szellemi viszony és barátságba Brassai Sámuel a magyar tudományosság nesztoraival, mely baráti viszony köztük mindhaláláig is fennállt, soha nem lazulva. Itt szivta magába először s többé ki sem törülhetőleg a magyar zene íránti

lelkesedést, melynek később legkimagaslóbb hőroszává vált. A magyar-székely népdalok s az erdélyi szabadság-harcok énekhagyományainak egész tárházával ismerkedett meg, melyek mint aranyrétegek rakódtak le lelkében, hogy később az ő kezében a nemzet értékes kincseivé váljanak. Ruzsitska Ignác már akkor megírta „Béla futása” című első magyar operai kísérletét, s meg is halt még Erkel Ferenc kolozsvári tartózkodásának ideje alatt (1833). Volt módjában azzal ott megismerkedni s bizonyára az adta lelkének az első impulzust is folytatni s bevégezni a magyar opera terén mindazt, amit Ruzsitska még csak homályosan sejtett s fogyatékosan volt képes megvalósítani. Az erdélyi viszonyok, népélet, krónikás hagyományok oly élénk nyomokat hagytak hátra Erkel Ferenc lelkében, hogy első két magyar operájának („Bátory Mária” s „Hunyady László”) szövegszálai is Erdélyben gyökeredeztek. A magyar színművészet, irodalom s tudományosság mellett a zene terén is distingvált élet folyt már akkor Kolozsvárott, hol a mágnesi s értelmiségi körökben talán több zongorát lehetett találni, mint tiz-husz magyarországi vármegyében összevéve. Erkel Ferenc mindannyi felett uralkodott, többször hallatta magát nyilvánosan s mindennapos volt a legelőkelőbb szalonokban.

Rendkívül fejlesztő hatással volt reá az a körülmény, hogy a kolozsvári zeneművelő közönség körében alakult hangversenyi zenekar őt választotta karnagyául. Ez által alkalma nyílt korán megismerkedni a hangszerelés gyakorlati titkaival, a vezénylet sokoldalú művészetével s egyszersmind behatolni az instrumentális remekírók alkotásainak szellemébe. A 30-as évek első felében a kolozsvári színtársulat s annak operája is rendesen egy pár hétre terjedő kirándulást tett a téli évadban Nagyváradra, mely város szintén egyike volt az időben a magyar szellemi élet fellendítőinek. 1834-35-ben is ellátogatott oda Erkel Ferencel, mint a társulat karnagyával. Ekkor nyílt legelőször alkalmam mint még serdülő ifjunak őt megismerhetni, kihez később a művészeti ténykedések egész sorozata csatolt baráti és hivatalos kötelékekkel, sőt szerencsés is valék akkor egy pár hónapig a zongorajátékban tanítványa lehetni. Mint zongoraművész Erkel Ferenc már akkor hírnevének magaslatán állott. Több hangversenyben ragyogtatta művészetét, elbájolva a közönséget s egyik fényes estély a másikat követte, melyeket tiszteletére adott a nagyváradai elit-világ. Erkel Ferenc már akkor ismerte a zongora-irodalom összes klasszikusait és modern termékeit. Beethoven, Wéber, Hummel, Moscheles, Herz, Kalkbrenner vitték akkor a szerepet a zongora-virtuózítás terén. Liszt, Thalberg az új iskola első két heroszáinak a művei még csak keskeny mesgyn jártak a magyarországi zenetéren. De Erkel Ferenc már azokat is ismerte és kultiválta. Hires és rendkívül elterjedt, kapós volt a 30-as években Thalbergnek: Bellini „Straniera” szintén kedvenc operája dallamai felett irt hangverseny-ábrándja. Még nem ragyogott benne az a későbbi Liszt-technika, mely aztán magát Thalberget is elsodorta, de mégis egészen más technikát igényelt már, mint az akkori virtuóz-kortársak geometrikus passage-okra támaszkodott zongora-tételei. De abban még hasonlított hozzájuk, hogy fogásai az oktáván túl nem terjedtek s a melódikus vezérszólam még mindig a kíséret fölött lebegett s közép-szóлами vagy balkezi dallamvezetések még nem fordultak benne elő. A ki csak ambiciózusabb zongorajátékos volt, de még az ugynevezett kontárvilág is mind küzködött vele s uton-utfélen csak ezzel a darabbal lehetett találkozni. A mai zenemenzedék előtt már egészen terra incognita a zongora-virtuózítás eme s több hozzá hasonló kiaszott mammutja. Erkel Ferenc volt az első, ki ezt az akkori virtuóz-sphinxet is megoldotta s úgy mutatta be, hogy szavát meg lehetett érteni. Chopin-irodalom akkor még nem létezett, de akkor is, mikor néhány évvel később a nagy lengyel lángész még Liszt mellett is tudott ujat, eredetit s még nem létezőt forgalomba hozni, akkor is Erkel Ferenc volt az első, ki annak egész forradalmat okozott. É moll-zongoraversenyét nemcsak legelőször nálunk bemutatni merészelte, hanem nagy művészeti értékének teljes elismerést is tudott szerezni.

Erkel Ferenc már a 30-as években mint zongoraművész úgy kezelte a magyar zenét, mint előtte még senki. Liszt még akkor nem irta meg magyar rhapszodiáit. Nyomtatásban az egész magyar zeneirodalom: egy pár fentjelzett Rothkrepf Gábor-féle magyar nótás füzetből, a Bécsben megjelent Schubert F. „Ungarische Tänze” című idegen szellemben tartott átiratokból, a Scholl Miklós által lekótázott s ugyanott saját szerzői neve alatt ki is adott „Rákóczy-induló”-ból s a Kirch János által kiadott s zongorára alkalmazott Lavotta-nóták egy pár füzetéből állott, melyekhez neki, mint házi zongoramesterünknek, atyám szolgáltatta a kézirati anyagot. E részben vigasztalatlan sivárság, szegénység uralkodott az egész országban. Erkel Ferenc magyar zongora-ábrándokat irt s változatokat eredeti magyar dallamok felett, melyeket akkor még nem tett közzé, de nyilvános hangversenyekben bemutatott s ez irányban nagy mértékben magára vonta a közfigyelmet, nemcsak, hanem az élesebb belátók előtt akkor már úgy tűnt fel, mint a magyar zene jövődjének ujjáteremtője.

Eljött az idő, hol meg kellett válnia Erdélytől s az annyira szeretett kedves Kolozsvárjától. Az ott töltött éveket soha nem tudta felejteni. Még legutóbbi éveiben is, ha az ő Kolozsvárt töltött évei szóba kerültek, mindig ragyogó lelkesedéstől fénylettek szemei s ifjú tüzzel emlékezett ottani élményeiről s azokat élte legboldogabb napjainak nevezte. „A mi vagyok - mondá előttem több izben, - mindent Kolozsvárt töltött éveimnek köszönhetek. Ott műveltem ki magamat zongoraművésznék, ott tanultam legtöbbet, ott lelkesítettek s ott kötötték szívemre a magyar zene elhanyagolt ügyét s ott telt meg a szívem a szebbnél-szebb magyar népdalok árával, melyektől nem is tudtam többé szabadulni s nem is nyugodtam meg addig, míg csak ki nem öntöttem a lelkemből mindazt, a mit már akkor éreztem, hogy kiöntenem kell.”

Az akkor alig huszonhat éves Erkel Ferenc meghívást kapott Schmidt Sándor a pesti városi német színház akkori igazgatójától, ki operájához a másodkarnagyi állással kínálta meg. Erkel Ferenc életének e fordulópontjáról többször megemlékezett előttem. Sokáig küzdöttem magammal, - mondá - hogy elfogadjam-e vagy sem? Több ok szólott mellette ép úgy mint ellene. Ellene szólt nemzeti érzületem, melyet - habár csak ideiglenesen, de mégis - meg kellett tagadnom, hogy idegen művészet érdekét szolgáljam. Ellene szólt másrészt az az általános szeretet, vonzódás és kitüntetés, melyben a kolozsvári körök kivétel nélkül részesítettek. Éreztem, hogy távozással egy megelégedett boldog élettől veszek búcsút. Viszont mellette szólt művészeti ambicióm csábító képe s magyar zenészeti ideálom érdeke, melyet az ország fővárosában, a nagyvilággal való közelebbi érintkezés s a zenészeti látkör szélesebb kiterjeszthetőségével szemben intenzívebben véltem szolgálhatni, mint Kolozsvárt, mely minden sok előnye mellett, akkori nagy távolsága s szellemi, művészeti elszigeteltségével még sem volt képes magasabb igényeimet kielégíteni.

Erkel Ferenc magasabb célja szentesítette az eszközt, melyet annak elérésére választott. Elfogadta az ajánlatot s beállott német színházi, német operai karmesternek. A magyar génusz sugallta ezt s már akkor megadta neki az abszolúciót, hogy későbben fejére tehesse a magyar nemzet hálás elismerésének a koszorúját. Mindez 1835-36-ban történt, amikor az 1837-ik évben megnyitni tervezett magyar nemzeti színház már közel volt a befejezéshez s így biztos reménye lehetett, hogy annak kötelékébe fog jutni. Erkel Ferenc aztán nem is töltött sok időt a német színháznál karmesteri állásában, mert a nemzeti színház megnyitása után az első karmesteri állással lett megkínálva, s a színházi igazgató-bizottság, melynek tagjai Pest-vármegye tekintélyes urai és tisztviselőiből állott, élükön a megye lelkes másodalispánja Földváry Gáborral, meg is kötötte vele a formaszertinti kontraktust, mely bizony távolról sem volt oly fényes, minőket már manapság osztogatnak, s aminőt neki sem nyílt soha alkalma egész életében élvezhetni, pedig eltekintve a magyar opera megteremtésétől, több érdemet hagyott maga után, mint Magyarország összes karmesterei e században. Ha valakin, úgy Erkel Ferencen is beteljesedett a latin költő érdemvariációja, a „sic vos non

vobis” téma felett! Fizetése volt 100 ezüst forint, - három huszast számítva egy forintra, - továbbá egy jutalom-előadás és két földszinti szabad zártszék! Közel negyven évre volt szükség (mialatt megírta a Kölcsey-hymnuszt, Báthory Mária, Hunyady László, Erzsébet, Bánk-bán, Sarolta, Dózsa György és Brankovics magyar operáit), míg felvihette aztán 3000 forint karnagyi díjig, a „Főzeneigazgató” címmel együtt! A száz év múlva élő magyar nemzedék vajjon mit fog mondani s hogyan fog ítélkezni a 19-ik században uralkodott magyar művészeti nagylelkűség és méltányosság felett?!

Erkel Ferencnek éppen nem vált hátrányára a német karmesterkedés. Kuláns gyakorlottságot nyert az operai vezérkönyvek olvasásában, a nagy együttes tömegek vezetésében s a magánénekesek vargabetűs frazirozásaihoz való alkalmazkodásban. Széles és személyes összeköttetéseket szerzett a zenevilágban, minek - mint a magyar nemzeti színház első karmestere - nagy hasznát vette s általában oly színvonalra emelkedhetett, mely neki biztosíthatta későbbben a magyar opera fölényét a német felett. Pedig ez éppen nem volt könnyű feladat abban az időben, mert a pesti német városi színház a legkiválóbb művészeti erőnek volt a gyűlhelye s még a bécsi s a külföldi nagyobb operákhoz is szerződési lépcsőül szolgált. Mikor Erkel Ferenc a nemzeti színház kötelékébe lépett, egy egészen új világ, új működési tér tárult fel előtte. Ekkor fogta karon a nemzeti génusz s haladt vele - folyton oldala mellett - mind magasabbra azon az úton, mely végre a halhatatlanság Pantheonjába vezette.

III. ERKEL FERENC MŰKÖDÉSE A MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZNÁL 1838-TÓL A 40-ES ÉVEK VÉGÉIG.

Magyarország általános szellemi fellendülését bátran lehet a nemzeti színháznak 1837. augusztus 22-én történt megnyitásától datálni. Ami addig e téren történt, - még a magyar tudóstársaság tizenkét éves működését is beleértve, - az mind csak szórványos, részleges vagy csak helyi érdek s kihatóságra vonatkozó jelleggel bírt. Az ország nagy zömére való hatás szempontjából olyan szellemi gyupontra volt szükség, mely gazdagot, szegényt, polgárt, földművest, mágnást, tudóst, író, művészt, férfit és nőt nemzetiségi különbség nélkül egyaránt érdekeljen s egyaránt maga felé vonzzon. A nemzet és az utókor háláját azért soha eléggé nem méltányolható mértékben érdemelték ki azok, kik sok küzdelem s kitartás után, végre testet adtak ez eszmének. Pest-vármegye karai és rendei kezdeményezték még 1810-ben s egész a megnyitásig folyton gyűjtötték hozzá az anyagi alapokat. Mikor megnyílt, a gyűjtési számadások mintegy 154,000 váltó forintot mutattak ki, ide nem számítva a herceg Graskovics Antal által e célra ajándékozott kerepesi-úti telket s a számos felszerelési adományokat s ingyenes iparosi munkákat, melyek - kivált a megnyitást megelőző évben, - tömegesen érkeztek a színházi bizottsághoz.

A magyar kulturtörténetnek alig vannak érdekesebb mozzanatai, mint azok a mozgalmak, melyek a nemzeti színház megnyitását megelőzték. Gazdag és szegény leróvja lelkesedésének adóját a nemzeti szent ügy iránt. Az akkori magyar írók, költők és az ország különböző részében szerepelt művészek, színészek, zenészek, énekesek, mind csak feléje tekint s köteléke után áhitozik; akiben csak ambíció volt, aki csak szemernyi tehetséget érzett magában, azok mindenikének a nemzeti színház lesz Mekkája, a hová vonzódik lelkének összes erejével. Az ország legtávolabb vidékeiről is megindulnak a zarándoklások, hogy saját szemeikkel lássák a magyar művészetnek akkor legfényesebb számba ment csarnokát. Akik visszakerültek aztán a messze vidékekre, csoda-dolgokat tudtak felőle mesélni. Hogy ott nem gyertya vagy olajlámpás ég, hanem maga a levegő világít. Hogy olyan darabokat is adnak elő, melyekben nem beszélnek, csak énekelnek és muzsikálnak. Hogy a nagy urak lózsikból nézik az előadásokat, s a királynak, a palatinusnak aranyos függönyökkel díszített s elkülönözött szobák állnak rendelkezésükre s hogy perspektivákon keresztül hallgatják, amit a színészek beszélnek vagy énekelnek. A vidéki naív közönség minderről ugyan már azelőtt is hallott és olvasott elszórva, hiszen a pesti német színházban elég pesti utas megfordult, de erre, kivált a vidéki magyar közönség, jóformán nem is hederített. Mindezt csak akkor fedezte fel a nemzeti színházban.

1837-ben a magyarországi zeneélet is már lüktető alakot öltött, mely a nemzeti színház megnyílta után mind nagyobb arányokat öltött. A szellem természetesen mindenütt, még Pesten is, nemzetközi volt, hol akkor már a német színház jól szervezett operáján s zenekarán kívül a pár évvel azelőtt megalakult ugynevezett „P e s t i h a n g á s z - z e n e e g y e s ü l e t” is akcióba lépett. A nemzeti kaszinó termében rendes heti koncertek tartattak, helybeli vagy vendégművészek közreműködése mellett. Az utazó virtuózok Bécsből már akkor sűrűbben kezdtek lerándulni Pestre is, hol néha hetekig is megragadtak. Az akkori redut-épületnek is megvolt a maga nagy- és kisterme. A nagyban azonban még nem fordultak elő nagyobbszabásu zenekari előadások s csak táncmultságok s reuniókra szolgált, de kis termében már gyakran léptek fel idegen hozzánk tévedt virtuózok, a német opera tagjai s Pest városa zenemesterei s műkedvelői, kik az akkor divatozott zeneirodalom termékeivel minden téren megismertették a

közönséget. Sok mindent lehetett már akkor hallani Pesten csak épen magyar zenét nem. Sőt még a magyar nyelv is idegen volt saját fővárosában, mert az előadott dalok, énekek szövegével szemben kizárólag csak a német, legfeljebb az olasz nyelv uralkodott. (Hát több mint egy félszázados fejlődés után, nem szégyenelt-e állami és szellemi életünknek, hogy e tekintetben még manapság is majdnem csak ott állunk, mint akkor?!) Végig lapoztam az egész 1837. év összes pesti zene-előadásait, a hűségesen regisztrált Róthkrepf Gábor szerkesztette „Honművész” számait, de az egész év koncert-műsorán nem találtam több magyar darabot egyenél, melylyel Erkel Ferenc szerepelt, az egész szezon alatt azt többször bemutatván nyilvánosan. E darab pedig nem volt más, mint egy kettős, zongora és hegedűre írva bevezetéssel, eredeti magyar témával, alternatív változatokkal s élénk mozamu Fináléval. Az akkor már hírneves fiatal s Pesten először hangversenyzett Vieuxtemps-al játszta több hangversenyben. S dacára kiváló zongora-művészetének, ennél több, nagyobb keretű önálló zongora-darabot nem is irt többet egész életében. Összes zeneköltői génuszát későbbi operáiban koncentrált. Erkel Ferenc átalában az időben még kevés részt vett a pesti zenészeti ténykedésekben. Elvégezte kötelességét a német színháznál mint másodkar-nagy, néha zongorán kísért hangversenyekben az énekeseket s zongora-órák adásával foglalkozott. Több jelesebb tanítványát azonban nyilvánosan is felléptette. A nemzeti színház megnyitása évében mint magán-játékos ritkán lépett föl, dacára hogy akkoriban ő volt Budapesten a legismertebb zongoravirtuóz. E szerepre leginkább Winkler, Angelus K. és Csukly Mihály zongoramesterek vállalkoztak. Erkel Ferenc nevezett magyar szerzeménye az időben nyomtatásban is megjelent Tomola pesti zeneműúrus kiadásában.

Ez évben már a vidék több nagyobb városában is lehetett élénk zene-élettel találkozni. A rajárt elől a jó példával, minden hangszer tanítását felölelő konzervatóriuma már akkor sikeresen működött s e tekintetben jóval megelőzte a fővárost. Pozsony az ő - bár német, de állandó - operájával, Temesvár, Kassa, Pécs, Soprony, Brassó stb. szóval azok a városok, hol a német elem akkor még túlsúlyban volt, legintenzívebb fejlesztői voltak a zenészetnek Magyarországon. A magyar színművészet pártolásában pedig Debrecen, Nagyvárada, Eger, Miskolc, Komárom vitték a főszerepet.

Mikor a magyar nemzeti színház már közel volt a megnyitáshoz 1837-ben, annak szervezését a megyei színházi bizottságtól bérbe vevő részvénytársaság vette át, mely drámai igazgatónak Bajza Józsefet, operai és ballet-igazgatónak pedig Róthkrepf Gábort, az első szépirodalmi s művészeti lap: a „Regelő és Honművész” alapítóját, kiadóját és szerkesztőjét nevezte ki. A titkári hivatalt Szigligeti Ede viselte. Első karmestere: Heinisch József, a zenekar első hegedűse pedig, az egész országban ünnepelt hegedűművész s magyar zeneíró: Rózsavölgyi Márk volt. A megnyitási ünnepélyen mindaketőnek egy-egy eredeti zeneműve szerepelt. Heinisch J. zenekari műve: „**Thalia diadala az előítéleten**” címet viselt. Rózsavölgyi pedig a magyar tánc-zenét szolgáltatta. E mellett előadásra került Beethoven „István király” című nyitánya, melyet a nagy zeneköltő még a pesti városi német színház megnyitása ünnepségére irt e század elején, továbbá énekkarok Rothkrepftől s zenei részletek Herold és Rombergtól. Az operai személyzet szervezése azonban nem ment oly könnyen mint a drámáé. Erre oly kimagasló s már kész művészek álltak rendelkezésre, mint: Megyery, Szentpétery, Lendvay, Egressy G., Fánecs, László, Telepi, Szerdahelyi (az idősbik) Bartha, Udvarhelyi, Dériné, Lendvayné, Laborfalvi Róza (a későbbi Jókainé), Bartháné, Kovácsné stb. De az operával szemben lépten-nyomon fennakadás állt be s kezdetben a drámai személyzetből kellett az opera szereplőinek is kitelni s azért elmondható, hogy a magyar színművészet első kimagasló gárdája nemcsak a magyar drámának, hanem a magyar operának is első úttörői s megalapítói volt.

1837. augusztus 29-én, tehát a megnyitás után egy hétre, három napi előkészület után, volt az első operai kísérlet a nemzeti színházban, mely alkalommal a „Szevillai borbély” került előadásra. Rosinát Déryné, Almavivát Lendvay, Figarót Szerdahelyi és Basiliót Udvarhelyi énekelte. Az akkori kritika elhamarkodottnak mondta ez első kísérletet, s operával aztán nem is állott elő a színház csak szeptember 30-án, mikor „Zampá”-ból adtak elő részleteket szintén a drámai személyzettel, mely már nagyobb méltatásra talált. Ez ideig csak a színművek felvonás közeiben voltak magán-énekelőadások rendes színházi vagy vendégművészek által betöltve. Ezek közt esemény számba ment az akkori hírneves énekesnő Carl Henriette fellépése, ki magyar szöveggel egy üdvözlő dalt is énekelt, ovációk kíséretében. Ez év november 4-ike volt az a nap, mely a magyar opera történetében a legnevezetesebb forduló pontot képezte. Ekkor lépett fel legelőször a nemzeti színházban a nagy drámai énekesnő Schodelné Bellini „Romeo és Julia” operájában, melyből azonban csak nagyobb részleteket énekelt. Határtalan lelkesedéssel fogadtatott s azután félévig maradt a színház kötelékében, letévén alapját a magyar opera felvirágzásának. Az egész év így folyt le az akkori divatos operák részletei bemutatásával, minők voltak: Norma, Zampa, Szevillai borbély, Straniera stb.

Mindezek még Erkel Ferenc közreműködése nélkül történtek s az opera minden igyekezet dacára sem tudott mint önálló műfaj rendszeren beilleszkedni a színház keretébe. Pedig hogy erre elodázhatlan szükség volt, ezt belátta a közönség, kritika s konsorcium egyaránt. A pesti társadalom s közönség, melynek legjava részét akkor még nem képezte a magyar színművészet iránt állandóan lelkesülni tudó magyarság, a drámákat és színműveket nem igen látogatta. Az első lelkesedés szalmalángja hamar lelohadt s csak akkor voltak telt házak, ha operai részletek vagy zeneelőadások kerültek színre Schodelnéval, vagy hírneves idegen művészekkel. A német színház, mely magas nivón állott opera és zenekar tekintetében, a pesti színházjáró közönséget egészen lefoglalta. A belváros legnagyobb forgalmának kellő közepében feküdt, míg a nemzeti színház tájéka akkor még egy mai jóra valóbb vidéki város külső képével sem dicsekedhetett. A színházba való járás méretei is, kivált télen, nem kvadráltak Pest lakosságának kényelmével. Az irodalmi érzék a magyar nyelvvel szemben, még nem volt úgy kifejlődve, hogy az akkori divatos színműveknek gyakori ismétlése nagyobb vonzerőt gyakorolt volna még a lelkesebb magyar közönségre is. Valami új után vágyott, mely mélyebben belevágjon eleven húsába. A magyar speciális színműirodalom, a magyar népszínmű, magyar dalokkal tarkázva s a magyar eredeti opera, tisztán hazai erővel: ime ez lebegett már akkor lelke előtt s ettől várta a szellemi emancipációt, s a főváros közönségének meghódítását. Egy pár év multával mindez be is következett aztán, de addig még nehéz küzdelmeken ment keresztül a magyar génusz. A nemzeti színház élén állott zenészeti vezérek csak a jóakarát és a hazafiui ügyszeretet száraz kenyerén élösködtek. De ez nem volt elég s csak fokozta a Tantalus-i szomjúságot. Heinisch karmester Ruzsitska „Béla futását” tervezte színre hozni általa megjavított zenével, de az színre kerülén, nem sokat lendített a dolgon. Bartay András „Aurélia” kétfelvonásos, kosmopolitikus stílusban írt operája, mely a német színházban elismerésre méltó sikert aratott, nem kerülhetett színre a magyar színházban, mert nem volt meg hozzá a kellő személyzet. Az egész zenekar megbízhatlan alapon állott s teljes reform után áhitozott. A drámai erők kifáradtak a kettős misszió teljesítésében s ami operai részletek színre is kerültek a nemzeti színházban, az távolról sem versenyezhetett a német színház komplét és sokkal magasabb színvonalu előadásaival, melyek vonzerejét még az ottani balletszemélyzet, a gazdagabb kiállítás és a technikai apparátusok tökéletesebb volta is csak fokozta. Ily viszonyok közt: megyei színházi bizottság, konsorcium, irodalom, nemzeti kaszinó, tudós társaság, mindnek be kellett látni, hogy valami gyökeresnek kell történni, a mi fölverje a fővárost s a magyar közönséget hullámozó s már kezdetben végzetessé válható apathiájából.

Az a három év, mely a nemzeti színház megnyitása után 1840. aug. 8-ig eltelt, mikor Erkel Ferenc „Bátory Mária” első magyar operája színre került, méltán nevezhető a hazai zeneélet termékeny fellendülésének. Alapvetője volt ez időszak mindannak, ami azután egy félszázad alatt egészen a mai napig e téren rohamos egymásutánban kifejlődött. Egyik alkotás, tömörülés s társulás a másikat követte nemcsak a fővárosban, de a vidéken is. Lázasan munkálkodás s alkotási ösztön vesz erőt a társadalom minden rétegén s minden valamire való tehetség, képesség egymást igyekszik felülmulni a művészeti kövek összehordásában. Igaz, hogy az akciónak hangyabolyhoz hasonló sürgés-forgásában még határozott öntudatos irány nem mutatkozik sem az általános, sem a nemzeti zene aspirációival szemben, de a tény elvitázhatalan, hogy megmozdult az egész nemzet minden osztálya, hogy századok mulasztásait pótolja az elszánt és csodákra képes akarat erejével. Így indult meg az 1838-ik év, mikor egyszerre beállott az országos katasztrófa; a fővárosnak majdnem teljes elpusztulása a Duna vizárja által, mely egy egész év összegyűjtött szellemi termését ha nem is semmisíté meg egészen, de egy időre érzékenyen megakasztá a fejlődést. A fővárosban több hónapos szünet állt be a kulturális mozgalmak mezején s még a nemzeti színház is zárva maradt március 13-tól egészen április 16-ig. Erkel Ferenc az 1838-ik év elején lépett annak kötelékébe mint karmester, hol testvére: József, mint az opera első stádiumának egyik oszloposa s tenoristája, már kezdettől fogva működött. A közbejött árvíz tehát az ő ténykedését is elszibbasztá egy időre, hogy aztán annál erősebben vesse latba tehetségét és szervező képességét. Az ifjú magyar főváros katasztrófája óriási részvétet keltett nemcsak a hazában, de a külföldön is. A közművelődés történetének sajátos jellegét képezi az, hogy a nagy nemzeti katasztrófák nyomában a művészeti fellendülésnek mindig intenzívebb megnyilatkozása szokott járni. A nyomor a részvét könyeire hivatkozik s az emberi nemesebb érzés erősebb lüktetésbe hozza a szívet, mely ilyenkor a szépet, a fölemelőt keresi tetteiben. A költészet, művészet s irodalom génuszával ölelkezik, hogy támogassa s diadalra vezesse. Így történt ekkor is szerte a hazában. A főváros 1838-iki nyomora, egyszersmind az irodalom s művészet, de különösen a hazai zeneélet nagyobb felvirágozásának a magvait is elveté. Minden városban e célra rendeztek hangversenyeket, színielőadásokat s felolvasásokat. Nagyban fokozta e nemes áramlatot a külföld, főleg pedig Bécs s az osztrák birodalom nagyobb városainak a példája, melyek az időben valóban példás jelét adák az emberszeretet erénye gyakorlásának. Bécsben maga a herceg Metternichné által rendezett főúri hangverseny 74 ezer ezüst forintot jövedelmezett. A hazája segélyére rögtön sietett Liszt Ferenc bécsi hangversenyei (április havában), melyek jövedelmét mind a pesti vízkárosultak javára adá, közel 30 ezer forintot eredményezett nemcsak, de művészetének ragyogó aureolját egyszersmind először veté a magyar művészet egére. Az akkori hazai lapok művészeti rovatai egyébbel sem voltak tele, mint minden város műkedvelő hangversenyeinek a regisztrálásával, melyek százezreket tettek le a jótékonyság oltárára. De maga a főváros is, amint csak egy kissé fellelegzhetett, kettőzött erő s buzgalommal lép a sorompókba s egymás után áldoz a művészet oltárán a romok felépítése érdekében. Kimagasló mozzanata volt e mozgalomnak Frankenburg Adolf felolvasása nagy hangversennyel egybekötve június 2-án, hol Erkel Ferenc a nemzeti színházon kívül legelőször állt az élén egy nagy zenekari előadásnak, melynél a magyar s német színház, valamint a főváros legjobb műkedvelő zenészei működtek közre, Weber „Oberon” nyitányát adván elő.

Erkel Ferenc már akkor oly hivatott dirigens és magas nivón álló zenésznek mutatta be magát, minőre a magyar nemzeti színháznak szüksége volt, hogy kiemelkedjék a kezdetlegesség bizonytalan hullámvázából. Az egy hónapi szünetelés után a nemzeti színház április 16-án ismét felvette a megszakított fonalat s április 21-én egy felelevenített magyar operával kezdte meg további operai működését. Ez pedig nem volt más, mint Ruzsitska „Béla futása” mely már 1833-ban Kolozsvárra színre került s melyet Heinisch J., a nemzeti színház karmestere dolgozott újból át, hogy a modernebb kívánalmakat is

kielégítse. A prózával vegyes játék-opera az akkor már közkedvességű művésznő, L a b o r - f a l v i R ó z a (a későbbi Jókainé) jutalomjátékául adatott, de az új kidolgozás dacára sem tudott vonzó darabbá válni. Hiányzottak belőle az akkor már magasabb színvonalon állott operai termékek ép ama kellékei, melyeket a közönség az opera fogalmához kötött. Ami jobb volt benne az inkább népszínműi zenéhez illett, ami pedig operai stylus akart lenni, az nem igen közelítette meg annak álláspontját. Még két évig kellett várakozni, hogy ez óhajítás teljesebbé menjen. De ez alatt számos oly ténykedés történt, mely az eszme megvalósulását mind közelebb hozta. Két év alatt több életrevaló ténykedés történt akkor Magyarországon a zene terén, mint azelőtt századokon át.

A budapesti hangász-egyesület (amint magát még évtizedek után is nevezte) mind nagyobb akciót fejt ki gróf Festetich Leo elnöklete, Mátray Gábor vezértitkársága s gróf Cziráky Antal védnöksége alatt. Rendszeres énekiskolát alapít, melyből később a nemzeti zenede fejlődött ki. Nagy zenekari hangversenyeket rendez; különböző zeneművekre (szinfónia és kántátéra) 20 aranyos pályadíjakat tűz ki s leginkább ébren tartja a főváros összes zeneköreit.

J a k a b I s t v á n „C s e l” címen kétfelvonásos operaszöveget ír, melyet B a r t a y A n d r á s , a zenének az időben ép oly buzgó, mint képzett művelője 1839. zenésít meg s mely április havában kerül első előadásra Erkel Ferenc jutalomjátékául. Bartay András egyszersmind felhívást intéz lapok útján a magyar írókhoz, hogy minél többen magyar operai szövegköltményeket irjanak.

Már 1838. év elején élénk mozgalom indult meg a nemzeti színház segélyalapja s országos subvenció érdekében, minek az az eredménye lesz, hogy J ó z s e f főherczeg nádor leiratot intéz Pestmegyéhez, attól a nemzeti színház összes passzíváinak felterjesztését kérvén s ígérvén, hogy az országgyűlésnél támogatni fogja az orsz. subvencióra vonatkozó kérvényt.

A színházi igazgatóság felszólítja a magyar írókat s zenészeket, hogy minél több eredeti darabbal érdekesítsék a műsort. S ennek meg is lett az eredménye, mert ettől fogva veszi kezdetét nemcsak S z i g l i g e t i E d e bámulatos termékenysége a magyar drámai és színirodalom minden válfájában, hanem mellette mások is tehetségük javát vetik a latba, hogy minél többet s nemzetileg eredetit termeljenek. Legnagyobb tevékenységet fejtenek ki ez időben G a a l J ó z s e f szövegileg és T h e r n K á r o l y zeneileg. Szerdahelyi József a gyorsan országos kedveltséget nyert „Peleskei nótárius” (Gaal és Thern), „Ludas Matyi” (Balog István és Szerdahelyi), „Rontó Pál” (Szigligeti-Thern), „Ecsedi tündér” (Gaál-Jósika-Thern) énekes bohózatok, mind ez időszak termékei. Gaál „Svatoopluk” drámájához is Thern irt zenét, melyben már a tárogató hangszer is szerepelt.

.Az irodalom is minden irányban tért hódít. A magyar tudós társaság kiadványai: A „T u d o - m á n y o s g y ű j t e m é n y”, az „A t h e n a e u m” (Toldy, Bajza s Vörösmarty aeszthetikai s kritikai közlönye), Nagy Ignác „Színműtára”, az „Almanach-társaság”, a „Drámai füzer” (Egressy, Fánchy és Szigligeti vállalata) új életet öntenek az irodalom minden ágába. A szellemi életnek nincsen olyan mezeje, mely parlagon maradna. Ez időben ölt országos mérvet a „Mátyás király” szobra érdekében megindult gyűjtés is, F e r e n c z y első jelentős magyar szobrász terve szerint.

Erkel Ferenc mind e mozgalmakban, melyek szorosan összefüggnek a nemzeti színház bel- és küléletével, tevékeny részt vesz s a mellett speciális kiható tevékenységet fejt ki az opera terén. Az opera zenekarát első sorban friss művészi erővel regenerálja s egymás után hozza színre az akkori legkedveltebb s legértékesebb operákat. Az operai személyzet regenerálása azonban sok nehézséggel járt. Az egyedüli vonzerőt s a valódi művészeti nivót

Schodelné képviselte, kivel távolról sem álltak csak némileg is alpari a többi állandó közreműködők, kik egy részének nemcsak énekesi, de színművészi hivatást is kellett teljesíteni. Ilyenek voltak: a kettős nagytehetségű Dériné, Éder Lujza, Felber Mária, Lendvay Márton, Szerdahelyi József, Udvarhelyi Miklós. Tulajdonképeni énekesek csak Erkel József, Egressy Béni, Konti és Jób voltak. A műsor is rendesen csak szűk körben forgott. Norma, Beatrice di Tenda, Montechi és Capuletti, Szevillai borbély, Fra Diavolo, Eskü, Borgia álltak leggyakrabban a műsoron, s ezek is leggyakrabban csak részletekben. De Erkel Ferenc két évi karmesterkedése alatt (1840-ig) már a Bűvös vadász, Fidelio, Zsidónő, Don Juan, Ördög Róbert, Bálój, Portici néma, Zampa s az akkori nagyoperák mind a műsorra kerültek. Jó részt vendégszereplések tartották fel az érdeklődést a nemzeti színház operája iránt mindaddig, míg az operai személyzet külön rendszeresítést nem nyert. Ha egész operát nem lehetett színre hozni, s erre gyakran volt eset, hangversenyek, virtuózok fellépítése sőt még bűvész- vagy akrobatikus mutatványok is pótolták a hiányt.

Óriási fellendülést adott a fővárosi zeneéletnek, a magyar zenének s vele az operának is Liszt Ferenc első hangversenyzése Pesten 1839. év végén, s 1840. január havában a nemzeti színházban s a városi redoute nagytermében. Addig soha sem hallott árak mellett mindig zsúfolt volt mind a kettős s a hazafiui fellángolások, kitüntetések, ovációk egész sorozata követte az ép oly nagy mint nemes szívű művészt, ki ugyszólván minden jövedelmét jótékony- s a hazai kulturélet céljaira áldozta fel. A nemzeti színház alaptőkéjének jutott belőle a legnagyobb rész, azután az akkor ugynevezett hangászegyesületnek s a megalapítandó zenedének. Csak százszor elmondott s leirt dolgokat ismételnék, ha e helyen is újra összegezném az akkori Liszt-láz minden részletét. Nincs oly művelt magyar olvasó, kinek erről tudomása ne lenne. Csakis arra reflektálok, ami az időből Erkel Ferenc-re s a magyar zene fellendítésére leginkább vonatkozik. Nevezetes mozzanatok azok a hazai zene történetében.

A magyar főváros, dacára ez időben már tiszteletre méltó álláspontjának, melyet a zene terén elfoglalt, még mindig oly erős áramlata alatt állott az idegen szellemnek, hogy a leghazafiasabb célu hangversenyek műsora s belépti jegyei is csak német nyelven voltak szerkesztve. Hogy a hangversenyi énekek, szövegek nyelve sem volt soha magyar, ezt talán mondani is felesleges. Előbb meg kellett honosulni a magyar szavalatoknak a nemzeti színház művészei által, hogy aztán lassanként, de akkor is csak elvétve tért hódítson a magyar nyelven való éneklés is. Mikor tehát Liszt 1839-ben Pesten legelőször hangversenyzett, azon kezdte, hogy úgy műsorait, mint a belépti jegyeket egyedül magyar nyelven adatta ki. Óriási merész és nagy horderejű lépés volt ez akkoriban, mert attól kezdve lett keresztül törve, legalább nyelvíleg, az idegen művészeti járom, s attól kezdve jött divatba Pesten ha nem is az exclusiv magyar, de legalább a kettős nyelvű (német és magyar) műsor és belépti jegy. Ma már csekély dolognak tetszhetik ez, de akkor legalább is volt olyan vívmány, mint az, mely a hazai közéletet és közoktatást a latin nyelv békói alól szabadította fel. Mert tüzes vassal égette ki azt a szégyenletes sebfoltot, mely a magyar főváros társadalmi és művészeti testén a hazafias fellendülés korszakában elterült. Több mint egy félszázad mult el azóta. Ez idő alatt a magyar történelem, a hazafiság, az önfeláldozás s a kulturális hivatás betöltésének legdicsőbb lapjaival lett gazdagabb. De mondhatjuk-e önérzettel, hogy a magyar állam és főváros manapság már egészen magyar, legalább művészeti értelemben? Ellenkezőleg, ha végig nézünk fővárosi zeneéletünk évi kimutatásán, nem kell-e pirulnunk, azt tapasztalva, hogy a hangversenyplakát, műsor és belépti jegy igaz, hogy magyar javarészt, de a szellem, talán ma még idegenebb áramlatu mint ezelőtt félszázaddal s még az sem szolgál vigasztalásul mint akkor, hogy megyünk előre a cél felé, mert ma nem előre, de hátra megyünk, különben nem kellene

évenként legalább ezer dalt hallanunk, melyek közt - sokat mondva - csak öt százalék a magyar vagy csak magyar nyelvű, míg 95 az idegen, leginkább pedig a német!

Lisztnek 1839-iki első pesti hangversenyzésének másik - az egész országra, de még a külföldre is kiható - eredménye az volt, hogy a magyar zene iránti érzéket többé kiolthatatlanul oltotta be a nemzet vérébe az által, hogy világérdekűvé s értékűvé tette a „Rákóczy-indulót” s magyar dalátiratai s rhapsodiáival polgárjogot szerzett azoknak a világ összes zeneköreire s hangverseny-termeiben. Szerkel Ferenc legelső nagy diadala a magyar zene mezején, ettől fogva datálódik. Mert ő volt az a ki Liszt Rákóczy-ját, amint tőle akkor játszani hallotta, azonnal zongorára átirta s vele nemcsak magát a mestert, hanem az egész zenevilágot is meglepte. Wagner József, a 30-as évek legjelesebb gordonka-művésze s az akkori pesti zeneélet egyik legjobban ismert alakja, ekkor már az első rendszeres zenemű-árusi fiújának a tulajdonosa volt, ki sietett is azt kiadni s elterjeszteni az egész országban. Nem is volt akkor zongora Magyarországon, melynek támláján ne lehetett volna találni e kiadványt, mely az akkori technikai kiállításához mérten díszes és tetszetős is volt Liszt arcképével a címlapon magyar ruhában, rojtos nyakkendővel koszorutól övedzve s az átiró Szerkel Ferenc, mint a magyar nemzeti színház karmestere nevével ellátva. Ritka műtörténelmi példány már manapság, pedig megérdemelné, hogy minden zenével foglalkozó magyar, aranyrámába foglalva őrizné, mint a magyar zeneirodalom első művészi színvonalon álló termékét s mint emlékeztetőjét ama nevezetes mozzanatra, melytől a magyar zene százados sírjából való feltámadását számíthatja.

Az 1839-ik s az 1840-ik év első felében mindaddig, míg Szerkel Ferenc „Bátory Máriá”-ja színre nem kerül s egészen át nem alakítja a magyar zeneéletet, még sok olyan történet, mely mind közre hatott arra, hogy kidomborodjanak a nemzeti aspirációk. Aki nem járatos a magyar műtörténelemben, el sem hiszi talán, hogy már 1840. elején minő dúsan volt Magyarországon a zene iránti érzék kifejlődve.

Pesten a gr. Széchenyi István által alapított s az ő fenkölt szellemétől irányított nemzeti kaszinó járt elől a jó példával. Termeiben minden vasárnap a legkomolyabb irányú zeneelőadások tartattak meghívók mellett, melyekben a társadalom színe-java vett részt s nem egyszer a főrangú műkedvelő körök képviselői is közreműködtek. Szerkel Ferenc majd mindenikben részt vett részint mint kísérő a zongorán, részint pedig mint magánjátész s a klasszikus zenetermékek magyarozója. Minden Pestre jött hírneves virtuóz itt érintkezett a főváros elitvilágával s minden fővárosi művész ambíciójához tartozott, e zenematinékon magát aklimatizálni. A hangász-egyesület képes volt már oly nagyszabású művet is előadni, - előbb a német, utóbb a magyar színházban, - mint Mendelssohn „Paulus” oratoriuma, melynek technikai művészi nehézségei legyőzésére akkoriban még Bécs is csak tartózkodva mert vállalkozni.

Kassán, Aradon, Temesvárott, Pozsonyban, Kolozsvárott jól szervezett konzervatóriumok működnek s symphóniák, oratóriumok, operák vagy legalább is opera-részletek előadásai napirenden vannak. A szegedi zenede alapja is akkor lett megvetve. E mellett alig van nevezetesebb város az országban, hol műkedvelői zeneelőadások s nagyobb hangversenyek ne tartatnának. Veszter Sándor, a hírneves magyar táncművész, Farkas Miska népzenekearával szövetkezve, mint első utazta be a külföldet, melylyel megismerteti a magyar zenét és táncot. Mikor visszatérnek, fokozott érdekeltség mellett vendégszerezepelnek a nemzeti színpadon s azután bejárják az országot, hasonló vállalkozásokra serkentvén a magyar cigánybandákat. Lett is követője elég, mert ettől kezdve a magyar cigányok egymásután kelnek utra, pénzt és dicsőséget aratni. Műsorukon már akkor főszerepet játszik a régi Rákóczy-nóta és a Liszt-Erkel által népszerűvé vált induló. Divatba jön a „Körmagyar” társas-tánc Veszter S. beosztása szerint s Rózsavölgyi, Egressy B. s mások zenéjével. A pesti társadalmi körök

felkapják, innen szétterjed az egész országban s közel van hozzá, hogy a szalonokból kiszorítsa az idegen táncokat. Feltámadnak sírjaikból a már teljesen elfeledt régi, Lavotta, Bihari és Csermák-féle hallgató nóták, toborzók és palotások. Egressy Béni zenét ír Vörösmarty „Szózatára” s mindenfelé éneklük, játszzák, a cigányok húzzák, terjesztik, klasszikus szövege pedig honfiúi nagy tettekre hevíti az ifjúságot. Szóval: az 1840. év első felében már világosság terül szét a magyar zenei aspirációk láthatárán s csak az hiányzik, hogy a nap is fölkeljen. S íme, 1840. augusztus 8-án fel is kél, mert a nemzeti színházban e napon került színre először Erkel Ferenc „Bátory Mária” magyar operája, testvére, Erkel József, a nemzeti színház sokéremű operaéneke juttatásául.

Hogy Erkel Ferenc ez első operájának színre kerülése minő lelkesedést keltett a hazai közönség körében, erről a mai nemzedéknek alig lehet fogalma. Az események fonalát követő kutató is csak úgy nyer felőle tiszta fogalmat, ha az akkori pesti lapokban buvárkodik. Mindazok, akik át voltak már akkor hatva a magyar zene életképességétől, a legmagasabb műformákkal szemben is feltétlen hozsannával fogadták Erkel Ferenc e legelső magyar stílusú operáját, melynek egyes kimagasló részeivel igaz, hogy elvitázhatlan jelét adá a magyar gényusz megnyilatkozásának, de voltak kevésbé inpresszionált bírálók is, kik csak feltételelesen tették le a szkepticizmus fegyverét; sőt voltak olyanok is - még pedig tulnyomó számban, - kik csak annyit engedtek meg, hogy operával szemben lehet ugyan bizonyos magyaros népdali vagy tánc-zenei rhytmust is staffázsul beleszőni egyes részletekbe, de tagadásba vették az önálló magyar operai stílus érvényre emelhetését. Mind e nézetekkel szemben az igazság a középuton feküdt. A feltétlen enthuziaszták abban lőttek túl a célon, hogy már akkor mindent lényegnek vettek, ami pedig még csak látszat volt. A félig szkeptikusok abban tévedtek, hogy nem vették figyelembe a műtörténelmi fejlődési adatokat, melyek a legelső zenészeti nemzeteknél is csak fokozatos fejlesztés mellett tanuskodnak, míg a harmadik nagy zöme a Tamásoknak egészen meg akarta falzifikálni a tényeket, miszerint tagadásba vette a nép- s tánc-zene elemeinek legjogosultabb szereplését minden műformával szemben.

Erkel Ferenc szellemi fejlődésének processzusára a sokféle nézeteltérések mindeme össze-vissza való kavardása, természetszerűen nagy befolyást gyakorolt s ugyszólván egész irányát alapjában megváltoztatta. Mindinkább be kellett látnia, hogy az akkoriban szerteszt divatozott operai keverékes stílus konvencionális formáival ha nem is teljesen szakítania, de azokat erősebben, intenzívebben lüktető nemzeti tartalommal kell betöltenie. Mert Báthory Máriája, leszámítva annak még manapság is életerős s lendületes nemzeti lüktetésű nyitányát s néhány hatásos karát és összesét, - hogy későbbben még sem volt képes dacolni a változó ízlés áramlatával s utána következett többi operáival lépést tartani a színpadon való állandó megmaradással szemben, leginkább annak lehet tulajdonítani, mert az még csak egy forrongó gényusz kohójában született s még nem emelkedett a nemzeti öntudatosság színvonalára. De Erkel Ferenc már akkor elmondhatta magáról, hogy ő volt az első sikeres megtörője annak a vastag jégkéregnek, melynek felolvasztásából keletkezett aztán manapságig a magyar zeneirodalomnak minden téren való kitavaszkodása s felvirulása.

Erkel Ferenc „Báthory Máriájá-nak” sikere s fellendítő hatása mint varázsütés hatott ki minden irányban a hazai művészeti alkotások s ténykedések tömörítésére. Az utána következett három évben (1841-43) az elhullott termő mag mindenfelé előretörő izmos növényeket termett. Messze túlhaladná e munka keretét, ha mind ama számtalan mozzanatot fel akarnám sorolni, melyek három év lefolyása alatt a hazai kultúra s szellemi élet terén, elementáris erővel törtek maguknak utat a nemzeti fölélbredés sokáig parlagon hevert ős talaján.

A nemzeti színház az 1841. újévtől kezdve orsz. bizottság igazgatása alá került, melynek gr. Teleky József elnöksége alatt: br. Orczy Gy., Simoncsics János (megyei másod-alispán), Patisz K. városi főkapitány s gróf Ráday Gedeon voltak a tagjai. Sok tanakodás után e bizottság - tekintetbe véve úgy a dráma mint az opera mostoha helyzetét - végre abban állapodott meg, hogy pályázatot hirdetett a nemzeti színház igazgatói állására, mire azonban csak a rákövetkező második évben 1843. januárban akadt vállalkozó, Bartay András személyében. Mert az igazgatói pályázati feltételek közt sok oly tájékozatlanság s primitívszerű gondolkodásra valló feltétel is szerepelt, melyek méltán távol tarthattak minden önértékes önálló gondolkodású vállalkozót. A többek közt az is benne volt, hogy az igazgató csak oly drámát vagy operát vehet fel a műsorra, mely 200 forintnál több költséget nem vesz igénybe! Az akkor szerepelt lapok - de főleg Kossuth „Pesti Hírlap”-ja - erősen ki is keltek az ily éretlen utasítások ellen, melyek csak arra szolgáltak, hogy a hamar cserben hagyott nemzeti intézet agóniáját, úgy a hogy mesterséges fukarkodásokkal tovább húzzák. A drámát, a színi előadásokat a közönség oly lanyhán látogatta, hogy a lapok a nemzeti színház bezárását javasolták. Az opera sem igen tudott segítségére jönni, dacára hogy Erkel Ferenc mellé még Thern Károlyt is szerződtették másod karnagyul, kik vállvetve igyekeztek abba pezsgőbb életet önteni, s dacára hogy Báthory Mária még friss újdonság számba ment s egy ujonan feltűnt színpadi csillag, a széphangu s vonzó külsejű énekesnő: Lángh Paulina személyében annak címszerepe is a korábbinál nagyobb vonzerőt gyakorolhatott. Mert ez sem tartott sokáig. A hirtelen feltűnt művésznő ép oly hirtelen elhagyta a színpadot, nőül menvén Ábrányi (akkoron még Eördögh nevet viselt) Emilhez - e sorok írójának testvérbátyjához s a festészet terén jelenleg előnyösen ismert Ábrányi Lajos édes atyjához. E romantikus házasság akkora nagy port vert fel úgy a sajtóban, mint a társadalmi körökben. A közönség pedig azt a szójátékot faragta rá, „hogy a nemzeti színház operájának a primadonnáját egy szép reggel elvitte az ördög”. - De e mellett még Schodel-né, a kitűnő drámai énekesnő is megvált ez évben az intézettől, annak pótolhatlan veszteségére. Míg a nemzeti színházban ez időben majdnem vigasztalatlanul folytak a dolgok, addig a társadalmi s hangversenyi téren több oly kiható mozzanat merült fel, melyek elevenen feltarták a közönség műérdeklődését. Mendelssohn „Paulus” nagy oratóriuma ez évben kerül először bemutatásra s Pest művészei s műkedvelői megelőzik vele Bécset, a császárvárost. Jótékony és kulturális célokra nagyszabású hangversenyek rendeztetnek, melyekben részt vesz az arisztokrácia, a társadalom s az irodalom színe-java. A kisdedovoda javára rendezett hangversenyben, melynek rendezőse élén Grill igazgató és Frankenburg Adolf állottak a magas körök műkedvelőivel, míg Kossuth Lajos is részt vett egy alkalmi tárgy felolvasással. Ez évben szavalt legelőször nyilvánosan Egressy Gábor is Vörösmarty-nak „Liszt Ferenc”-hez írt ódáját.

De a következő 1842-ik év sem igen viszi előbbre a nemzeti színház operáját, de még drámáját sem. Annál intenzívebben csoportosulnak más tereken a kiható kulturális mozzanatok. A magyar „körtánc” mind szélesebb tért nyer a szalonokban s a tánctermekekben. Szöllősy L. táncművész kezdeményezi s terjeszti, Rózsavölgyi Márk, Egressy Béni, Dobozs Károly, Travnyik s Pecsényánszky (a későbbi Palotássy) János pedig buzgókodnak az ily magyar társadalmi táncok megzenésítése érdekében. A francia négyest s az idegen táncnemeket már majdnem sikerül is neki kiszorítani a felpezsdülő magyar közéletből, ha vele szemben is nem ismétli magát a hirtelen szalmaláng históriája. Hiába volt mellette még gr. Széchenyi István-nak felszólalása is a lapokban. A mily hirtelen tüzet fogott, ép oly hamar el is hamvadt. Épúgy, mint az akkoriban Kossuth Lajos által divatba hozott magyar zeke-viselet, mely egyik legideálisabb s hozzá még igen kényelmes formája is volt a magyar nemzeti öltözetnek. Ez évben alakult meg a későbbi 40-es években oly nagy szerepet játszott „Pesti nemzeti kör”, s ez évben tartatott az első mű - s magyar

iparkiallítás is Kossuth L. kezdeményezése s előrehajtó agitációja folytán. Ekkor nyer konkrét alakot a mai nemzeti zenedének megalapítási tervezete is. Fáy András zenét ír Vörösmarty „Fóti dalához”, melyet azonban későbbben kiszorít a forgalomból Thern Károly sokkal populárisabb fóti-dala. Tóth Lőrinc „két László” (eredetileg „Hunyady László” címen) drámája 100 arany jutalmat nyer az akadémiai pályázaton, de tartósabb sikert nem tud aratni. Az az előnye azonban megvolt, hogy ez a dráma lett szülőanyja Erkel Ferenc későbbi hasoncímű operájának.

Minden irányban pezsgett az élet ez időben a magyar fővárosban, s jórészt még a vidéken is. Kőszegen is ez évben lett megvetve az ottani zenedének az alapja; csak a nemzeti színház tájéka körül uralkodott lanyhaság, lehangoltság, tespedés s érdektelenség. Az akkori színészeti s énekesi gárda örökös fluktuációnak volt kitéve, a gázsik oly meseszerű csekélyekre olvadtak le, hogy a kiválóbb tagok vagy a városi német színházhoz, vagy külföldre menekültek, vagy pedig előnyösebbnek tartották vidéki vendégszereplésekre adni magukat. Az opera sem tudott megszilárdulni, dacára hogy az időben már jóformán minden nagysikerű külföldi opera Erkel Ferenc buzgalma folytán a műsoron állott. Thern „Gizul” című stiltelen új operája is jórészt hozzájárult a közönség távoltartásához. S aztán már akkor a közönség és a sajtó körében kezdett két ellentétes áramlat küzdeni egymás ellen. A drámai párt mit sem akart tudni az operáról s viszont megfordítva, minek aztán természetesen az lett az eredménye, hogy a közönség egyiket sem látogatta. A drámai műsor egyhangúsága nem vonzott, az opera változatosabb repertoárjához pedig nem voltak meg a kellően képesített erők. Idegen művészek vendégszereplései tartották benne úgy ahogy, az ideiglenes lelket váltakozó szerencsével. Thern K. is megválván az opera másod-karmesteri állásától; annak minden terhe és gondja egyedül Erkel Ferencre nehezedett, kinek e mellett még folytonos harcot s versenyzést kellett folytatnia a még mindig nagy nimbus és pártolással találkozott városi német színház operájával. Botrány és siker is váltakozva volt napirenden akkor a két színházban. A német színházban két énekesnő versenyzett egymással, az ünnepezt Carl Henriette és Mink, s a közönség is két részre oszlott. Az egyik a másikat igyekezett tapsaival elárasztani vagy kifütyölni. A német színházban egy ily alkalommal magam is tanúja voltam az előcsarnokban egy olyan nem mindennapi kaliberű verekedésnek, mely díszére vált volna bármely alföldi csárdának. Ha a német színházban a Mink-párt győzött s vetélytársa átment vendégszerepelni a nemzeti színházhoz, akkor meg az ellenpárt azt ott fütyöltette ki. Társadalmi s hírlapi polémia volt napirenden, melyek csak olajat öntöttek a fellobogó lángra. Néha-néha azonban jöttek nyugodtabb s élvezetesebb estélyek is. Így mikor az akkori nagy szenzációt keltett híres drámai énekesnő: Hassel-Barth asszony vendégszerepelt, vagy mikor a még csak 11 éves gyermek: Rubinstein Antal zongorajátéka ragadta bámulatra a színházi közönséget. Ez az egész év máskülönb a nemzeti színházzal s operával szemben nagyon apathikus viszonyok közt folyt le, melyből valami kihatóbban kimagasuló mozzanat nem emelkedett ki.

Egészen más szerep jutott a következő 1843-ik évnek, mely egyik leggazdagabb termésű évének nevezhető a magyar kulturtörténetnek. A nemzeti színház országos bizottságának sikerült végre az intézet élére majdnem teljhatalmu, s 12 ezer forint subvenciával ellátott igazgatóul Bartay Andrást megnyerni, ki ez év kezdetétől fogva tényleg meg is kezdte működését. Nagy ambícióval, nagyszabásu tervekkel s a gyakorlati szempontokat tekintve, többirányú életrevaló reformokkal kezdett a munkához. Jó ideig siker is koronázta törekvéseit s a színház úgy szellemileg, mint anyagilag virágzásnak indult, emelkedett nimbusban, s állandó közönséget tudott teremteni. Másban nem is számította el magát, mint a kétszerkettőnek nem igen aritmetikus pontossággal való betartásában. A kedvező szerencse előbb elbizakodottá, azután mind merészebbé s végre könnyelművé tette, minek végre siralmas krach lett a vége. Azt azonban nem lehet a hazai műtörténelemnek az ő közel három éves igazgatóságától

megtagadni, hogy a nemzeti irány kifejlesztése s fellendítő eredményes ténykedések egész sorozata tapadt az ő igazgatói működéséhez, mely maradandó nyomokat hagyott hátra a magyar irodalom kifejlődésében. Az ő pályadíj-kitűzéseinek voltak eredményei Szigligeti Ede magyar népszínművei, melyek rohamosan meghódították az ország egyetemes közönségét s melyek egészen új irányba terelték a magyar színműirodalmat. E színműveknek a 40-es évek derekán oly páratlan sikere volt, miről a mai nemzedéknek alig lehet fogalma. Petőfi ősserejü gényusa is ez időben tör magának utat oly magasságba, minőt utána senkinek sem sikerült még elérnie. A hamisítatlan magyar népelet a színpadon, s Petőfi utólérhetlen költészete a magyar érzés s gondolkodás visszatükrözésében, oly világot tárnak fel minden magyar lelkében, melyről álmodni is alig mert volna. Mintegy varázsütésre, teljesen átalakul az egész magyar közérzet és aspiráció, megtalálván rég óhajtott és táplált ideálját. De minden más téren is, a nemzet vérébe átmenő ténykedéseknek egész láncolata sorakozik, hogy a nemzeti élet öntudatossága ellenállhatlan erővel törjön előre, s mind ennek a 40-es évek vége felé oly elementárisan kellett aztán összehalmozódnia, hogy vulkanikus kitörését nem lehetett többé meggátolni.

Tény, hogy mind e későbbben felrobbanni kényszerült gyúanyagok kohóját legfőképp a nemzeti színház képezte a 40-es évek első felében a Bartay András igazgatósága alatt. Ez időszakban jött létre Egressy B. „Szózat-zenéje” Vörösmarty s Erkel Ferenc „Hymnus-zenéje” Kölcsey F. költeményére s ez időszakba esik Erkel F. „Hunyady László” operájának is páratlan sikere s kihatósága a magyar egyetemes közéletre. De még sok egyéb is történt e nevezetes évben, melyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a hazai irodalom, művészet s kulturélet minden irányban nemzeti szellemben fejlődjék s izmosodjék. Az irodalom, sajtó, dráma, költészet s tudomány óriási lépéseket tett előre. Gróf Széchenyi István nemcsak mint politikai, hanem mint hirlapíró is kilép a síkra, a „Jelen kor” s a „Független lap” élére állva. Frankenburg Adolf is nagyban szerepel az irodalom terén, kiadván műveit s éles szatirikus irmodorával sebeket üt és gyógyít. Petőfi, Jókai, a Vahot testvérek, br. Jósika Miklós, br. Eötvös József, Bajza, Vörösmarty s még számos szellemi ébresztői a magyarnak, mint egy ellenállhatlan phalanx tör keresztül mindennemű ósdi s maradi várfalakat. Mindezek közt pedig mint kimagasló gúla emelkedik ki Kossuth Lajos az ő lángszellemével s világító és perzselő fáklyájával.

A művészet, a zene terén pedig már ez évben előre veti fényét Erkel Ferenc „Hunyady László”-jának közeli színrehozatala, mely a következő 1844-ik év január 27-én teljesedésbe is megyen. A nemzeti színházban Bartay András igazgató tevékenysége sem lankad, sőt mindig több-több érdekest és vonzót produkál. A drámát és operát erős lábra állítja. Ő veti meg alapját a színházi nyugdíj-intézetnek; az akkori viszonyokhoz képest fényesen honorálja az írókat, művészeket, s addig még nem létezett tantiémekben részesíti. Ő alatta lépnek fel s válnak későbbben az opera oszloposaivá: Fűredi Mihály, Benza s Kőszeghy Károly. Hosszabb időre szerződteti a világhírű énekesnőt: Lutzert; fellépteti a táncművészet egyik európai csillagát: Tadolinít s vele valóságos lázba hozza a színházi közönséget. Továbbá vendégszerepelteti a már akkor európai hírű Wiauxtemps hegedű-művészt; színre hozza „Ördög Róbertet” s szerepelteti nagy sikerrel Dobozs Károly magyar zenetársulatát Veszter és Thury magyar táncművészekkel, kik későbbben európai körútra mennek s kikhez Egressy Béni is csatlakozik. A német színház ez időben már tetemesen megingott nimbusában szemben a magyar színházzal, mely mindinkább kezdett fölébe emelkedni. Hogy a közönség érdeklődését fokozza, még Wolf műlovarársulatát is szerepelteti a színpadján. A magyar ifjúság pedig, amikor csak tehette, élesen demonstrált ellene. Nevezetes demonstrálása volt az évben Wiauxtemps-al szemben, a ki midőn bevégezte fellépéseit a nemzeti színházban, a német színházba is átment folytatni fellépéseit. A magyar közönség és ifjúság ezt rossz néven vette tőle, ama lelkes fogadtatások s kitüntetések után, melyekben részesítette s midőn

kilépett a színpadra, oly elementáris láрма, fütty s macskazene fogadta, hogy kénytelen volt visszavonulni. Erkel Ferenc ezt megelőzőleg játszta ez időben a nemzeti színházban legelőször nyilvánosan Wieuxtemps-al azt a brilláns magyar ábrándját zongora és hegedűre, mely egyik gyöngye marad a magyar zeneirodalomnak s melylyel úgy akkor, mint későbben is oly nagy diadalokat aratott. A nyilvános hangversenyek műsora és helyárai is ez időben már nagy változást szenvedtek. A magyar nyelvű műsor rendesen már mellőzhetetlenné vált s az árak is majdnem kétszeresre emelkedtek. A műipar s a magyar kiadványok terén nagy lendület áll be. A műárusi firmák szaporodnak s egymással versenyeznek a magyar zeneművek kiadásában. Grimm Vince (aki később - a 48-49-es években - a Kossuth-bankók nyomdaintézetének is igazgatója s vezetője volt s számkivetésben halt el) felállítja az első magyar hangjegynyomdát; Wagner József műárus először adja ki Svastics János új zeneműveit; Müller K. műárus pedig Egressy B. és Szerdahelyi J. magyar dalai s nótái kiadásával viszi előbbre a műirodalmat. Egressy B. „Szózata” s Thern Károly „Fóti dala” is az évben látott először napvilágot. Sajátságos tünet! Egressy „Szózata” mellett akkoron jóformán érdektelenül ment el a magyar közönség, míg Thern „Fóti dala” rohamosan terjedt szét s ugyszólván vesszőparipája lett a társadalmi ének-közönségnek. A „Szózat” elbírálására felkért bizottságot Bartay András nagyon sokféle elemből állította össze. Volt köztük szakember, dilettáns, mágán, hirlapíró s még egy pár nyárspolgár is. Nagyon is megoszlottak tehát a vélemények s csak kevés szótöbbséggel lett a mű nyertes. Az ellenvéleményűek természetesen ahol csak lehetett, ellene agitáltak s így történt, hogy akkoron népszerűsége nem tudott vergődni. Majd két évtizedig kellett várnia (a 60-as évek elején), míg ez bekövetkezett s átment a nemzet vérébe. De a következő évben termett Erkel Ferenc „Hymnusá”-val szemben sem állt jobban a dolog, mert habár majdnem egyhangulag nyerte el a pályadíjat, még sem tudott az sem egyenesen utat törni magának a nemzet szívéhez. Gyászos éveknek s új hajnalhasadásnak kellett jönni annak a számára is, hogy végre örökké elévülhetlen nemzeti imává váljék. Ezekkel szemben aztán az efemer értékű „Fóti dal”-nak háttérbe kellett szorulnia, mely ma már inkább történelmi értékkel bír, anélkül hogy számos más magyar népdal mellett amalgamizálódott volna a magyar nép általános érzületével. Mert minden pikáns dallamossága s erős lüktetésű rhythmusa mellett is meglátszik rajta, hogy egy oly kor szüleménye, melyben az alkalmiság még nagyon belejátszott a hirtelen sikerbe. A Bartay A. ez évi igazgatóságához ha még hozzásoroljuk, hogy a nagy magyar drámai énekesnő: Schodelné ismét szerződött tagja lett az operának s hogy az akkoron divatozott felvonások közti zenét is előnyösen emelte pályadíjak kítűzése által: jórészt mindent elmondunk, amit annak előnyére fel lehet hozni. A társadalmi téren a magyar zene érdekében igen sokat tett ez évben a „Pesti nemzeti kör”, mely minden nemzeti aspirációnak a gyúpontjává vált s a tiszta magyar hangversenyek tartásának is első kezdeményezője s hivatott szószólója lett. A hazai pedagógia terén pedig Adelsztein magyar és német nyelvű zongoraiskoláját kell megemlíteni, mely szintén ez évben látott napvilágot s egyengette az útját a későbbi tiszta magyar nyelvű pedagógikus irodalomnak.

*

Ily viszonyok közt köszöntött be az 1844-ik év, mely a magyar zene, a magyar opera s Erkel Ferenc élettörténetében a legnevezetesebb mozzanatot képezi. Mindjárt ez év kezdetén, január 27-én került színre saját jutalomjátékára az ő nagy érdeklődéssel várt „Hunyady László” operája, melynek 50 éves emlékünneepségét ép a most folyó 1894-ik év január 27-én ülte meg a m. kir. operaház még gróf Zichy Géza intendánsága alatt, 270-edszer kerülván az előadásra. E nevezetes magyar műtörténelmi eseményt Bartay András igazgatósága ezelőtt 50 évvel a következő színházi czédulával adta tudtára a fővárosi közönségnek, melyet ehelyt is megörökíteni, történelmi érdekességűnek tartom.

EREDETI ÚJ OPERA
ERKEL FERENC JAVÁRA.

PECZ UR VENDÉG.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

BÉRLET

SZÜNET

PEST, Szombaton, Január 27-én 1844.

ERKEL FERENC JAVÁRA.

ELŐSZÓR:

HUNYADY LÁSZLÓ.

Eredeti nagy opera 4 felv. Irta: Egressy B., zenéjét a jutalmazandó.
Az új öltözetek Podhráczky F. főruhátárnok felügyelete alatt készültek.

Első szakasz: Cillei Halála.

Személyei:

V. László magyar király	Havi
Cillei Ulrich	Füredi M.
Hunyady László	Pecz
Hunyady Mátyás	Eder Luiza
Rozgonyi, kir. hadnagy	Egressy B.

Főurak, király kísérete. Zsoldosok. Nép. Történik Nándoron 1456.

Második szakasz: Királyi Eskü.

Személyei:

V. László magyar király	Havi
Gara nádor	Udvarhelyi M.
Mária, leánya	Molnár Leopoldina
Erzsébet, Hunyady János özvegye	Schodelné
László	Pecz
Mátyás fia	Eder Luiza
Egy hölgy	Hubenai Jánosné

Nemesek. Hölgyek. Kíséret. Történik Temesvárott 1456.

Harmadik szakasz: Ármány.

Személyei:

V. László magyar király	Havi
Gara nádor	Udvarhelyi M.
Mária, leánya	Molnár Leopoldina
Hunyady László	Pecz
Hunyady Mátyás	Eder Luiza

Násznép. Katonák. Történethely Buda 1457.

Negyedik szakasz: Vérpád.

Személyei:

Gara nádor	Udvarhelyi M.
Mária, leánya	Molnár Leopoldina
Erzsébet, Hunyady János özvegye	Schodelné
Hunyady László, fia	Pecz

Kíséret. Nép. Örök. Bakó. Történik Budán.

Pecz ur, a pozsonyi színháztól mint vendég, a címszerepben lesz szerencsés fellépni.

A nagy érdemű közönség kegyébe mély tisztelettel ajánlja magát

Erkel Ferenc.

Kértemek a páholy- és zártszékhelyű t. cz. uraságok, hogy bérlett helyeik megtartása iránt reggel 10 óráig rendelkezni méltóztassanak, szontul másoknak adatnak ki. Szabad jegyek nem használhatók.

A színház fűtve leendő. Kezdete 7-edfél órakor. Vége 9 után.

Ezen opera szövege kinyomatva kapható Kolosy Gergely pénzszedőnél egy p. huszasért.

Látta: Konti K. rendező.

Kiadta: Szigligeti titoknok.

A történeti hűség egymásutánja tekintetéből ideiglatjuk mindjárt ama művészek névsorát is, kik az idei jubiláris előadáskor szerepeltek Erkel Sándor a halhatatlan zeneköltő fia vezénylete mellett: u. m.

V. László magyar király

Cillei Ulrik

Hunyady László

Hunyady Mátyás

Gara nádor

Gara Mária

Erzsébet, Hunyady János özvegye.

Egy hölgy

Egy nemes (Rozgonyi

Kiss Béla

Szendrői L.

Perotti

Sz. Bárdossy Ilona

Ney Dávid

Ábrányiné - Wein Margit

Bianchi Bianka

R. Schiff Etel

Tallián.

ERKEL FERENC
(1844.)

E díszelőadást Erkel Ferenc „Kölcsy-hymnusza” előzte meg, melyben részt vett az opera összes személyzete s Apotheózis, melynél Erkel Ferenc összes operáinak személyei voltak képviselve.

Mielőtt Erkel Ferenc „Báthory Máriaja” után „Hunyady Lászlója”-nak megírásához kezdett, egy pár évet nehéz lelki tusák s bizonyára indikált lelki töprengések között töltött. Azt az eszményt, melyet maga elé tűzött: „magyar operairodalmat teremteni”, érezte, hogy Báthory Máriajával csak megközelítette, de távolról sem érte el. Az akkori kritikának jó nagy része és veleje is oda konkludált, hogy talán nem is lehet az eszmét megvalósítani. Az akkor uralkodott operai stílus sem igen hathatott rá felbuzdítólag, melyet bátran lehetett a stylus-keverés korszakának nevezni. Hite ha nem is rendült meg alapjában, de a kétségnek nem egy ajtaját hagyta nyitva, mert be kellett látnia, hogy ha második magyar operájával sem sikerülend kézzelfoghatólag lefegyverezni a Tamások seregét, sok-sok időre elveszti a talajt, melyre a további építkezéshez szüksége volt. Mint minden időben, úgy akkoron is a legfőbb szerepet játszta egy opera sikerével szemben a jó, az érdekes folyású s zenészi illusztrálásokra találó alkalmakat nyújtó szövegkönyv. Az időben a történelmi tárgyú operaszövegek voltak főleg divatban. Az akkori ünnepelelt operairók mind az ily irányú s tartalmú szövegeknek köszönhatték világsikerüket. A u b e r kezdte „Portici némájával”, R o s s i n i még sikerebben folytatta „Tell Vilmosa”-val s az I-re pedig épenséggel rátette a pontot M e y e r b e e r az ő „Hugenottái”-val. Még a későbbi nagy reformátor, W a g n e r is belement ez irány kerékvágásába az ő „Rienzi-jé”-vel. - Erkel Ferencet is, természetes tehát, hogy ez az uralkodó irány-planéta vonzotta legerősebben magához. De hol tegyen szert s ki által egy ily történelmi szövegkönyvre? Ezzel tépelődött folyton s e gondolattal kelt fel s feküdt le mindennap. Mint rendesen az életben a véletlen szokott segíteni az emberek bajain, úgy történt E r k e l F e r e n c c e l is.

Hosszú évek során át álltam vele a legbizalmasabb viszonyban s így sokszor nyílt alkalmam vele eszmét cserélni úgy élete momentuózus mozzanatai, mint művészeti eszméi s ténykedéseinek érdekes részletei felett. Hunyady operájának keletkezési történetét is nem egyszer beszélte el előttem apróra. Mindig idegesen hatott rá ez emlékek felidézése, mert - amint mondá - nem igen hitte, hogy valamikor kedvére való szöveget kaphasson. Pedig amikor nem is remélte, akkor teljesült óhajta. Egyszer a Kigó-utcán haladtam - beszélte nekem, - mikor véletlenül E g r e s s y B é n i v e l találkoztam. Papírtkeercset tartott a kezében s kérdésemre, hogy hol járt, hová megy? Azt felelte: Bartay András igazgatót kerestem, de nem találtam hon. Régen kér, írjak neki valami magyar tárgyú operaszöveget. Hát megakartam kínálni ezzel, s a tekercsre mutatott. Kivettem a kezéből. „Hunyady László” szövege volt. Amint futólag belepillantottam, mintha erős dőfést éreztem volna a szívemben, éreztem, hogy ez az, amit oly régen s izgatottan keresek. Elvettem tőle s minden tiltakozása dacára zsebre vágтам e szavakkal: „majd írok én erre zenét jobbat, mint Bartay írta, te pedig írd neki valami mást.” E g r e s s y B. belenyugodott; nem telt bele néhány hónap s kész voltam az egész opera jeleneteinek vezérfonalával. „Lássa - tevé hozzá - úgy dolgozik az igazi inspiráció, ha megtaláljuk hozzá a keresett, de még határozott formát nem öltött tárgyat.”

E r k e l F e r e n c aztán lázas sietséggel s nem apadó lelkesedéssel dolgozott Hunyadyján s be sem várva, hogy a későbbben oly fényesen sikerült örökbecsű nyitányt is megírja hozzá: már azon év január 27-én színrehozta oly elementáris s általános hatással, minőre kevés példa van az operairodalom annálisában.

Kevesen élhetnek már azok közül, kik tanúi voltak Hunyady első előadásának. Én magam is, e sorok írója, szintén egyike vagyok még ezeknek. Mint fiatal pesti jurátus éltem akkor Pesten s nem felejttem el soha a régi nemzeti színház nézőterének akkori képét sem a kedélyek s lelke-

sedésnek azt az óriás felkavarodását, mely az első előadás után az egész városon erőt vett. A nézőtér természetesen zsúfolásig megtelt a főrangú világ, az irodalom, sajtó, zenevilág, társadalom s főleg a páratlanul lelkesedni tudott fiatal jurátus-világ elitjével. Politikai s egyéb természetű cselszövényeknek már akkor is bővíben volt Magyarország, mint manapság. A közönség s a fiatalság akkor is jól ismerte a cselszövényeket s azokat a helyeket, ahol a cselszövények szárait szokták fonni. Mikor az első felvonás végén először csendült fel a „meghalt a cselszövő” kezdetű s még ma is mindig felvillanyozó karének, oly elementáris tapsvihar tört ki, amelynek párjára csak 1860-ból emlékezem, mikor ugyancsak a nemzeti színházban Reményi Ede minden szigorú policiális tilalom dacára rázendítette a „Rákócy-indulót.” A közönség tömegesen felkelt helyéről, kendőket, kalapokat lobogtatott s zúgta az éljeneket. Mikor pedig a függöny legördült, többször követelte a kar ismétlését, a szerzőt pedig számtalanszor hívta a lámpák elé s a zenekar értékes ezüst-babérkoszorút s billikomot nyújtott át neki emlékül. Nem is kellett aztán hozzá már akkor valami különleges divináló tehetség megjósolni, hogy Erkel Ferenc ez operáján - kivált Magyarországon - soha sem fog kifogni az időnek őrlő vasfoga, már csak ez egyetlen - nemzeti indulóvá alakult - zenei részleténél fogva sem, mert hiszen a jól ismert magyar pártoskodás és a magyar állami vegyes házasság mellett, mindig lesz e hazában, fájdalom, cselszövő és cselszövés, minek halála felett ujongani fog a magyar nép.

De Erkel Ferenc Hunyady Lászlóját nemcsak a szöveg politikai, történeti s drámai izgatottsága tartja fenn már egy félszázadon túl a felszínen lankadhatlan érdeklődés mellett, hanem igazi műbecse s egy oly művészeti problema megoldásának a presztízse is, amely páratlanul áll a világ-zeneirodalomban, melynek fejlődési processusa azt tanúsítja, hogy minden nemzet, műépítkezését nem a fényes kupolán, hanem a fundamentális pilléreken kezdte. Más nemzetek művészeti háztartásában nem is előzte még meg soha a fiú születése az apáét. Ez a művészeti fiziológiai csoda csak a magyarnak jutott osztályrészül s ezt vitte véghez Erkel Ferenc géniusza. Mert az olasz, francia, német - mint legkimagaslóbb - zeneirodalmi talaj, míg nagyszabású drámai opera-stilust termelhetett, előbb a zenei válfajoknak mindennemű kisebb-nagyobb összekötő kapcsait kellett megalkotnia s azokat halomra gyűjtve az izzó kohóba hányni, hogy aztán abból mint egységes műegész kerüljön ki a nemzeti drámai operastylus kimagasulása. Századokat vett igénybe a szellemi ekevasnak e szakadatlan munkája.

De hogyan állt Magyarországon egészen Erkel Hunyadyjáig a nemzeti zene termelése? Ugy, hogy még legszebb népdalaink, régibb hallgató nótáink s táncdarabjaink sem voltak lekótázva szabatosan. Csak a cigány hegedűjén éltek egyik napról a másikra. A nemzet színe-java ügyet sem vetett rá, a hazában szerepelt szakzenészek pedig idegen szellemtől levén inpregnálva, lenéztek minden magyar zenészeti magasabb aspirációt, mint ötven év után, fájdalom, még manapság is gyakori eset. Ki foglalkozott volna hát az időben magyar műdallal, férfi- vagy vegyes-karral, vagy plane instrumentális zenével és még sok más egyébbel, mely nélkül pedig operát írni annyi, mint gőzhajózni akarni a hortobágyi pusztán.

De a magyar nyelv, irodalom, költészet, dráma, színművészet, tudomány, már ez időszakban tiszteletet parancsoló versenyre kelt a külföld százados vívmányaival s a magyar ambíció fennen aspirált hasonló eredményekre a művészetek terén is. Megvolt hozzá a nemzeti akarat, de hiányzott hozzá az anyag és az ember. Erkel Ferencnek tehát - más nemzeti fejlődéssel szemben, - egy pár századot kellett átugrania, hogy egy csapásra utólrérje. Felöltötte a hét mértföldet szökő bűvös sarut, s hipp-hopp hírével beállított a drámai opera pantheonjába magyar ruhában és sarkantyus csizmával. Mikor Hunyady aztán már majdnem két évtizeden keresztül ragyogott a magyar zene egén, annak világa mellett gyűltek össze későbbben a felébredt munkások ásóval és kapával, hogy a fényes kupolához méltó pillérfalakat is emeljenek. Hogy miként mily eszközökkel s minő sikerrel? - arról majd alább lesz szó.

*

Erkel Hunyadyjának első bemutatása után, habár vele szemben is jóformán megoszlottak az akkori kritikai vélemények, de abban mindannyian egyetértettek, hogy Báthory Máriaja után óriási előlépést tett a magyar opera terén. Midőn később az elévülhetlen hatású magyar műformája nyitányával is elkészült, az még intenzívebben biztosította számára az örök fennmaradást. Az akkori lapok közül leginkább rajongott érte a magasabb körökben ugyyszólván irányító „Honderű”, melyet Petricsevich Horváth Lázár adott ki és szerkesztett, ki az időben hangadó szerepet játszott úgy a társadalomban, mint a szépművészetek terén. Leginkább is eltalálta a helyes kritika mércét, mely megillette, s melyet több beható elemző cikkben kifejtett. Ő volt kezdeményezője annak a megünnepeletetésnek gr. Fáy Istvánnal (a magyar zene lelkes és rajongó mágna barátjával) egyesülten, mely Erkel Ferenc tiszteletére tartatott az akkor még igazán romantikus budai hegyek közt, mely alkalommal tiszteelői arany karnagy pálcával tüntették ki, mely száz körmöci aranyat tartalmazott. Ugyancsak Petricsevich Horváth Lázár buzgólkodott az időben abban is, hogy Hunyady a párisi nagy operában színre kerüljön. E törekvése azonban ép úgy nem sikerült neki akkor, mint később másoknak sem, kik ily irányban ismételtelen fölvetették az iniciatíva fonálát. S hogy ez 50 év után még manapság sem sikerült, még Bécsben vagy más osztrák-tartományi fővárosban sem? Ennek bővebb megvilágítását e munka egyik későbbi fejezetének tartjuk fel.

Erkel Ferenc az 1844-ik évben Hunyadyjának fényes sikere mellett, még számos más irányban is oly tevékenységet fejtett ki, mely kihatóan vitte előbbre a hazai műviszonyokat. Bartay A. buzgó és élelmes igazgatósága is nagyban hozzájárult ehhez. A Kölcsey-hymnusz megzenésítésére 20 drb aranyat tűz ki, valamint ismételtelen népszínműre és operára. Szigligeti „Zsidó” népszínművéhez is Erkel írja a zenét. A „Pesti nemzeti kör” magyar hangversenyeiben Erkel Ferenc viszi a vezérszerepet. Az ez évben alapított Treichlinger-féle zeneműkereskedés számára négy füzetben kivonatolja Hunyadyjának legszebb részeit, Wagner J. műárús számára pedig a „Hattyudalt” transzkribálja zongorára. Nagy jelentőségűek voltak az időben e kiadványok, melyek rohamosan elterjedtek az egész országban s az Erkel nevet a legünnepelettebbek közé emelték. A hymnusz első bemutatása a nemzeti színházban ez év július 2-án történt, mely fényes ováció mellett ment véghez. A magyar kulturális ténykedések ez évben ugyyszólván a legizmosabban tömörülnek. A már akkor európai hírnévre szert tett Sárközy cigánybandája állandóan a fővárosban telepedett le s folyton ébren tartja a magyar zene iránti érdekeltséget. Pyrker egri érsek és herceg Eszterházy Pál a nemzeti muzeumnak ajándékozá nagy értékű képtáraikat. Egressy Béni magyar zenetársaságot alapít. A pesti hangász-zeneegyesület 25 arany pályadíjat tűz ki egy nagyobb keretű kántátéra. Petőfi Sándor költeményeire s Rózsavölgyi Márk magyar zeneműveire egyszerre jelennek meg az előfizetési felhívások. A 12-ik huszárezred tisztikara Pestre küldi karmestert, hogy Erkel től operáinak legszebb magyar dallamait s indulóit megszerezze. Kossuth Lajos kezdeményezése és agitációjára ez évben alakul meg a „Védegylet”, mely egy időre elementáris erővel szorítja ki az országból az idegen árúkelméket. A legelőkelőbb körök hölgyei is a legegyszerűbb karton-ruhában járnak s nők és férfiak csak hazai iparcikkokkal látják el magukat. Hol lenne ma már a magyar ipar, ha ez az akkori lázas lelkesedés lángja oly hamar ki nem aludt s a mai napig kitartó lett volna! Az a nagy csoda is ez évben történt, hogy Pesten a „Nemzeti körben” legelőször lehetett magyar nyelvű étlappal találkozni. Az első fővárosi dalegylet s vegyes kari társulat is ez évben merül fel „Concordia” címen. A nemzeti aspirációk e forrongó évébe azonban két nemzetközi láz is belevegyült, melyek meglehetősen lehűtötték ismét a magyar hajtasokat. Egyik volt a Budapestre szintén eljutott „Elsler Fáni” s a másik az Európa-szerte, de különösen Párisban óriási dimenziót nyert „Polka”-láz. Mindakettő egy időre jóformán kikököcsöztette a kedélyeket az ekszkluzív hazafias kerékvágásból. A színházi közönséget csak a diva tánca érdekelte. Dráma és opera sokáig épenséggel nem. A magyar nótákat, dalokat s táncokat a kétnegyedre ugrándoztató

polka-rhythmusok váltották fel. Nem volt valamire való ház és család, melyben naphosszat ne vesződtek volna a polka-tánc tanulásával, a melynek azelőtt híre-hamva sem volt. Ez a polkaláz akkoron ugyszólván kerülő uton jutott el nemcsak hozzánk, de még maga a csehföldre is, mint szülő-anyjához. Maniává azonban egész Európában Páris majmolása folytán vált, hol egész társadalmi s zenészi forradalmat csinált. Ez évet épen Párisban töltöttem s közvetlen szemtanuja voltam annak az örült rajongásnak, melylyel a francia főváros mindenféle sületlen polka-táncot és zenét mint valami varázs-bálványt körülvelt. Az akkori leghirnevesebb zenészek egyebet sem komponáltak, mint idétlennél idétlenebb polkákat, a kiadók pedig csak úgy szórták értük az ezreseket. *Henri Herz* pl. az akkori híres párisi zongoravirtuóz, 4000 frankot kapott egy pár importált polka kéziratáért. A szalonok, színházak, sipládák csak polkáktól visszhangzottak. Voltak német és cseh táncmesterek, kik egész vagyont szereztek e tánc tanítása által. Manapság is rejtély marad, hogy mi tudta a franciákat oly példátlanul eksztázisba hozni a polka iránt? Már akkor valami nagy változás után áhítóztak s nyugtalan, hevülékeny vérüket még a legprimitívebb ujdonság is képes volt lehűteni. Az 1848-diki nagy átalakulás előtt négy évvel már annyira feszítve volt a francia idegzet, hogy egyelőre a polkalázban keresett megkönnyebbülést. E láz csakhamar átlépte a német határt, onnan ráragadt Ausztriára, Bécsből pedig átjött Pestre s minden nagyobb vidéki városban megtette a maga áldástalan körútját, mert bátran lehet állítani, hogy az addig hamisítatlan alakban cirkulált magyar népdal- és táncrhythmust ez az 1844-iki polkaláz mételyezte meg alaposan a szláv dallamlábak rontó-bontó bacillusaival. Az azóta mind szélesebben elterjedt csárdás-rhythmus is ettől fogva kezdte mindjobban kiszorítani a régi jó verbunkos- és palotás-lépéseket. A nemzetek szellemfejlődési processzusában gyakran előfordulnak ily aberrációk, melyeknek ethikai magyarázatát nem lehet másban keresni, mint az ujdonság utáni vágy és ösztön túlságázott expánziójában.

Erkel Ferenc további művészeti ténykedéseire az itt jelzett év azért is nevezetes állomást képez, mert ép ez évben tűnik fel Pesten három, későbbben oly kiható szerepre hivatott zeneművész, mint: *Brand Mihály* (a későbbi *Mosonyi*), *Doppler Ferenc* és *Volkman Róbert*, kiknek szelleme és működése a zene terén termékenyítőleg s fellendítőleg hatott az *Erkel* ére, hogy még magasabban kövesse ideáljának a szárnyalását. Sajátságos, hogy már ekkor megfogamzik lelkében „Bánk-bán” operájának az eszméje, melyet azonban még közel 17 évig hord azután lelkében, hogy végre mint az aloe kinyíljon s bámulatra ragadja vele a világot. A fentemlített három zeneköltő ettől fogva sokat és sűrűn érintkezett egymással. *Brand* és *Volkman* az absolut kozmopolitikus zeneiránynak volt a hive, míg *Doppler F.*-et kezdettől fogva a magyar zene iránti lelkesedés lángja hevítette. Mind a három zeneköltő különböző téren már *Bánk-bán* megjelenéseig (1861-ben) kiható működést fejtett ki. Az egyik (*Doppler*), mint a nemzeti színház tagja, az opera és a magyar népdalok terén, míg a másik kettő az egyházi és a klasszikus zene mezején. *Erkel Ferenc* csak pihentette lantját s mint egy teljesen felkészült tengerész, óvatos, de biztos tájékozottsággal haladt eszményének tengerén. Ez óvatos s tartózkodó magatartása a későbbi nemzeti elnyomatás évei alatt is csak még tartózkodóbbá tette őt s inkább önmagába zárkózva várt s türtte még a kimerültség jelzőjét is, semhogy a túlságos ambiciónak engedve, elbizakodottá tette s veszélyeztette volna Hunyadyjának babérait. Hogy mennyire jól számított s mennyire neki adott igazat az idők folyása: későbbben majdan látni fogjuk. Minden tevékenységét s munkásságának javát a nemzeti színház operájának lehető magas nivóra való emelésére fordította. S csak az igazságnak adunk kifejezést, ha azt állítjuk, hogy ha magyar operáról lehet szó a magyar műtörténelemben, azt csak az 1844-ik évet követett időszakban lehet keresni egészen az 1848-49-ki események beálltaig, melynek akkori fénye aztán még a következő évtizedre is kihatott, egészen „Bánk-bán” színrekerültéig, mely *Erkel* tevékenységének ugyszólván csúcspontját képezte. De az ideig még sok történt addig, míg *Erkel Ferenc* et

az 50-es években látjuk működni úgy a nemzeti színház, mint a zenészeti ténykedések egyéb mezején. Ezekről kell még rövid vonásokban számot adni, hogy lássuk és méltányolhassuk őt, mint a hazai zeneélet nagy reformátorát, a küzdés és az alkotás széles országútján.

Az 1845-ik év Erkel Ferencel szemben azáltal válik ki, hogy ez év végén (november havában) mutatta be legelőször Hunyady operájának elévülhetlenné vált nyitányát. Már korábban megjelent Wagner műárus kiadásában annak „Hattyu-dala” zongorára, gr. Fáy István-nak, a nagy magyar zenemecénásnak ajánlva, ki viszonzásul Erkel t pompás kiállítású zongorával ajándékozta meg. Hunyady legkedveltebb dallamainak zongorakivonata - négy füzetben - valamint Zapf Antal letételében a nyitány is zongorára négy kézre, kissé későbbben szintén napvilágot látott Treichlinger műárus kiadásában. Művészeti nagy jelentőségű mozzanatok voltak ezek az időkben, hol a magyar irodalom s költészet rohamos fejlődése s felszárnyalásával, egyszerre a magyar zeneirodalom termelése is oroszán-szökéseket tett s immár oly kiadványokat volt képes felmutatni, melyek a nemzetközi figyelmet is méltán vonhatták magukra. Ez évre esik Bartay Andrásnak visszavonulása a nemzeti színház igazgatóságától, melynek ügyeit, dacára számos fellendítő ténykedésének, sok rekriminációra okot szolgáltatott zilált viszonyok közt hagyta hátra. A nyilvánosság organumai s a közvélemény részéről minden oldalról megtámadásoknak lett kitéve, melyek ellen erősen védekezett ugyan, - s talán volt is sokban igaza, - de többé sem állását, sem korábbi reputációját nem volt képes rehabilitálni. Az orsz. bizottság ismét saját kezelése alá vette a színházat s vezetősége élére gr. Ráday Gedeont helyezte, kinek úgy akkor, mint későbbben is, oly sok irányu eredményes működése volt történelmileg ez intézet fejlődéséhez kötve, mert dráma és opera az időkben ép úgy ki volt téve a mindenféle gyógyítási kísérletek és tanácsoknak, mint manapság. Az akkori lapok s művészeti körök egyébről sem beszéltek s vitatkoztak, mint arról, hogy miként lehetne abban már akkor európai színvonalra emelni úgy a drámát, mint az operát? De utóljára is csak azzal kellett megelégedni, hogy a dolgot erőltetni nem lehet s be kell várni az ügyek, a viszonyok természetes fejlődését, mire az időkben annál is inkább szükség volt, mert a megfelelő művészi erők csoportosítása s érvényesítése ugyszólván csak a véletlen összetalálkozásától függött. Felismerni a valódi talentumokat, bárhonnan jöttek legyen, s aztán az intézet kötelékébe beilleszteni: ez képezhette egyedüli feladatát úgy az igazgatóságnak, mint a drámai s operai szakképviselőknek. Erkel Ferenc is ez irányban fejtette ki akkor tevékenységének javát, ki az opera dolgában egyedül vitte az irányító és szervező szerepet. Az opera régibb oszlopos tagja Schodelné mellé ez időben kerültek annak kötelékébe: Paksiné Mocsonaki Amália, Füredy, Benza, Joób, Kőszeghy s későbbben Wolf (Farkas), kik utóbb lassanként kimagasították azt a színvonalat, melyen a nemzeti színház operája aztán - a fenomenális Hollósy Kornélia is hozzájuk csatlakozván, egészen a 40-es évek második felén s az 50-es éveken át is oly intenzíve tündökölt. Az új operák egész sorát hozta Erkel e csatasorba. Csak az 1845-ik évben három új operával gazdagodott a nemzeti színház műsora, úgy mint: Beethoven „Fideliója”, Thern Károly „Tihany ostroma” s Bálfe „Négy hajmonfi” című operájával. E mellett az akkori leghiresebb olasz énekművészek, mint Albani asszony és Rover vendégszereplései élénk érdeklődésben tartották az operai közönséget. Ez azonban nem mult el többféle kellemetlen incidens nélkül. A két olasz művész kedvéért ugyanis egészen olasz stagnionévá változott a nemzeti színház s az opera összes személyzete arra lett kényszerítve, hogy a vendégművészek kedvéért s a nyelvi egység harmóniája szempontjából, mindannyian olasz nyelven énekeljenek. Ez nagy reszenzust keltett úgy a sajtóban, mint a közönségben, mely egy ízben óriási demonstrációra is ragadtatta magát Schodelnéval szemben, ki honleányi büszkeségében érezvén magát megsértve, nem opponált ugyan egy ideig, de végre feltámadt benne az önérzet s egy ízben mikor Albani Linda operában lépett fel, rákerülvén a sor, magyar nyelven kezdett énekelni s énekelt is mindvégig. Óriási és szünni nem akaró tapsvihár tört ki erre s vége-hossza nem lett az ovációknak. Több

magyar tag is vérszemet kapott erre s lőn olyan nyelvi bábel a színpadon, mely nem igen vált az előadás előnyére. Erkel Ferenc sokat előhozakodott nekem ez incidenssel, ha élete epizódjairól beszélt, s mindig úgy vettem ki, hogy erős nemzeti érzületénél fogva épen nem volt ellenére Schodelné ambíciójának akkori jogos revoltálása. Az 1845-ik évben máskülönben is élénk zeneművészeti pezsgő-élet folyt a rohamosan magyarosodó fővárosban. Egyik európai nagy művész a másik után látogatta meg Pestet, s hangversenyeik s a nemzeti színházban való fellépéseik által nagy érdekeltséget keltettek. Thalberg Zsigmond, Liszt Ferenc akkori legerősebb vetélytársa, Sivori Kamill, a Paganinihez hasonlított hegedűvirtuóz, Viardot Garcia a fenomenális énekművésznő s Willmers Rudolf az óriás feltűnést keltett norvég romantikus zongoraművész: mindannyian ez évben aratták szenzációs pesti diadalaikat. A szokatlanabb európai nagy művészek ünnepeltetése az időben még nagy divatban volt a magyar fővárosban. Egy félszázad után ma már ez is nagyon alászállott, pedig őszintén szólva, az akkori felfujt nagyságokhoz a manapság nálunk megforduló művészi nagyságokat alig lehet az akkoriban istenesítettekhez hasonlítani, akár a technikai tökélyt, akár pedig a szellemi értéket tekintjük. Nagyot haladt a világ e tekintetben s ma már oda sem néz annak, amit akkor megbámult s az egekig emelt. Thalberg s főleg Willmes is ily specifikus dicsőítésben részesültek akkor minálunk. Willmers úgy tavaszkor volt a nap hőse. Végössze nem volt az ovációk s banketeknek, melyekkel elhalmozták oly divatos saját szerzeményű darabjaiért, melyek ma már teljesen elvesztették minden értéküket s ingerüket, mint a régi fekete bankók. Nagy divatba jött magyar ábrándjait a Főti-dal és a Sobri-féle népdal felett, akkor irta ittléte alatt s ez is maradt meg egyedül emlékül akkori magyar diadalutjából, amit számlájára írhat a hazai műtörténelem, mit azzal is tetézt, hogy résztvett abban a nagy hangversenyben, melyet Erkel Ferenc rendezett szülővárosa a gyulai árvízkárosultak javára s mely az egész évi szezon legfényesebb zeneelőadását képezte. Thalberg, bár mint virtuóz, művész s reformátor jóval magasabb állást foglalt el akkoron, mint a hirtelen feltűnt Willmers, még sem részesült az időben Pesten oly frenetikus kitüntetésekben, mint a divatos norvég virtuóz, ki egy egész új cím-nomenklaturát is hozott akkor divatba a romantikus zongorairodalom terén. A nagy közönség pusztán az ily darabok címei után indult s rohamos kelendőseget biztosított műveinek. A norvég művész meg is szerette akkor Magyarországot alaposan, mert későbbben sokszor ellátogatott hozzánk (az 50-es és 60-as években); heteket töltött a fővárosban, hangversenyezett s minden irányban s alkalommal kimutatta meleg ragaszkodását a magyar nemzethez. Thalberg ez év vége felé volt vendége először (s utolszor) a fővárosnak. Akkor alakult meg a későbbben oly nagy szerepet játszott „Pesti kör” gróf Ráday Gedeon és Fényes Elekkel az élén mint elnökökkel. A megnyitó ünnepségekben Thalberg is résztvett s nemcsak nagy hatású francia felköszöntőt mondott a szintén jelenvolt Erkel Ferencre, kiemelve és dicsőítve annak Hunyadyja nagy jelentőségét a nemzeti operastylus mezején, hanem meg is ígérte annak érdekében a közvetítést Párisban, hogy ott színre kerülhessen. Erkel Ferenc ugyanekkor Milanóból is hasonló biztatásokat s kilátásokat nyert, melyek azonban sem akkor, sem későbbben - mint tudjuk - soha sem teljesültek s valószínűleg még jó ideig nem is fognak teljesülni, az ő legkimagaslóbb magyar operáinak szövegei lévén oly történelmi természetűek, melyek a monarchikus és arisztokratikus államok elvei s érzületének nem épen hízelegnek.

Ha az 1845-ik évről még följegyezzük, hogy az évben már erős áramlat indult meg az irodalom terén a magyar zene mikénti emelése és fejlesztése érdekében, hogy a magyar tánc és zene kiható művelőkre talál egy Veszter S., Rózsavölgyi, Dobozy Károly, Egressy Béni, Bartay s mások közreműködésében, hogy a magyar nemesi osztály köréből már ekkor többen életcélul tűzik maguk elé a zeneművészeti pályát, mint pl. Székely Imre - ki ez évben lép fel először nagy sikerrel a nemzeti színházban, - továbbá: Fáy Gusztáv (Fáy András fia), Szénffy Gusztáv, Zerdahelyi Ede, e sorok írója s még számosan, hogy az irodalom

óriás fellendülésével az összes művészetek ténykedései is erős lépést tartanak, s hogy az egész ország kulturális viszonya öntudatosan s biztos irányban alakul át, mely félreismerhetlen zálogát nyújtja az egyetemes nemzeti felébredésnek: ezzel jóformán jeleztük mindazt, ami a művészet terén az időből följegyzésre méltó.

*

Az a két év, mely ezek után még az örökké nevezetes és az egész Magyarországot s magyar nemzetet gyökeresen átalakított 1848-49-iki időszakig eltelt, minden tekintetben s irányban oly átalakító hatalommal bírt, hogy talán még az akkori külesemények befolyása nélkül is képes lett volna a hazai viszonyokat egészen új mederbe terelni. Azok segítségével s elementárisan előrehajtó erejével pedig épenséggel nem volt csoda, hogy azt a gigási korszakot a nemzet legdicsőbb epopéájává formálta át. Aki a magyar haza e kétévi történetét behatóbban tanulmányozza, figyelemmel kísérve az akkori legfőbb szereplő egyéniségek ténykedéseit s nem hagy figyelmen kívül semmi legkisebb oly nüánst sem, mely azok gondolat-, érzületvilága s akcióképessége irányítására bármily csekély részben is befolyást gyakorolhattak: annak be kell látnia azt is, hogy egy nemzeti élet nagy forrongási kataránában sokszor az oly vegyi alakulások is nagy szerepet játszanak, melyek rendes viszonyok közt, talán figyelmet sem keltenének. Az ily rontó-bontó, átalakító, átformáló s expanzív terjeszkedéseket előidéző villanytelepek egy nemzet életében rendesen az irodalmi s művészeti aspirációk s ténykedésekhez vannak kötve. Egy alkalomadtán megjelenő könyv, röpirat, költemény, dal vagy nóta, sokszor százezrek előrehajtó munkáját végzi s kiinduláspontjává válik korszakot alkotó események s átalakulásoknak. A magyar nemzet fejlődési életében is ilyen két év volt az 1846. és 1847-iki év. Ami e két év alatt a hazában, de főleg a mindennemű irányítás szerepét magához ragadt fővárosban történt, az mind csak arra szolgált, hogy a teljes erupciót siettető gyűanyagot rakásra halmozza össze s mindennap képessé tegye a felrobbanásra. Az akkori megyei, rendi, politikai, liberális és maradi - akkor gúnyosan pecsovicsnak nevezett - pártok mind élesebben kihegyezték egymás ellen a fegyvereket s mindenik párt azt vonzotta csupán magához s azzal igyekezett erejét növelni, ami céljának és aspirációinak leginkább megfelelt. Ebben leli magyarázatát aztán az a körülmény is, hogy e nevezetes két évben a politikai, társadalmi, családi s nemzetérzeti antagonizmus Magyarországon talán soha oly élesen ki nem volt hegyezve, mint ép e két évben. A nemzeti küzdőterén megye megyével, város, falu, várossal és faluval, család családdal, apa fiúval, fiú apával, polgár a nemessel, a nemes a mágnással, pap a híveivel, hirlap a hirlappal, író, művész, íróval és művésszel állott szemben s a helyzet egy feje tetejére állított asztalhoz volt hasonló, melyen nyugodalmas megmaradása, semmi házieszköznek többé nem lehetett. Mindenfelé, minden téren forrt a vér, lüktetett az ér s dagadt kifelé a korlátot nem ismerő ős erő. Nem lehet feladatomban e munka keretében teljes politikai, társadalmi s kulturtörténeti képet nyújtani, s azért csak a tárggyal kapcsolatos szellemi s művészeti mozzanatok nagyvonású regisztrálására szorítkozom.

Mint egy lángostor, úgy száguldott már ekkor keresztül-kasul a magyar költészet egén Petőfi minden szívet felrázó géniusza; mellette egy egész új irodalmi nemzedék keletkezett s verte a tüzes vasat kérlelhetlenül. Regény, dráma, színmű, eposz, lyra, költészet, képzőművészet, zene, színművészet, klubb-élet, társulás s a vándor ének- és zeneszövetkezetek, mind talpra álltak immár s kaput döngetve követelték a magyar nemzeti aspirációk érvényesülését. A nemzeti színház bár sok anyagi küzdelemnek volt kitéve, de egy pillanatra sem téveszté szem elől magasztos hivatását. Gr. Ráday Gedeon minden irányban pályadíjakat tűz ki a színműirodalom emelésére. Szigligeti mesészerű termékenységet kezd kifejteni a dráma és népszínmű mezején, Obernyik, Czákó, Degré s mások méltóan szekundálnak neki. A német színház mindinkább kezdi elveszteni nimbusát s Erkel F. mindennap egy-egy Carthagói Didó-tért foglal s hódít el előle. Egymás után hozza színre a legujabb operákat s az

opera személyzetét a legméltóbb tagokkal egészíti ki, első sorban Hollósy Kornéliával, aki aztán fokozatosan a magyar művészet legfényesebb csillagává emelkedik. A Kisfaludy-társaság Erdélyi János szerkesztése mellett megkezdte kiadását a magyar népdalok egyetemes gyűjteményének, Egressy Béni Petőfi költeményeit zenésíti meg oly szerencsés inspirációval, hogy nyomában egy egészen új magyar zeneirodalom ver gyökeret. Berlioz Hektor, a nagy francia zenereformátor mindjárt az 1846-ik év elején Pestre jő s itt teremti meg akkor a Rákócy-induló hatalmas zenekari átíratát, melynek első bemutatásával oly frenetikus lelkesedésre gyújtja a magyar közönséget, melynek alig volt még párja. Gróf Batthiányi Kázmér 2000 p. forintért szerzi meg a nemzeti színház számára annak előadási jogát, az eredeti vezérkönyvet pedig a nagy francia zeneköltő Erkel Ferencnek ajándékozva emlékül, kinek Hunyady operája felett is a legelismerőbb szavakban nyilatkozik. Berlioz Rákócy-átíratát nemcsak a magyar haza, hanem az egész külföld is leirhatlan lelkesedéssel fogadta. Egyszerre nagyértékű nemzetközi váltópénz lett belőle a világirodalomban s a magyar zene nimbusa emelésére többet használt mindenfelé, mint évtizedek lassu propagandája. Minden alaku átíratokban elterjedt s a Liszt által eszközölt legujabb kidolgozása pedig hangversenyi használatra a szó szoros értelmében elárasztá a világ zenepiacát. Liszt maga természetesen első sorban járult hozzá e páratlan indulónk óriási népszerűsítéséhez, mert 1846-ban állván fenomenális virtuózi diadalainak tetőpontján, nem volt egy hangversenye sem, melyben azt műsorára fel ne vette volna. Ez év tavaszán látogatta meg másodizben hazáját, hol vidéki körútjait is beleszámítva, közel két hónapot töltött. A fővárosban, Pesten április 30-án tartá első hangversenyét részint a vigadó termében, részint pedig a nemzeti színházban. Hat hangversenye közül ezuttal is négyet hazai és kulturális célokra adott. A zenede, a Josephinum-árvaház, a polgári őrsereg nyugdíjalapja s más humanitárius intézetek bőven részesültek királyi adományokban. 1840. év óta, mikor Liszt legelőször látogatta meg hazáját, nagy átalakulásokon ment már keresztül a főváros úgy társadalmilag, mint művészetileg s magyarosodás tekintetében. Csak természetes tehát, hogy az ő másodszori fogadtatása s ünnepeltetése is az elsőnél sokkal nagyobb arányban nyilatkozott meg. Az egész város, a főrangú világ, az ifjuság, az irodalom, művészet, klubok és egyesületek vetélkedtek egymással, hogy a magyar haza világhírű fiát hozzá méltó kitüntetésekkel halmozzák el. Fényes estélyek, díszlakomák, kirándulások, ovációk követték egymást, melyek központját ő képezte, kinek géniusza előtt akkor már egész Európa meghódolt. Kimagasult ez ünnepségek közül az az estély, melyet Schödekné adott a tiszteletére, melyen jelen volt a fővárosi társadalom, az irodalom és a művészetnek színe-java. Erkel Hunyadyját mikor legelőször meghallotta - már a kész nyitánynyal együtt, - el volt tőle ragadtatva s szerzőjét mindennemű kitüntetésekkel elárasztá. Elmondhatni azt is, hogy Liszt ettől kezdve lett intenzívebb művelője a magyar zenének, mely neki aztán néhány évre rá a világhírű rhapsodiákat, későbbben pedig a Hungária, Hunnok csatája magyar stílű symphoniákat, majd meg a Sz.-Erzsébet oratóriumot, a magyar koronázási misét s számos más magyar szerzeményét köszönhette. Hunyadyban ismerte fel legelőször a magasabb magyar műzene életképességét, mely az ő zenészeti érzületét aztán egy egészen új világ felé terelte. Liszt is sokat fáradozott Erkel Hunyadyjának színrehozatala érdekében, különösen Bécsben és Németországban, de ép oly kevés sikerrel, mint előtte s utána mások is. Sőt egy ízben Bécsben - az 50-es években - erős ellenzékre is talált, mikor egyik zenekari hangversenyén annak nyitányát bemutatta. Az akkor már ismét gutgesinnt bécsi közönség erősen lepiszigte, mire Liszt azzal felelt, hogy ismételte az egészet, folytonos piszigés és tombolás közt.

Ez évben ülte meg a magyar nemzet József főherceg nádorságának félszázados ünnepségét is, mely úgy a fővárosban, mint az egész országban a legélénkebb visszhangra talált. A nemzeti színház külön ingyenes ünnepélyi előadást rendezett ez alkalommal. Liszt pedig egyenesen a célból tért vissza Pestre hosszabb külföldi műutazásából, hogy a nádor által alapított

Josefinum alapjára rendezett nagy hangversenyben részt vegen, melynek élén Erkel Ferenc állott s melyben az egész művészvilág akkori élite-je részt vett. Máskülönb is a fővárosi szellem- s művészvilág ez évben már oly magasságot ért el, minek párja alig fordult még elő egy fejlődő nemzet életében. Egressy Gábor, Szénffy Gusztáv, gr. Fáy István és mások a nyilvánosság orgánumaiban rendszeres agitációt indítottak meg a művészet s a magyar zene fejlesztése s emelése érdekében. A nemzeti színház operai műsora, dacára hogy hetenként csak kétszer tartatott benne operai előadás, már teljesen kiegészítette műsorát az akkor divatozott s kedvelt operákkal. Így ez évben is Donizettinek, az akkori legdivatosabb operairónak „Don Pasquale” s „Don Sebastian” operáival gazdagodott. Előbbi Erkel Ferenc javára lett legelőször színre hozva. Alboni asszony, továbbá Cerrito Fáni az európai híru táncművésznő s férje, a kettős művész: Saint Leon (tánc- és hegedűművész egy személyben) hosszabb ideig élénk életet kölcsönöztek a nemzeti színháznak, melylyel az egykori nagy nimbuszu városi német színház már alig volt képes versenyezni. Mikor pedig ez évben legelőször tűnt fel fényes csillagként a színpadon Hollós Kornélia, ki egy csapással meghódította a fővárosi közönséget, teljesen elterelvén annak figyelmét a német múzsától, s a magyar opera személyzete is oly ritka ensemblét volt képes felmutatni, minőre azóta sem igen volt példa; a magyar művészet életképességét kétségbevonó Tamások száma mindegyre kezdett fogyni s egy erős, izmos alapvetésnek mindinkább tért engedni. A külföldön Havi és Szabó kitűnően szervezett daltársulata s Kálozdy, Sárközy, Dobozy s más népzenei társulatok vitték messzire a magyar dal és zene hírnevét. A magyar szellemi s művészeti élet e megizmosodása ellen keletkezett is aztán ez időben olyan erős áramlat, a még régibb keletű idegen ajku s érzületű polgárság s a német hirlapírók sárgalázás táborától támogatva, hogy az egész magyar irodalomnak talpra kellett állani s minden energiáját latba vetni, hogy a megindult nemzeti aspirációk folyamát többé semmi fel ne tartóztassa. Kossuth Lajos is ez évben járta be az országot, kiterjesztvén kirándulásait egészen Fiuméig, a magyar tengerpartig, s mikor visszatért a fővárosba, oly nagyszabású ovációknak volt tárgya, melyek viharjelző szele már akkor végigsepert az egész országon.

A következő 1847-ik év a nemzeti öntudatos törekvések és aspirációknak aztán egész bőségszaruját öntötte a magyar nemzetre, mely igaz, hogy akkor még csak korlátolt s exkluzív rendi és kaszt-alapon mozgott, de már érezte mindenki, hogy ez az állapot soká nem tarthat s hogy közel van a teljes nemzeti egybeolvadás.

Fentebb már jeleztem, hogy egy nemzet fejlődésében sokszor minő véletlen összehalmozódása áll be a legkülönbözőbb eseményeknek, melyek aztán elementárisan viszik előre annak szellemi mozgalmait s ténykedéseinek szilárd megjegecedését. A magyar nemzet életében is ilyen volt az 1847-ik év, a régi rendi alkotmány utolsó zárköve.

A nagyemlékü Jó z s e f nádor, a legválságosabb idők tanúja s az országos érdekek és gyarapodások éber őre, gondozója, nem sokáig élte túl félszázados jubileumának az örömnepségét. Mindjárt az 1847-ik év első havának elején (január 13-án) megszűnt élni. Ószinte mély gyász borult a nemzetre halálával, mert bölcs és mindég tapintatos kormányzásával megnyerte a magyarok szívét, s bizalmat tudott maga iránt támasztani. Egész családját magyar szellemben nevelte s az ő budavári udvara minden magyar mekkája volt, hová mindig a hit és remény erős horgonyával közeledhetett szegény és gazdag ép úgy, mint főúr, polgár vagy jobbágy. Nagy pompával és mély tisztelettel temette el a nemzet s szívébe zárta emlékét örökre. Ideiglenes utódjául a Felség a nemzet nagy reményét és bálványát, a néhány hó után országgyűlésileg is egyhangú lelkesedéssel megválasztott elsőszülött fiát, István főherceget nevezte ki. Mielőtt az országgyűlés novemberben megnyílt, több hóval előzőleg beutazta az egész országot s személyesen érintkezett a nemzettel. E körutazás örökké nevezetes mozzanatát képezte a magyar közéletnek. Akik még életben vannak azok közül, kik e diadalútnak tanúi voltak, csak

azok képzelhetik el annak egész nagyszerűségét. Egy nemzet osztatlan érzülete s bizalma nyilatkozott meg abban, magával ragadva minden tényezőt, mely a nemzeti építkezés körül sorakozhatott. Tudjuk hová fordult a kocka, de annyi tény, hogy az 1847-ki éven fordult meg minden, ami a magyar nemzet összes dicsőségét és vívmányát - a mai napig - kiteszi. De tárgyunkhoz mérten, térjünk át más lapra.

Valamint a természet háztartásában egyik dolog, egyik lény, egyik alakulás vagy megsemmisülés a másiknak keletkezése s életévé válik és viszont, így történt ez évben a magyar művészettel is. Február havában, egy téli zimankós napon csak arra ébredt fel a főváros, hogy a nemzeti művészet felett annyi sok éven át zsarnokoskodott s életgyökerén rágódott pesti német színház a tűz áldozata lőn. Porig leégett vigadótermestől s összes helyiségeivel együtt. A főváros kulturális és művészeti képe ez incidens folytán egyszerre megváltozott. Ha sajnálatra méltó esemény volt is a városra, a főváros lakosságának nagy részére s a közvetlenül érdekeltekre nézve, de másrészt az is igaz, hogy e véletlen esemény bekövetkeztével hét mértföldes saru-ugrásokkal szökött egyszerre előre a fővárosnak még intenzívebb magyarosodása, s a nemzeti kulturális aspirációk ágiója hihetetlen magasságra szökött fel. Az idegen áramlat egyszerre talajt vesztett a lába alatt s egyszerre megszűnt annak a lehetősége, hogy az, a magyar fővárosban a magyar kulturát és művészetet valaha túlszárnyalja. Egy véletlen negatív esemény így játszik sokszor legpozitívabb szerepet a szellemi fejlődés alakulásában. Ettől a perctől kezdve kettős erkölcsi köteleesség hárult aztán a nemzeti színházra is, mely teljesen visszanyerte önállóságát és akcióképességét. Nagymérvű kihatása volt ez incidensnek a főváros szellemi életének más ágaira is, melyek mindannyian igyekeztek az ebből folyó helyzet előnyeit kihasználni. Nem lévén más fokusa a dráma, opera, népszínmű s művészetnek, mint a magyar színház: ettől kezdve minden bel- és külföldi áram oda tendált s csakis ott érvényesülhetett. A magyar lovagiasság azonban ekkor sem tagadta meg magát, mert a szerencsétlenül járt német kollegák istápolására, felsegélyezésére a nemzeti színház volt az első, mely előadásokat, s Erkelrel az élén, művészi segédkezésével hangversenyeket rendezett, gyűjtési íveket bocsátottak ki s minden lehetőt elkövettek, hogy testvéri részvétet tanúsítsanak. Ekkor került először színre a nemzeti színházban Hollósy Kornélia javára „Ernani”, s a nemes szívű művésznő tiszta jövedelmének felét ajánlotta fel a német színészek s az ének- és zenekar tagjai felsegélyezésére. A Bartay-család javára rendezett hangverseny élére szintén Erkel Ferenc állott, érdekkörébe belevonván az intézet legelső művészi erőit s az akkor feltűnt fiatal Reményi Edét is, ki későbbben oly nevezetes szerepet játszott a magyar művészet történetében. A hazai műipar sem maradt már akkor hátra s az országos iparkiállításán életképesen lépett fel Beregszászy Lajos az ő honi gyártmányu zongoráival. Frankenburg Adolf „Életképek” című lapjának szerkesztését Jókai Mór veszi át s köréje sorakozik az akkori íróvilág színe-java. Ez, és Vahot Imrének a „Divat lapja” versenyeznek egymással, tartalom, styl-tisztaság, élnkség, komoly irány s nemzeti fellendítés tekintetében. Ez évben egyesülnek a pesti liberális klubok „Ellenzéki kör” címen gróf Teleky László elnöksége s Vörösmarty és Fényes Elek alelnöksége alatt, mely aztán oly fontos irányító- s vezérszerepet játszik az 1848-iki mozgalmas időszakban. Az eredeti dráma terén az oly korán elhunyt (öngyilkossá lett) Czákó Zsigmond magasodik ki s Egressy Béni három népzene-társaságot von egy kalap alá s úgy pusszirozza a magyar zenei aspirációkat, melyeket bizony alulról fölfelé kellett a nemzet vérébe átszivárogatni. A közvélemény a nemzeti érzület mind hangosabban követeli már ekkor Erkelről is, hogy új magyar operával lépjen a sorompóba, de nem jut kedvére való szövegkönyvhöz, mi annyira izgatja, hogy még Thalberghez is folyamodik Párisba, hogy a francia librettó-mesterek segítségével juthasson valami kiválóbbhoz. De ez a körülmény talán még csak javára szolgált nemcsak neki, hanem a magyar operának is, mert a közbejött viharos idők s utána a nemzeti általános elnémulás hosszú ideje alatt készült el az út az ő epochális „Bánk-bán”-jához, mely

14 év után ismét hivatva lett aztán a magyar opera nivóját oly magasra emelni, minőt azóta sem ért el s talán nem is fog többé soha elérni.

Nagy fellendülésnek indult már az 1847. évben Magyarországon a képzőművészet felvirágzása is. Az az évi műkiállításon már egész sora szerepel s kelt nagy feltűnést a kiváló magyar festőművészeknek, mint az akkor még fiatal, pályakezdő Zichy Mihály, Lotz Károly, Molnár, Brodszky Sándor, s a már tekintélyesebb Kis Bálint, Marasztóni és mások. Az irodalom Petőfi, Vörösmarty, Bajza s Jókai mellett egész sorát ragyogtatja az aszcenzióban levő fényes csillagoknak. B. Eötvös József, Arany János, Szász Károly, Gyulai Pál, Garay János, Tompa Mihály, Vajda János, Kuthy Lajos s nyomukon haladva, Lisznyay Kálmán, Sárossy Gyula, Lauka Gusztáv, Vas Gereben s még számosan egészítik ki azt a szolidáris falankszot, melyet nem törhetett többé keresztül semmiféle idegen áramlat. Az eredeti magyar dráma terén Szigligeti Ede ragadja magához a jogart, Hugó Károlylyal osztozkodván a sikerben. A színművészet oly kimagasló alakokban kulminál, mint első sorban: Megyery, Szentpétery, László, Szerdahelyi, Fánecs, a Lendvay-pár, Laborfalvy Róza stb. Az opera ensemble-jét: Schodelné, Hollósy Kornélia, Lászlóné, Benza, Füredy, Farkas, Kőszeghy egészítik ki Erkelrel az élén, kihez Doppler Ferenc is ez évben csatlakozik mint másodkarnagy és eredeti opera-író. A nemzeti színház igazgatását Bajza József vezeti ez időben s az irodalmi s művészeti szellem tiszta nemzeti szellemben érvényesül. Ez évben kerül színre először Doppler F. „Benyovszky” operája is, mely Hollósy K. közreműködésével rohamosan meghódítja a közönséget s a színházi műsor állandóan vonzó operájává válik. Erkel Hunyadija megújuló diadalokat arat az által, hogy abban Gara Mária szerepét Hollósy K. veszi át, a szerző pedig még vonzóbbá teszi az által, hogy akkor illeszti bele betétképen azt a ma is egyik legvonzóbb, legbájosabb részletet, Mária nagy dallamát a fuvola-solo kísérettel (a 3-ik felvonásban), melyet egyenesen Hollósy és Doppler számára írt.

Nevezetes vívmánya volt ez évben a magyar művészetnek a Havi Mihály daltársulatának többszörös fellépése is Bécsben az udvari operaházban, mely Apponyi György akkori udvari kancellár hazafias közbenjárása folytán vált lehetségessé. Teljes diadalt aratott akkor a magyar szó és dal a bécsi udvari színpadon s azóta sem volt rá eset, hogy ott másodszor is ismétlődjék. A társulat tagjai fényes szerenáddal tisztelték meg a magyar művészet ügyét oly melegen felkarolt kancellárt s ez az esemény hetekig beszéltetett magáról az összes bécsi lapokban.

Ily viszonyok közt közeledett az utolsó rendi országgyűlés megnyitása Pozsonyban november hó elején, melyet az akkori országgyűlési követválasztások óriási s elkeseredett harca előzött meg. Minden megye székhelye, a legfelfokozottabb izgalmak, sőt sok helyütt a régiebb időkől visszamaradt szokásos ölmosbotok ölelkezésének vált a színhelyévé. A liberális és pecsovicspártok majdnem egyenlő számban jutottak ki az urnákból. Az egész ország figyelme Pest-megyére s a fővárosra volt fordítva, hol Kossuth Lajos és Szentkirályi Móric voltak a követjelöltek oly férfiak óriásmérvű agitációja s korteskedése mellett, mint gróf Batthyányi Lajos és Kázmér, gróf Teleky László, gróf Ráday Gedeon, gróf Károlyi György és István, gróf Wenckheim Béla, Patay József stb., kikhez természetesen a megye és város előkelő értelmisége, az irodalom, a művészet s az ifjúság nagy zöme is csatlakozott. Mindenki érezte, hogy a liberálizmus győzelmének a kockája a pestmegyei választáson fog eldőlni. S a következés meg is mutatta, hogy a közérzület nem csalódott. Kossuth nagy diadallal lett követté választva s nemcsak irányító vezérszerep jutott neki az utolsó pozsonyi diétán, hanem a magyar történelem tőle számítja az ország újjáteremtésének időszakát. Magyarország szellemi életének gyúponyjává e nevezetes évben aztán

egyszerre Pozsony lett. Pest, a főváros, mintha csak kihalt volna. Minden erő, minden alkotó ösztön ott összpontosult s Budapest csak visszhangja lőn a királykoronázási városnak, miglen néhány óra rá a következő év március havában megfordult az arány s Pest hajtotta előre a nagy idők intézőit. Pozsonyban még az időben is teljesen német szellem uralkodott. A magyart csak az országgyűlésre összeverődött társadalom képviselte. A városi színházban rendszeren német színjáték és opera járta bécsi s más külföldi idegenajku művészek vendégszereplései mellett. Tervben volt ugyan akkor is - mint előzőleg minden diéta alkalmával, - szerepeltetni ott egy időre a nemzeti színház drámai s operai személyzetét, de csak a tervnél maradt pénzügyi akadályok s a nem elégséges bérleti előjegyzések következtében. Annál gyakoriabban voltak a mindenféle hangversenyek s más zeneelőadások, melyek azonban jórészt kozmopolitikus irányt követtek. A magyar művészek közül főleg Zerdahelyi Ede, Hauser Miska, Bartay András s e sorok írója vitték a főszerepet.

Az 1848-iki év azzal köszöntött be, hogy a sokat hányatott, sokat küzdött és a magyar zene fellendítése körül oly sok érdemet szerzett Rózsavölgyi Márk végre a szó szoros értelmében nyomorban kiszenvedett. Még az előző évben utolsó körutat tett az országban, keservesen tengetve örökös vándortribadurságra hajlandó életét s azután elnémult örökre. Egyik legutolsó hallgató nótáját „Halljuk” címen még Erkel Ferencnek ajánlotta, ki ez előzenységét szép levélben köszönte meg - mely nyilvánosságra is került - az egykori pályatársnak, ki a nemzeti színház első fellendítési alapvető munkájában vele oly buzgón segédkezett. Hát annyi bizonyos, hogy Rózsavölgyi Márk nyomoruságos elpusztulása, sem a magyar művészetnek, sem az utolsó negyvenes éveknek, hol annyira lángolt a minden irányu hazafiui tűz, nem igen vált valami nagy dicsőségére. Ő egyik kiható regenerátora volt a magyar nemzeti abszolút zenének, melynek formáit, beltartalmát, melodikáját, ritmikáját s cifrázati ékesítéseit szélesen és sok eredetiséggel kibővítette, gazdagította. Jobb sorsra lett volna érdemes s az akkori irányadó körök is melegebben felkarolhatták volna, ha nem is személyes ügyét, legalább műveinek kiadását és terjesztését, melyek manapság is csak elszórva találhatók és méltó kiállítás-, kidolgozásban soha nem részesültek. Fia, Rózsavölgyi Gyula, a ma virágzó „Rózsavölgyi és társa” műkereskedési cég megalapítója, ki mint honvéd-hadnagyi rangban az egész szabadságharcot végigküzdte, mindjárt a cég megalapítása után (1850. évben) rendezett ugyan egy összkiadást atyja magyar műveiből, de az még akkor sem felelt meg, annál kevésbbé felel meg már manapság a művészeti igényeknek. A magyar nemzet millenniumi ünnepe volt hivatva a nemzeti művészet ez elhanyagolt ügyét is felkarolni s e téren legalább e század vívmányait egész teljességében feltüntetni.

Az 1848-iki év aminő nagy átalakulási epochának volt a szülőanyja, ép oly kevésbé mondható, hogy művészet tekintetében ily szellemi tényezők mellett intenzívebb termékenységet eredményezett volna. A márciusi napok beálltával mintha a művészeti nemzeti aspirációk minden forrása egyszerre leapadt volna. A néhány hóval előtte a mostani - akkor még teljesen kopár és elhagyatott - Erzsébet-téren emelt német „Noth-Theater” már ápril havában kénytelen volt bezárni kapuit részvégtlenség miatt. A magyar nemzeti színház is csak vegetált, az igazgatóság s Erkel Ferenc buzgón igyekezett ugyan új operák színrehozatalával fentartani a közönség érdekeltségét, de a nagy politikai átalakulás, a lassankint feltornyosuló reakcionárius s nemzetiségi villongások, melyek későbbben nyílt lázadásokká fajultak, oly elementáris izgatottságba hozták a kedélyeket, hogy színházba, hangversenyre járni s operát hallgatni: ehhez sem idő, sem hangulat többé nem létezett. Verdi „Machbetje”, Lortzing „Czár és ács”, Mercadante „Horáciusok és Curiaciusok”, de még az akkor nagy divatba jött Flottow „Mártá”-ja mellett is érzéketlenül ment el a fővárosi közönség. Pedig az operai személyzet s a zenekar magas nivója semmi kívánni valót sem hagyott hátra. A dráma pedig épenséggel pangott s a sajtó többször indítványozta is a színház bezárását. Bajza átvevén a „Kossuth hirlapjának” felelős

szerkesztését, leköszönt színházi igazgatói állásáról, melynek élére ismét gr. Ráday Gedeon került Erdélyi Jánossal, mint új igazgatóval. Az akkori lapok jóformán be is szüntették a színházi kritikai rovatokat, mi által még inkább csökkent úgy a művészek ambíciója s buzgalma, valamint a közönség érdekltségének ébrentartása. Látogatottabb házakkal e lázas időszakban csak olykor lehetett találkozni, ha Veszter Sándor magyar táncművészeti produkciókat tartott, vagy ha egy-egy külföldről visszatérő népzene-társaság villanyozta fel a kedélyeket. Telt volt már akkor a levegő löporfüsttel. A magyar gyalog- és huszárezredek hazaszállítása önként és önkéntelenül, a nemzetörség fokozatos szervezése és felfegyverzése, az utcai agitációk, a gyorsan váltakozó szenzációs hírek, izgalmak, mindez épenséggel nem szolgált fejlesztő anyagául a maradandó becsű művészeti s irodalmi alkotásoknak. Prima-donnai harc is tört ki Schodelné és Hollósy Kornélia között, mely végre Schodelné visszavonulásával ért véget.

Sajátságos tünemény, hogy nemcsak a magyar zenészi izmosabb termelés, hanem még a specifikus népdali produktivitás is a magyar szabadságharc két éve alatt, talán a legszegényeb-nek mondható. Számosan megpróbálkoztak pl. Petőfi „Talpra magyar”-jára zenét írni, de senkinek, még Egressy Béninek sem sikerült. Az ő Szózata, de még Erkel Hymnusza sem tudott közforgalomra emelkedni. Ez időben egyedül csak a Rákócy- és a Hunyady-, 1849-ben pedig ezekhez csatlakozva, a Kossuth- és a Klapka-induló dominált mindennemű magyar zenészi anyagot. A hangversenyek s másnemű zeneelőadások s kiadások teljesen szünetel-tek. Mindenki csak a haza megmentése s a nemzeti függetlenség kivívásának az eszméjével volt elfoglalva. Az egész magyar nemzet sokkal expánzívabb s izgatottabb életet élt, semhogy a művészeti alkotás csendes reflexiót igénylő szellemi műhelyében tartósabban birt volna időzni. Minden munkását az utca, a klubélet s a csatátér vette igénybe. Erkel Ferencre nézve is meddő maradt az izgalom e két éve; élt kiszabott hivatásának, de ép az ő csendes s kontemp-láló természetével nem egyezett meg az akkori kor izgalmas kavargása, hogy annak sustorgó fenekéről már akkor hozza fel költészetének későbbi gyöngyeit. „Nyolc taktust nem lettem volna képes az akkori lázas korszakban olyat teremteni, - mondá nekem többször, ha ez időszakról folyt a szóbeszéd, - mely lelkemet teljesen kielégítette volna. Örökös izgalmi s érületi kreszcendó gyötört s a mi lelkemben ma megfogamzott, azt a holnap már kitörülte onnan s így utoljára sohasem az jött ki a tollam alul, amit akartam.” S így volt ezzel akkor mindenki, még a nép maga is, mely ép azért nem volt képes abból a korból olyan igaz nép-dalokat hátrahagyni, mint az utána következett évekből, melyek a magyar dal- és zenének legbecsesebb aranybányáját képezik. A túlradó lelkesedés, a fékezhetlen öröm vagy szenved-ély ép úgy nem alkalmas művészeti nagy alkotásokra, mint a teljes apáthia és kimerültség.

*

Másfél évig sem ragyogott a magyar dicsőség napja s aztán sötét éjszaka borult a nemzetre, tele vérrel, kinnal és gyötrellemmel. Történelmünk e legsötétebb Golgotáján egy kis pihenőt tartok s fátyolt vonok a művészet képére, mely akkor úgy sem mutatott egyebet, mint a vergő-dés, a hányattatás bizonytalan kínos arculatát, s felveszem tárgyam fonalát annál az évtized-nél, mely minden pokolkínja mellett a legérdekesebb, tanulságosabb s végre a legtermékenyi-tőbb talajává vált a magyar nemzeti szellemfejlődés és művészetnek. A vértől áztatott föld csodás erővel termelte az égi növényeket.

IV.

ERKEL FERENC S A MAGYAR ZENE AZ 50-ES ÉVEKBEN.

Mikor az 1849. év harmadik évnegyede vége felé hosszabb alkudozások után Klapka György tábornok s komáromi várparancsnok végre megkötötte Haynauval a kapitulációt s vele a magyar szabadságharc utolsó védbástyája s reményhorgonya is ledőlt, a véres boszu műve vette kezdetét, mely nemcsak Magyarország történetének leggyászosabb lapja, hanem a nemzetközi civilizáció annálisainak is egyik legszégyenletesebb foltja marad. A nemzet legjobbjai s legelső hősei kötél és golyó által szenvedtek martirhalált, akiket pedig a vérszopó hiénák életben hagytak, azokkal megnépesítették a börtönök és kazamáták penészes üregeit. Ezeken kívül maradtak még számtalan ezren és ezren, kik vagy a számkivetés keserű kenyerére vagy a haza határain belül a bujdosás s a hazafiui szívek irgalmasságára lettek utalva. A magyar nép többi milliói, kiket végre is nem lehetett mind bitófára aggatni, azok megtörve szívben és lélekben, egy néma nagy tömeggé formálódtak s égre szegzett szemekkel s kezekkel éltek egy napról a másikra mint a végtelen ocean közepén a reménytelen hajótöröttek. Amit a 40-es évek lelkesedése és példátlan termékenységű munkássága egy rakásra halmozott össze, azt mind megsemmisülés fenyegette, mert az osztrák zsarnok abszolutizmus első sorban minden téren a szellemi tökét támadta meg s azt igyekezett tűzzel-vassal kiirtani az akkori még zsenge új nemzedék szívéből. Az ő ép oly lelketlen szellemfeszítő, mint buta észjárásával azt képzelte, hogy a lelket és érzést ép úgy lehet szuronyokkal regulálni, mint a katonajoncokat. A fővárosban ép úgy mint a vidéken egyelőre megszűnt mindennemű szellemi élet és lüktetés. A nyomdáknak nem volt más feladata, mint katonai-, vérbírói-, zsandár- és policáj-rendeleteket, plakátokat s országszervezési Verordnungen nyomni. Az erőszakos germanizálás rendszerének az abszurdumig vitt életbeléptetése az egész vonalon megindult, még magyarul beszélni is csak lopva lehetett, írni vagy ki is nyomtatni valamit könyv, füzet vagy hirlap alakjában, erre még gondolni is merészség volt. A magyar írók, költők s művészek, akik túléltek a csatatereteket, azok nagy zöme vagy bujdosott, vagy külföldre menekült, vagy börtönben szenvedett. Az a kis rész, mely kész lett volna minden percben ismét felvenni a szellem fegyverét, elszórva élt abszolút tétlenségre kárhoztatva, vagy a sanyaru megélhetés terheivel küzdött. Tabula rasa lett a már fényesen kifejlődött magyar hirlap- s egyéb irodalom. Elhallgatott a dal s zene, kiaszott minden fája a művészetnek s egy nagy pusztaság vette körül a hazát, mint az első tatárjárás ideje után. Elülről kellett kezdeni mindent s újra összehordani a szétrobbantott, szétszórt anyagokat. Magyarország szellemi újjáteremtésének ez volt második, de az elsőnél sokkal nehezebben megvalósítható korszaka. Ha a magyar szabadságharcnak a csataterén megvoltak az ő névtelen hősei, kiknek neveit a történelem csak félistenek címén fogja az utókorra hagyni, a magyar szellemi élet regenerációjának is megvoltak az 50-es évek elején az ő névtelen hősei, kik arra vállalkoztak, hogy előbb a futóárkokat töltsék be, hogy aztán rajtuk keresztül az utánuk jövő igazi hivatottak ismét győzelmesen vonuljanak be a megvívott várba.

A német abszolutizmus természetesen legerősebben az élő szóra és a betűre vetette magát. A szabadságharc lenyűgözésével s az előleges cenzura szigorú alkalmazásával meg is ölt jó időre minden nemzeti szellemi megnyilatkozást. A szabadságharc leveretése utáni közvetlen időben az akkori Emmich-féle nyomda kiadásában megjelent úgynevezett „Hivatalos Közlöny” volt Szilágyi F. szerkesztése mellett az egyedüli hirlap, hol az akkori összes irodalmi sivár ténykedések összpontosultak. Kínos reá még csak vissza is emlékezni s akik benne éltünk e szívfacsaró korban, soha nem feledhetjük a magyar szellemi élet e Golgotáját. 1849. november havában indult meg aztán Nagy Ignác szerkesztése s kiadása mellett

„Hölgyfutár” címen az a kis szépirodalmi napilapocská, mely későbbben, az 50-es évek végén s még a 60-as években is, Tóth Kálmán, Vadnay Károly, Dobsa Lajos s Balázs Frigyes vezetése alatt oly kiható szerepet játszott az újból fellendülő magyar sajtó és szépirodalomban. A germanizáló osztrák abszolutizmus előtt nem volt semmi szent, amihez a legdurvább kézzel hozzá ne nyult volna, hogy a magyarságnak még az emlékgöke-rét is kiirtsa. Még az egyes községi tősgyökeres magyar neveknek a használatát is eltiltotta s németre fordította. Így lett aztán pl. Füzes-Gyarmatból „Bezahl-Colonie”, Karczagból pedig „Schwert-Geruch”. Legdühösebb harcot kezdett mindjárt eleinte a magyar pántlikás kalap s a magyar dal és zene ellen. Ezek nem beszéltek, de mégis mindent kifejeztek. Azért kellett irtóháborút viselni ellenük. A ruha s kalappal még csak el tudott bánni, mert egyszerűen eltiltotta, vagy a kinek fején a zsandár és a policáj meglátta, hát irgalmatlanul leütötte. Nehezebben ment a dolog a magyar dal s zenével szemben, bizonyos tekintetben azzal is el tudott ugyan bánni, mint a Rákóczy-, Kossuth- és Klapka-indulóval, melyeket fogság, birság és egyéb represszália mellett tiltva volt még a családi szentélyben is hangoztatni s amely családot a titkos kémek ezért feljelentettek, annak legalább is egy pár tagja nem lett megkímélve az újépület vendégszeretetétől. A cigányok nyilvános helyeken óvakodtak is tőlük mint az ördög a tömjéntől, mert ha néha egyes kesergő magyar tárcája elcsábítá a vonó-jukat, keservesen lakoltak érte. De erős, csaknem bevehetetlen várát képezte a nemzeti érzületnek a magyar népdal. Ehhez nem tudott se zsandár, se policáj, de még maga a híres Protmann rendőrfőnök sem fénni. A józan s leleményes magyar nép kifogott rajta minduntalan. Jól ismert szövegek helyébe újakat tett s egy pár markáns szó vagy kifejezéssel megértette, hogy mire céloz. Valamint a magyar irodalom, költészet ez időszakban tanulta el azt a művészetet, hogy miként kell a sorok közt írni és olvasni, úgy a magyar dal s zene is ez időben tudott a legérthetőbben beszélni ritmus és melodiában a magyar szívekhez. A magyar zeneirodalomnak legizmosabb magvetései az 50-es évekre vezethetők vissza. Volt addig is már sok becses és kiható, az kétséget nem szenved, de minden a mivel birt, egy gazdag éléskamrához volt hasonló, hol minden szükségletet fel lehetett ugyan találni, de még nem volt osztályozva s józan, célszerű házi beosztás szerint rendezve. Több volt bennök az öserő s a természetes ösztön, mint az öntudatos működés és alkotás. A tények alábbi csoportosításából ki fog tűnni, hogy a magyar zeneművészet ép az elnyomatás, az üldözés s az agyonnyomási korszak terhe alatt - mint a pálma - hogyan nőtt, izmosodott s fejlődött odáig, hogy mikor keserves tíz évi martírság után - a 60-as években - a szabadság második hajnala felderült, már kész fegyverzettel állhatott ki, kiható részt követelven magának a nemzeti önállóság nagy munkájában.

Mikor 1849. október havában be lett fejezve a magyar szabadság génuszának keresztre feszítése, minden reménysugár ismét csak a nemzeti színház felé irányult. A nemzet eloltott lámpájának első fellobogását minden magyar onnan várta. De a szellemgyilkoló abszolút kormány is, a vérengző hiénák ösztöne szerint, jól ki tudta érezni, hogy ép a nemzeti színházra kell legerősebben rávetnie a kezét, ha a magyar szellem megfojtási rendszerétől teljes sikert akar remélni. Legelső teendője tehát az volt, hogy tetemes erkölcsi és anyagi támogatás mellett mielőbb folyamatba tegye a beszűntetett német Noth-Theater működését, mely azt már 1849. november havában meg is kezdte. A nemzeti színház, mely a szabadságharc utolsó izgalmas hónapjai alatt már alig működött, a hatalom parancs-szavától hajtva, szintén felvette újból a ténykedést s úgy ahogy, rendszeres előadásokat tartott. Lassanként visszaszállingóztak a régi személyzet tagjai, kik a csatatérrel, kik a bujdosásból. De a német kormány gondoskodott róla, hogy abban egészen a maga szája íze szerinti szellem és igazgatási rendszer uralkodjék. Nemzeti adakozásból alapított műintézet lévén, melynek szervezése és felvirágoztatásában egy nagyérdemű osztrák főhercegnek - a néhai József nádornak - is oroszlánrész jutott, sem ildomosnak, sem opportunusnak nem tartotta belőle tabula rasa-t csinálni, külön-

ben talán azt is megtette volna. Az akkori civil-kormány ez időben kinevezett intéző egyéniségei között voltak különben olyan még teljesen el nem vetemült magyar urak is, kik a Haynau- és Geringer-féle hóhéroknak más tanácsot adtak, mint a nemzeti színház teljes nullifikálását. S ennek lehet valóban tulajdonítani, hogy ott még az első bitófa-korszakban is magyar szót lehetett hallani; de magyar operát már nem. Erkel F. Báthory Máriaja s Hunyadi Lászlója, valamint Doppler F. Benyovszky-operája is, melyek erősebben emlékeztettek a magyar nemzeti karakterre, egyszerűen levétettek a műsorról. A korábbi orsz. bizottság vezértagjai s igazgatói, kik mind hűtlenségi kereset alá lettek vonva, mellőztettek s igazgatójául Simoncsics János, Pestmegye volt másodalispánja lett kinevezve, ki jó, becsületes tisztviselő s bürokrata hírből állott, de a művészeti dolgok vezetéséhez annyit értett, mint hajdu a harangöntéshez. Az ő igazgatóságából maradtak fen aztán azok a hires, de valódi adomák, melyek akasztófa-humorra hangolták még az akkori levert kedélyeket is. A többek közt Erkelnek nem volt egyszer csak két kürtöse, pedig több operához négyre lett volna szüksége. Az öreg Simoncsics rámondott s kereken megtagadván, utasította, hogy többet fuvassa a kettőt, mert látja eleget, hogy még azok sem fujnak, csak pauzálnak. Máskor pedig egy új opera partitúráját törölte a számlából mint szerinte fölöslegest. Erkel hiába igyekezett kapacitálni, hogy anélkül nem lehet dirigálni. Nem fért a fejébe s utoljára is csak le kellett másoltatni. A közönség nem járt a színházba a szabadságharc leveretése után való hónapokban s az opera is csak tátongott az ürességtől. Erkel jól ismerte a közönséget s tudta, hogy magyar operákkal ismét vissza lehetne hódítani, mindent elkövetett tehát, hogy erre engedélyt nyerjen, de kárba ment minden fáradsága. Egy bizonyos körülmény azonban ezt is meghozta. Haynau, aki novemberben már ünnepélyesen megnyitotta a lánchidat, a rokkant katonák s azok özvegyei és árvái számára alapított fundáció javára december elején felhívta a nemzeti színház igazgatóságát is, hogy rendezzen e célra operai előadást. Az késznek nyilatkozott erre s ez alkalomból ismét kérelmezte a magyar operák műsorra vételét. Haynau a szeszélyes alter ego beleegyezett, de oly szigorú utasítással, hogy azokból minden erősebb vonatkozás a közhangulatra kihagyassék. Így kellett aztán a „meghalt a cselszövő” kar szövegét is más lojálisabbal helyettesíteni. Doppler Benyovszkyját pedig csak *Afanázia* címen lehetett előadni, mert Benyovszky a német kormány előtt ép oly lázadó volt mint Batthyányi és Kossuth. A Haynau-alapítvány javára rendezett Norma-opera Hollósy Kornéliával a címszerepben, 685 frt tiszta bevételt eredményezett. Hunyady-reprise pedig december 8-án zsúfolt ház s óriási lelkesedés mellett ment véghez, melytől a szó szoros értelmében megrettent az abszolút kormány. De végre a jég meg lett törve s a többi aztán magától jött. Még azon év december 30-án került színre először Doppler F. „Ilka” magyar operája is, melynek zenei tartalma ha nem is mindenben felelt meg a további magyar operai aspirációk igényeinek, de egynehány népies jelenete s behizelgő dallamai megtették gyújtó hatásait, kivált Hollósyval a címszerepben.

Az 50-es évek beálltával aztán lassanként kezdett magához térni egy a nemzeti színház, mint a magyar közszellem. Mindjárt február havában eseményszámba ment a „Pesti Napló” mint rendes politikai napilap életbeléptetése Császár Ferenc által s Szenvey József szerkesztése mellett. A magyar hirlapirodalom s a magyar szellemi élet második feltámadását aztán ettől fogva lehet számolni. Ez, a „Hölgyfutár” s a kevéssel rá szintén megindult „Vasárnapi Ujság” volt az az irodalmi szentháromság, melynek zászlója alá kezdtek lassanként sorakozni a magyar régibb és újabb írói erők, hogy a megpróbáltatások, az örökös vekszatúrák és az örökös cenzurái s policiális tojástáncok közepette betöltsék a legszentebb s legnehezebb hazafiúi hivatást, mely valaha szellemi munkásokra várakozott. A sajtó, az irodalom megmozdulásával újra megmozdultak a magyar zenészeti aspirációk is nemcsak a nemzeti színház falain belül, hanem rajta kívül a közéletben, a hangversenyteremben s a társadalom körében is. A magyar közszellem erős érzéssel ismerte fel akkor azt a nagy nemzeti erőt, melylyel az elnyomatás zsarnokságával szemben a magyar dal és zene ápolása s terjesztésével rendelkezik.

Meg is ragadta két kézzel s annyira ki is zsákmányolta, hogy mire a szellemgyilkosok észrevették magukat, már egy olyan hozzáférhetlen nemzeti tüzet tápláló fókusz előtt állottak, melyet nem birtak többé eloltani.

A magyar dalegyleteket értem, melyek ez időben a nemzeti nyelv, költészet, érzület s hazafiságnak ugyyszólván egyedüli biztos menhelyét képezték, mert azok ugyyszólván rá lettek ezekre utalva. A hatalom nem állhatta teljesen útját az ily tisztán művészeti társulásoknak, melyek alatt azonban természetesen sokkal fontosabb nemzeti érdekek szolgálata lappangott. Akik abban az időben ez ügyet vezették, azoknak mindenféle diplomatikus fogásokra volt szükségük, hogy szemet ne szúrjanak a gyanakvó szellemi sbirrek előtt s mégis elérjék céljukat. Maga a német kormány szolgáltatott erre precedenseket, mert temérdek idegenajku hivatal-sereget telepítvén le úgy a fővárosban mint a vidéken; azok csakhamar daltársulatokat alakítottak részint socialis szempontból, miután a magyar társadalomból ki voltak zárva, részint pedig a magukkal hozott s megszokott német dalolási ösztönből. Az abszolút német kormány tehát a magyar társadalomtól sem tagadhatta meg ezt az ártatlan és természetes szórakozási jogot, melyet mégsem tartott oly veszélyesnek mint a magyar operákat s a nyilvános népzenei társulatok felzaklató előadásait. Hanem természetes ellensége lévén minden nagyobb számú magyar elemű s nyelvű társulás s összejöveteleknek; minden kigondolható módon akadályokat gördített s szigorú policiális felügyelet alá helyezte a magyar dalegyletek megalakulását és működését. Kiváltképpen gondja volt a dalok s károkban használandó szövegekre. Azért valamint az akkori magyar napi sajtónak s irodalomnak mindig a sorok közt kellett írni s beszélni a közönséggel, úgy az 50-es évek magyar dalegyleteinek is olyan régi szövegeket kellett használni s olyan újakat megzenésíteni, melyek pl. a kalitkába zárt búsongó madárról vagy az elköltöző gólya és fecskéről szóltak, hogy alattuk a közönség az olmtüzi, a kufsteini rabságban szenvedő honfiakat s a kibujdosott, besorozott honvédeket s a számkivetésben élő hazafiakat értse. Mint a nyomás alatt a pálma, úgy nőtt ez időben s fejlődött a magyar dal és zene, főleg pedig a férfi-kar irodalom, mely anélkül is teljesen el volt hanyagolva. 1851-ben Thill Nándor lipótvárosi egyházi karnagy s magán-énektanárnak tanítványaival előbb csak gyakorló énekegyületet sikerült szervezni, de mikor azt kibővíteni s nyilvánosan is működtetni óhajtotta, a legkeményebb ellenzésre talált s a rendszeres alapszabályok szerinti működést tőle a policia egyenesen megtagadta. E célját csak akkor érte el, mikor a következő évben a fiatal I. Ferenc József, akkor még csak osztrák császár, első magyarországi látogatását helyezte kilátásba. A hatalom urai a legfényesebb fogadást tervezték a számára s annak műsorába nagy ének- és zeneszerenádokat is belekombináltak. Katonai zenekar az csak lett volna elégséges számmal, de hol vegyenek magyar énekeseket? Rászorultak tehát Thill magántársulatára s vele kezdtek egyezkedni egy teljes számú énekkar előállítására nézve. Thill felhasználta a kedvező alkalmat s csak oly feltétel alatt nyújtott kilátást rá, ha magán-énekegylete hivatalosan s hatóságilag elismert énekegyletté kvalifikáltatik s rendszeres alapszabályok szerint működhetik továbbra is. A hatalomnak így kellett engedni szükségből s így alakult meg az időben „Pestbuda i dalárda” címen az első alapszabályilag engedélyezett dalegylet Magyarországon, mely kiszámíthatlan előnyöket biztosított aztán a következő években a magyar dalirodalom s művészet fejlődésének, mert a precedens meglévén, nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is egymásután alakultak a dalegyletek, melyek mindmegannyi erős várai lettek a hazai nyelv, költészet, hazafiúi érzület és lelkesedésnek.

De a míg a dolgok idáig fejlődtek, addig még sok megpróbáltatáson kellett a magyar szelleméletnek átmennie mindjárt a szabadságharc leveretése után. Hogy ez időben minő erélyt, kitartást és nem lankadó lelkesedést fejtett ki a nemzeti színház minden kedvezőtlen viszonyai közt is, azt eléggé soha ki nem emelheti a magyar műtörténelem. Serkely Ferencnek tevékenysége e nehéz időben magasodott ki leginkább. Nemcsak oly magas nivóra helyezte az

opera személyzetét és zenekarát, melylyel egészen visszahódította a közönséget, hanem folyton új tagokkal erősítette s folyton új vonzó operákról gondoskodott. Hollósy Kornélia, Füredy, Stéger, Benza, Kőszeghy, Csillag Róza, Bognár a színpadon, Ridley-Kohne, a Doppler-testvérpár, Huber Károly, Szuck Lipót, Spiller Adolf, Kirchlehner (Beethoven intim barátja) stb. pedig a zeneiparban oly kimagasló ensemblét nyújtottak, minőre bármely színház büszke lehetett volna. 1850-ben a Prófeta opera már diadalútját tartotta az egész világon, s a nagyhirű La Grange asszony emeli mindenütt a legfényesebb diadalra mint Fides. A nemzeti színház Erkel F. kezdeményezésére már ez év elején készülteket tesz ez opera színrehozatalára és sikerül is neki La Grange-t hosszabb vendégszereplésre megnyerni, ki azt azon év július havában óriási sikerrel be is mutatja. Ez időre esik Haynau megkegyelmezési eseményes aktusa is, melylyel közel 200 politikai elítéltnak adta vissza feltétlen szabadságát. Óriási szenzációt keltett ez incidens, mely ha nem is találta motivumát az ujabbkori Caraffának sem a magyarok iránti jóindulatában sem igazságszeretetében, hanem csak megsértett hiuságában és az ellene szőtt alattomos fondorkodásokban, mégis annyira megváltoztatta a nemzeti élet arculatát, minőt egyhamar remélni sem lehetett. Volt is szükség reá, mert az abszolutizmus minderősebben kezdé folytatni rombolását minden magyar aspirációval szemben. Már azon is törte a fejét, hogy miként foszthatná meg a magyar akadémiát nemzeti kulturális missziójától. Miként csinálhatna német színházat a kolozsvári nemzeti színházból, hol már javában folytak is a német nyelvű előadások, s hogy miként vehetné el a kedvét a magyar írók és művészeknek minden további működéstől? Még a cigánybandáknak is Verordnung szerint kellett játszani közhelyeken, s az előadandó darabok címét előzetesen bemutatni a rendőrségnek; az ismétlés pedig általában meg lett tiltva, s a német színházban mindgyakoribbá vált a nemzeti színház művészeinek a vendégszereplése. A minő arányban nőtt a száma és befolyása a német sajtónak, oly arányban stagnált vagy ment hátra a magyar s az akkori összes magyar lapok példányszáma alig haladta túl a 4-5 ezeret. A váratlan Haynau-amnesztia azonban egyszerre nagy lökést adott a nemzeti szellemi tevékenységnek. Vahot Imre a muszkák által felégetett és kirabolt losonciak felsegélyezése céljából „Losonci Phönix” címen nagyarányú albumra hirdet előfizetést a legnevesebb régibb és újabb írói kapacitások közreműködésével, mely oly nem várt pártolásban részesül, hogy két-három kiadást is kell belőle rendezni. A közönség zsúfolásig megtölti mindig a nemzeti színházat, kivált La Grange vendégszereplései alkalmával, ki Hunyady-operát is felveszi műsorába. Erkel F. ekkor írta az ő számára a híressé vált „La Grange-áriát” mint betétet, melylyel frenetikus hatásokat keltett s mely azóta is a magyar zeneirodalom egyik legértékesebb gyöngye maradt. Az addig „Pest-budai hangász-egyesület” címet viselt zeneintézet fölveszi a „Budapesti Conservatórium” címet s egymásután bővíti ki magát a még hiányzó zene-katedrákkal. Egressy Béni újabb és újabb magyar nép- és műdalokat hoz forgalomba, melyeket Hollósy K. és Füredy M. érvényesítenek a nemzeti színpadon és a hangverseny-termekben; Doppler Ferenc „Vanda” új operája még az 1850. év végén került első előadásra, mely szintén kedvenc operájává vált a műsornak; Tompa Mihály ez időben bocsátja közre poetikus s örökbecsű „Virág-regéit”; az addig álnevek alatt dolgozott régi írók ismét saját nevüket kezdték használni: mint Arany, Erdélyi, Tompa, Kuthy, Lévy, Gyulai, Garay, Vahot Sándor, Vas Gereben, Vörösmarty stb. 1851-ben Füredy M. 100 magyar népdalra nyit előfizetést Bognár Ignác közreműködésével, melynek hihetetlen számu előfizetője lőn 5 frtjával. A magyar népdalirodalom terén ez volt az első úttörő kiadvány, mely legelőször mutatott be 100 válogatott régi és újabb népdalt, melyek az időben csodálatos őserővel termettek a nép ajkán s melyek manapság is a magyar népdalirodalom színe-javát képezik, minők voltak pl.: „Sárga csikó”, „Megkövetem a Tens Nemes vármegyét”, „Nagypénteken mossá holló a fiát”, „Kitették a holttestet az udvarra”, „Mi piroslík ott a síkon”, „Uram, uram bíró uram”, „Seprik a váradi utcát”, „Télen-

nyáron”, „Ereszkedik le a felhő” s még számtalan más. E kiadvány sem zongoraletét, sem harmonizálás tekintetében nem állt ugyan a zenei szabatosság magaslatán s kiállítása is a legkezdetlegesebb volt csupán tipografikus alakban, de a magyar közönség akkor mit sem törődött ezzel, mert előtte csak az ügy, a cél szentsége lebegett s a nemzeti érzület megnyilatkozása a germanizáló hatalmi nizussal szemben.

Örökké nevezetes martírságot állott ki az időben a magyar művészeti aspiráció. A mai nemzedék már alig hinné el az akkor történeteket. Már említettem, hogy Erkel F. „Hunyady”-ja jó ideig le volt szorítva a nemzeti színház műsoráról, de még Doppler „Benyovszky”-ja is, melyet csak „A fanázia” címen s módosításokkal volt szabad előadni. De még több nemzetközi operának az előadása is a komikumig menő megszorításokra volt kárhozthatva. Így pl. Auber „Báléj” operáját csak úgy lehetett előadni, hogy mikor a herceget az orrgyilkosok leszúrják, rögtön a színpadra lépett két osztrák öltözetű zsendár s elfogta, kivezette a gyilkosokat, természetesen a közönség hangos kacagása közt. Ha valami hivatalos alkalommal ünnepséges előadás volt a nemzeti színházban, felsőbb parancs következtében rendesen az ének- és zenekarnak a „Gott erhalte”-t kellett előadni. A közönség ilyenkor tartózkodott a színházba való bemeneteltől, csak kint vagy az előcsarnokban, vagy a színház előtt ácsorgott s csak akkor foglalta el a váltott helyeket, mikor gondolta, hogy már vége van a gyűlölt himnusznak. Ez felette boszantotta a német kormányt s kiadta parancsolatul a felügyelő policiának, hogy erőszakkal is be kell terelni a közönséget. Jártá aztán ilyenkor a puskatos s aki csak beleesett a kordonba, azt irgalmatlanul betuszkolták s állva kellett végighallgatni az osztrák himnuszt. A közönség aztán úgy fogott ki Prottmann főpolicáj-sbirren, hogy ily előadások alkalmával vagy felé sem ment a színháznak, vagy csak jó félórával későbbben töltötte meg a nézőtér. A magyar zenedarabok vagy magyar dalok kiadása felett is örökké ott lebegett a Damokles kardja. Mindjárt az ötvenes évek kezdetén nekem - e sorok írójának - s az akkor keletkezett „Rózsavölgyi és társa” kiadó-cégnek is meggyült a baja egy ily alkalommal. „Keszervek” címen hat magyar régi s újabb dalt akart tőlem kiadni a nevezett cég zongorára átírva. El is készítette a címlapot, még pedig olyformán, hogy a cím kezdő „K” betűje pörge kalapos magyarruhás alakot ábrázolt. A köteles policiális bemutatáskor ez szemet szűrt. Rózsavölgyi Gyula, a cég főnöke, Prottmann elé lett citálva, ki durva szavakkal támadta meg az elrejtett merészségért s elzárással fenyegette még a kompozitort s a címlap metszőjét is vele együtt, azt adván okul, hogy a „K” betűt képviselő magyar alak nem más, mint maga Kossuth Lajos s a dalok szövegei is mind ő reá vonatkoznak. Nem használt semmiféle felvilágosítás s utoljára is új címlapot kellett csináltatni a magyar alak nélkül. Ha ily dolgok fordultak elő zeneművek s kótákkal szemben, lehet képzelni, mennyi zaklatást kellett kiállani az írók és szerkesztőknek, a míg valamit nyomtatásban kiadhattak?! Nagy Ignác, a „Hölgyfutár” szerkesztője sem kerülhette ki a sorsát, mert egy pár hóig neki is ülni kellett az Ujépületben.

Erkel Ferencet ez időben sokat sarkalták új magyar opera írására. De ő bár már akkor foglalkozott Katona „Bánk-bán” tragédiája megzenésítésével, bölcs előrelátással tartózkodott minden munkától, főleg pedig minden nyilvános zeneköltői működéstől. Az ő erős nemzeti aspirációja visszaborzadt minden oly szellemi ténykedéstől, melynél nem bonthatta ki lelkének szabad szárnyalását. Inkább hallgatott, túrt és várt, semhogy magára öltse a szellemi kényszerzubonyt. E tekintetben egészen más természetű volt Doppler Ferenc, ki ép a rémuralom első éveiben volt a legtermékenyebb. „Ilka”, „Benyovszky”, „Vanda” operái mind e korszak szüleményei. Ő benne sokkal erősebben lüktetett az absztrakt teremtetési ösztön, semhogy magát abstinenciára kárhoztatta volna. Talán nem is volt képes oly mélyen átérezni a nemzeti katasztrófát mint Erkel, ki egészen asszimilálta magát kezdettől fogva a magyar nemzet minden öröme és bújával. Dopplernek ez időbeli nagy sikerei Erkel t nem alterálták,

sőt mindig őszinte kollegialitással segédkezett neki azok elérésében. Főcélja csak a nemzeti színház operájának az emelése volt, mit az időben eredeti művek színrehozatala által leginkább vélt előmozdíthatni. Sokszor szemére hányták, sőt gyanúsították folyton azzal, hogy egész élete s működése alatt ellene dolgozott a hazai tehetségeknek s ahol lehetett gátolta azok érvényesülését. E ráfogást semmi sem cáfolja meg erősebben, mint Erkelnek ép az 50-es években való viselkedése, mely idő alatt több eredeti opera lett színrehozva hazai szerzőktől, mint a következő évtizedekben összevéve. Doppler F. fentjelzett három operáján kívül - az 1857-ben közösen írt „Erzsébet” opera első felvonását is hozzászámítva, melyet szintén Doppler F. s a harmadik felvonást, melyet testvére: Doppler Károly írt, - ez évtizedben adatott Bognár Ignác „Tudor Mária”, Thern Károly „Képzelt beteg”, Kern Leo „Benvenuto Cellini” s Huber Károly „Székely leány” című operája is, melyek (a Doppleréit kivéve) bár tartósabb sikert nem arattak, ép ez okból is meggyőző bizonyítékul szolgálnak Erkel készséges kollegiális érzületéről. Doppler Ferenc e korszakbeli operái sikerét leginkább Hollósy Kornélia szereplésének köszönhetette, ki azokban a címszerepeket képviselte, s továbbá az akkori kiváló operai személyzetnek (Stéger, Benza, Füredy, Kőszeghy stb.), kik nagy odaadással működtek közre az ő operáiban. Hollósy K. távoztával (1851-ben) s némely akkori tag működésének ideiglenes beszüntetésével aztán jóformán csökkent azok vonzereje, míg Erkel Hunyady Lászlója s későbbben Bánk-bánja bármily személyzettel sem vesztett soha vonzerejéből.

Az ötvenes évek első felében - amint már megjegyzém, - nagy lendület állt be a feltámadó magyar szellemi világban: Toldy Ferenc megindítja a „Magyar irodalom történeté”-nek epochális füzetes kiadását; a „Magyar Hírlap” mint politikai napilap szintén életbe lép. Vahot Imre „Remény” címen szépirodalmi folyóiratot indít meg a legjobb nevű magyar írók közreműködése mellett; Szilágyi S. „Nagyszombeni albumot” ad ki hasonló támogatásokkal; gr. Teleky József nemcsak megírja a „Hunyadiak kora” monumentális történelmi munkáját, hanem mint a tudományos akadémia elnöke, „Hunyady János családi eredete” felett nyilvános felolvasást tart az akadémia termében. Ez időben lép fel Tóth Kálmán is mint költő és író, ki a következő évtizedben egyik legkihatóbb munkása s tekintélye lőn a magyar irodalomnak. A zene terén is hasonló lendület s munkakedv nyilatkozik. A hangversenyek száma nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is rohamosan növekszik. A nemzeti színházban az ötvenes évek elején hangversenyzik ismét Willmers Rudolf, Jael Alfréd, Bülow János (ki ekkor fedezi fel a nálunk még akkor csaknem ismeretlen Volkmann Róbertet az ő későbbben világhírűvé vált B-moll zongoratriójával), a külföldről hazatérő Székely Imre, ki aztán állandóan hazájában telepszik le s osztatlan tisztelet és elismerésnek örvend, Dreyschock Sándor, Schumann-Wieck Klára, Ridley Kohne, Huber Károly, Szuck Lipót állandó kamarai zeneestélyeket tartanak, s ami a legfőbb: Erkel Ferencel az élén megalakul a nemzeti színház zenekarával a „philharmoniai társulat”, mely aztán minden évben rendes nagyszabású zenekari hangversenyeket tart s oly előnyt ad a fővárosi zeneéletnek, melyről addig álmodni is alig lehetett. Erkel Ferenc majd két évtizedig állt a philharmoniai hangversenyek vezetése élén, melynek alapját ő tevé le, s melynek műtársulattá való szabályszerű átidomítása is az ő tevékenységéhez van kötve. A főváros igazi nagyvárosi jelleget jórészt ezáltal nyert, mert ezáltal bizonyult be annak magasabb műizlése és képzettsége. De ezenkívül is az ötvenes évek első felében minden irányban elementáris erővel tört magának utat az újból feltámadt nemzeti öntudat és aspiráció, dacára az idegen abszolút kormány ellentőrekvéseinek. La Grange asszony habár csak rövidebb időtartamra is, mint első ízben, ismét felvillanyozza magas művészetével a nemzeti színház közönségét s mellette sikerült még az intézetnek a nagy francia tragikát, Rachelt, valamint a világhírű táncművésznőt Grahnlucit is megnyerni vendégszereplésekre, kik minden irányban fejlesztői, fellelkesítői lettek aztán a már-már

végkialváshoz jutott hazai kulturéletnek. Hollósy K. is újra visszatér külföldi műutazásai-
ból s ismét legfőbb vénuszcsillagává válik a magyar nemzeti színháznak. Hogy minő ellen-
sége s alattomos áramlat uralkodott ez időben a magyar művészeti siker ellen, mutatja az is,
hogy mikor La Grange asszony másodizben jött el hozzánk vendégszerepelni, egymásután
kapta az anonim fenyegető leveleket, hogy tartózkodjék újabb diadalaitól Hunyadyban, kivált
a számára irt nagy ária éneklésétől, mert majd így meg amúgy fog az a torkára forni. Persze
csak az aljas fenyegetődzésnél maradt a dolog, mert a közönség bálványozta ugy a szerzőt,
mint a művésznőt, s bizonyára a legcsekélyebb ellendemonstrációt is - dacára minden német
áramlati támogatásnak, - a legmerészebben utasított volna vissza.

Fentebb kiemeltem, hogy az eredeti új operák színrehozatalának minő gazdag évtizedét
képezték az ötvenes évek. Ezt az időben csak egy disszonancia zavarta meg mindjárt az
évtized elején: Fáy Gusztáv, a halhatatlan úttörő magyar író és nagy hazafi, Fáy
Andrásnak kiváló zeneképzettségű fia s jeles zongoravirtuóz, „Fiesko” címen nemzet-
közi stílusban operát irt s azt előadásra benyújtotta a nemzeti színháznak, mely akkor külön
operabíráló-bizottsággal is rendelkezett. A bizottság többsége, melynek Thern Károly és
Bräuer Ferenc is tagja volt, odanyilatkozott, hogy az a hangszereléssel szemben technikai
kivihetlenségek folytán lényeges módosítások nélkül elő nem adható. Mások ellenben ellen-
kező véleményben voltak, s maga Erkel Ferenc is kedvezőbb nézetet vallott. A szerző
ragaszkodott eredeti vezérkönyvéhez s mit sem akart rajta változtatni, minek természetesen az
lett az eredménye, szemben a bíráló bizottság többségével, hogy a mű nem került előadásra.
Az akkori lapok hasábjai éles és keserű polemiáknak lettek ezért színhelyei annál is inkább,
mert a közönség végtére sem tudott a dolog lényege felett tisztába jönni, s az eljárást hajlandó
volt egy nem ex professo zenész s hazai tehetség iránti intrigának, sőt magyarán szólva:
kenyéririgységnak tulajdonítani. Az akkori viszonyok közt mindenesetre sajnos incidenst
képezett ez ügy, mikor szemben a magyarelles áskálódással ép a teljes nemzeti egyetértést
kellett volna érvényesíteni. Több évvel aztán később Zichy Antal intendánsága alatt
„Camilla” operája került színre, de az sem tartotta fenn magát, részint tulságos kozmopo-
litikus stílusa, részint pedig az akkor már jóformán letaposott Verdi-út folytán, amelyet szerző
benne túlbuzgóan követett. Fáy Gusztávot, a különben universzális képzettségű zenészt
annyira lehangolta aztán ez a kettős fiaskó, hogy többé semmiféle kompozícióját nem
bocsátotta közre.

* * *

A magyar szellemi élet második fellendülési korszaka az 50-es évek első felére esik, hol
bámulatos szívósság, kitartás és akaraterő egyesült az irodalom és művészet minden egyes
tagjában, hogy visszahódítsák az erőszakkal elrabolt alapot. Oroszlánrésze volt ez emberfeletti
nehéz küzdelemben a magyar nemzeti színház akkori tagjainak, kik a legszerencsésebb
összetalálkozások folytán is kiváltképen alkalmasak voltak a magyar szellemi fölényt
fentartani a germanizáló bürokracia felett. Mert sok mindenféle történt ép ez első években,
melyek mintegy százszoros ellentállással hívták ki a magyar szellem akcióját. Albrecht
főherceg, az ifjú császár mindenható befolyású nagybátyja, vette át Magyarország katonai és
polgári kormányzását, természetesen a legszigorúbb szoldateszka-rendszer alapján. De neje,
az I. Lajos bajor király finom műveltségű, jótékony szellemű s emelkedett aesthetikai
érzékű leánya, a bájos Hildegard hercegasszony, aki később bizonyos népszerűsége is
tett szert, sokban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar szellemi viszonyok lehetőleg inkább tért
nyerjenek, mint veszítsenek. A bajor Wittelsbach királyi dinasztíának veleszületett művé-
szet-szereteténel fogva a hercegné is nagy kedvelője volt a művészetnek, kivált a zenének.
Rendesen látogatta a nemzeti színház operai előadásait, melyek az időben elsőrendű tagok
nívóján álltak, valamint minden jóra való hangversenyből sem hiányzott, sőt a jótékony-

célukat rendszeresen gazdag támogatásában részesítette. A hercegné rokonszenve a magyar nemzet iránt az időben köztudomású volt s az akkori szereplő és befolyásos egyéniségek eleget tudtak beszélni az ő sokféle jó hajlamáról s közvetítéséről, melyet szemben a túlszigorú intézkedésekkel latba vetett állásánál fogva. Azt lehet mondani, hogy a magyar nemzet későbbi védangyala s jószelleme Erzsébet császárné s királyasszonynak úgyszólván megelőzője s előkészítője volt. Az 50-es évek dereka felé azzal is kitüntette rokonszenvét a magyar művészek iránt, hogy Erkel Ferencet gyermekei mellé udvari zongoratanárnak nevezte ki, kinek mint ilyennek nem egyszer nyílt alkalma a hercegi párral közelebbi érintkezésbe jönni s egy pár kérdésre, tudakozódásra oly feleleteket adni, melyek aztán sok akkori kényes dolgot könnyebben elintézték, mint a nehézkes vagy egyoldalú, vagy pláne ellenszenves információkon alapult hivatalos kerékvágások. Gróf Festetich Leo fungált az időben mint a nemzeti színház intendánsa s szellemi vezetője, Simoncsics J. pedig a gazdasági s pénzügyi ügyeket vezette. Szigligeti Ede titkároskodott s Fáncsi a drámai, Erkel F. pedig az operai dolgok élén állott. Mindjárt gróf Festetich Leo intendánságának jó elején oly csehül állt a színház anyagi viszonya, hogy közel volt a kridához s így vagy a bezáráshoz, vagy a bérbeadáshoz nyílt kilátás. Gróf Andrássy Manó indítványára, melyet leginkább gróf Károlyi György karolt fel, ekkor alakult az a magyar mágnesi szövetkezet, mely 300 ezer forint újabb alapítványt tett össze a magyar nemzeti színház támogatására, mi által kiszabadult a legválságosabb helyzetből. Az 50-es évek elején (1852-53-ban) már oly nagy arányokat öltött az irodalom s művészet löktetése a fővárosban, melyet nem lehetett többé retrográd mederbe visszaszorítani. Dráma és opera egyaránt virágzik. Hollósy Kornélia távoztával, a pótolhatatlannak hitt hézagot sokkal hamarabb sikerült pótolni, mint várni lehetett volna. Az opera, Lesnievszka Lujza lengyel művésznőben oly primadonnát nyert váratlanul, ki aztán pár évig második fényes csillaga lett a nemzeti színháznak. E mellett vendégszerepeltek ott: La-Grange asszony másodízben, Hassel-Barth drámai művésznő tartósabban, Ira Aldrige, a nagy néger tragikus, mindeneket elragadva. Ez időre esik különben a megfoghatatlan sikerű Pepita-láz is, mely a kimagasló művészeti alkotások mellett úgy vette ki magát, mint opiummámor a józan gondolkodás mellett. Ennek, a Berlin és Bécsből hozzánk is importált érzéki múltáz akkoron oly erőt vett a magyar közönségen is, mit csak az akkori idők innormális kedélyhangulatából lehetett kimagyarázni. Mert annyi bizonyos, hogy valódi művészetet minél kevesebbet nyújtott. Egy Elsler Fanni, Ceritto vagy Grahnlucilla eszményi alakítása mellett, valódi érzéki groteszk-mozdulatokkal s népies plasztikai lejtésekkel bolondította a nézőket. Egy pár hónapig is eltartott ez az innormális lelkesedés, mihez csak az akkoriban felkapott s egymásnak szuggerált asztaltáncoltatást s kopogós szellemidézéseket lehetett összehasonlítani. Még a divatban is képes volt forradalmat előidézni, mert ruha, szín, kelme, kalap, nyakkendő, szabóminta és vágás, valamint számtalan csecsebecse, mind Pepita-mintára alakult. Eféle bolond láz valóban csak az akkori izgatott világban volt nálunk is lehetséges, mikor Napoleoni francia államcsíny, Henci-szobor leleplezési ünnepség s más eféle osztrák dicsőítés járta. Pepita tánca valóságos középkori vikustáncra ingerelte a magyar kedélyvilágot is. Az ifjú osztrák császár is ez időben tett első látogatást a meghódított országban. Nagyarányú ünnepségi demonstrációk színhelye volt akkor a főváros és vidék egyaránt. A lipótvárosi bazilika alapletételének díszünnepsége is ez időre esett, a császár személyes jelenlétében. De nem is sok áldás fakadt belőle, mert mint tudjuk, több évvel később beomlott a kupolája s a feltámadt alkotmányosság idejében elülről kellett kezdeni a felépítést.

Az 50-es évek elejére esnek a feltámadt nemzeti irodalom és művészet legerőteljesebb kibontakozásai. Ekkor (1853-ban) alapította meg és szervezte Erkel F. tartósabban a filharmoniai társulatot s azok rendszeres évi nagyszabású hangversenyeit, melyek új életet öntöttek a fővárosi zenevilágba; azon év november 20-án tartatott az ő vezénylete alatt

az első, s attól fogva ez előadások csak emelkedtek kihatóságban. Közel 20 évig állt Erkel e társulat élén, megismertetvén a közönséggel a régi és újabb kor klasszikusainak összes kimagasló termékeit. A hozzánk ellátogatott külföldi művészeknek találkozó s úgyszólván bemutatkozó helyévé váltak azok, tért engedve amellet a hazai zeneszerzők és végrehajtó művészeknek is maguk érvényesítésére. Egyik elvülhetlen érdeme volt e társulat megalapítása Erkelnek ép abban az időben, hol annyi ellensége támadt a nemzeti aspirációknak. E mellett nagyban fejlesztette az operát is, új művek inszenírozása s a legkiválóbb erők szerződtetése által. Ez időre esik Lesnievskán kívül Jekelfalussi Albert a kiváló tenorista, a nagy hírre vergődött Csillag Róza, Liebhardt, Medori s más előkelőségek vendégszereplése, kik az akkori operát európai nivón tartották. Az irodalom terén Jókai ragadta magához az irányító jogot s regényei, drámái szenzációs eseményekké váltak. Tóth Kálmán, Vadnay Károly, Balázs Sándor, Lisznyay Kálmán, Degré Alajos, mint új csillagok merültek fel s az egész irodalom pezsgett a munkakedv és akaraterőtől. Csernovics Péter, a magyar nábob, s később Tomori Anasztáz, mint lelkes maecenások lettek minden téren támogatói az irodalom és művészetnek. Irinyi József, a márciusi napok egyik főszereplője, volt országgyűlési képviselő, író és politikus, mondhatni lóhalálában lefordította magyarra (1852-ben) az akkor világszenzációt keltett amerikai regényt: a Beecher Stowe Henriette „Tamás bátya” kunyhóját s megelőzi vele az egész külföldi irodalmat. Hallatlan volt a sikere és elterjedtsége e regénynek, mely az abszolutizmus délpontján épen kapóra jött a magyar közönségnek is, s melynek amerikai tárgyánál fogva még gátat sem vethetett az osztrák cenzura. Az amerikai rabszolgakereskedés leírt iszonyatosságaiban magukra ismertek akkor az európai népek s így a magyar is; s ez volt kulcsa óriás elterjedésének. De máskülönb is nagy kelete volt akkor mindennemű magyar irodalom s művészeti kiadványnak, ha mindenben nem is ütötték meg a valódi mértéket. Példa volt erre a zene terén az a 100 magyar népdal-gyűjtemény, melyet Fűredi M. Bognár Ignáccal együttesen adott ki, amint már fentebb is megjegyeztem. A csárdás-litteraturának szintén ez időben lettek a dúsan termő magvai is elvetve. Az egyre szaporodó cigányprimások egymásra licitáltak mindenféle című csárdások kiadásával s mert mindenfelé húzták is azokat, hát természetes volt rohamos elterjedésük a magyar társadalom egyetemes rétegeiben. Irtózatosságnak ily gyom burjánzott fel akkoriban, melyet nem is lehetett többé kiirtani, s melynek elhatalmasodó s depraváló hatását, fájdalom, még manapság is érezni kell. A Fűredi-Bognár-példát aztán csakhamar Mátray Gábor is követte, előfizetés útján füzetes kiadásokban gyűjtve össze s terjesztve tovább a szétszórt magyar népdalokat. De ha e kiadványok zongoraletét s zenészeti háttér tekintetében kissé magasabb színvonalon álltak is amazokénál, a fejlődő műízlés igényeit ezek sem voltak képesek kielégíteni. Felleptek azután egymásután a naturalista magyar dalszerzők, mint Simonffy Kálmán, ki legelőször Tóth Kálmán „Szerelmi vadrózsák” című költeményei megzenésítésével vonja magára a közfigyelmet. Később Pecsényánszky (Palotási) János, Nyisznyay Gusztáv, Lovassy S. (ki „Honi lant” című füzeteket ad ki), Egressy Samu, Kovács Endre s még számosan, kikben megvolt ugyan az egészséges magyar érzék s gazdag dallamérrel is rendelkeztek, de nem lévén képesek a saját maguk lábán járni, s mások nem is mindig kellően képzett travesztátorokra szorulván, jórészt okozói lettek a magyar zeneirodalom akkori ellaposodásának, melyen később csak kemény lassú munkával s kitartó öntudatos gereblyéléssel lehetett segíteni. Rohamosan kergették az időben egymást a nagy horderejű események, melyek hatása alatt természetesen kevés idő és nyugalom maradt az öntudatos zenészeti alkotásokra. III. Napoleon decemberi államcsinja (1852-ben), az ifjú osztrák császár ellen elkövetett gyilkos merénylet (1853-ban), néhány hónapra rá a magyar korona és klenodiumok feltalálása s nagy pompával való visszaszállítási ünnepségei, I. Ferenc József császár egybekelése Erzsébet bajor hercegnővel (1854-ben), az ezzel kapcsolatos általános amnesztia, az angol-

francia-muszka háború, mindezek oly izgatottságban tartották a kedélyeket, mely alul bizony az alkotás szelleme sem vonhatta ki magát. Pedig mégis egymást üzték a minden téren való alkotások. Arany megírja Toldi-estéit, az írói segélyegylet megalkotása érdekében intenzív mozgalom indul meg; előbb (1853-ban) a müncheni s utóbb (1855-ben) a párisi világkiállítás felrzza a magyar ipar ambícióját is a veszteglés s tétlenségből, a nemzeti színház belseje közadakozás útján fényesebben renováltatik, gróf Festetich Leo visszavonul az intendánságtól s azt közörmre ismét gróf Ráday Gedeon foglalja el; a lelkes s gazdag műbarát, Horváth Edmund, hazai tehetségek kiművelésére énekiskolát alapít saját költségén s annak élére a hírneves olasz ének tanárt Giovanni Gentiluomot helyezi; Egressy Gábor ismét visszaadatik a magyar színművészetnek; Marasztóni festészakadémiája virágzik, a „Vasárnapi Ujság” korszakos működése kezdetét veszi, a „Pesti Napló” szerkesztését báró Kemény Zsigmond veszi át (1855-ben), melynek hasábjain a történelmi nevezetességű F. K. (Falk Miksa) az ő - sorok közt való írás és olvasás - mesteri művészetével nem lankadó érdekeltség s izgatottságban tartja az egész magyar közvéleményt. Jókai megírja legremekebb regényeit, köztük a „Magyar Nábob”-ot, szóval nincs tér, nincsen alkalom, melyet a magyar szellemi élet elmulasztana monumentális alkotások elkövetésére. Egy sereg művészeti nevezetesség árasztja el ez években a magyar fővárost: Bülow J., Lind Jeni, Clausz Vilma, Schumann-Wick Klára, Dreyschock S., Willmers R., Rubinstein A. Az újabb nemzetközi és hazai operák egész sora kerül színre, s még Bécsben is magyar politikai napilap alakul „Magyar Sajtó” címen Török János szerkesztése mellett, mely voltaképen előkészítője volt a magyar konzervatív ellenzék ama tömörítésének, mely pár évre rá Szcitovszky hercegprimás vezénylete alatt az esztergomi bazilika felszentelése alkalmával adott magáról nagyon is észrevehető életjelt.

A magyar zenészeti magasabb aspirációknak az 50-es évek derekán s azon túl egy pár sajátos incidens adott intenzívebb lökést, melyek azok kifejlesztésére hatalmasan kihatottak. Érdekesnek tartom ezekkel e helyt behatóbban foglalkozni, annál is inkább, mert mindenik szorosan egybefügg Erkel Ferenc ténykedésével is. Székely Imre már megírta magyar idylláit s egy pár magyar ábrándját, melyeket a magyar zene első eszményítési úttörésének lehet nevezni. Azoknak még manapság is maradandó műbecsük van, mert tiszta, hamisítatlan magyar szellem lengi át. Ezek nyomán egy nagy lépést tett előre Volkman Róbert az ő „Visegrád” című 12 eszményített magyar zeneképével. A történelmi nevezetességű királyi vár multja, az ő hősies dicsőségével, poetikus idylljeivel, katasztrófaival s végre rombadőltével van azokban, habár nem is tiszta magyar szellemben, de mesteri vonások és eszmegazdagsággal zeneileg megörökítve. Az akkori hazai zenevilágot általában meglepte e kiadvány, annál is inkább, mert szerzője mint nem született magyar azzal azt akarta dokumentálni, hogy a magyar zene motívumai ép úgy alkalmasak nemzetközi eszményítésre, mint bármely más nemzeté. Az opera terén az egy Erkel Ferencet kivéve, erre egy magyar zeneíró se nem gondolt még addig, se nem volt talán képes a tétel megoldására. Magyar férfiműnégyesek, az első Thill-féle pest-budai dalárda pályadíjai következtében már szép eredményekre vezettek egy Thern, Huber, Lorenc, Doppler, Egressy B., Bognár s mások alkotásaiban; a magasabb irányu műdalok is szép fellendülésnek indultak, a magyar tánc-zenei formák pedig épenséggel pazar bőségben ontották az aratást, nem is számítva az eredeti népdalirodalmat, mely ez időben magasult ki oly páratlanul, de a tulajdonképeni eszményített magyar abszolút műzenének még nem voltak a hajózható medrei megásva. Ekkor történt (1856-ban), hogy Matok Béla lelkes műkedvelő és pártoló a magyar gentryosztály javából, a magyar műzene fejlesztése céljából 65 darab cs. kir. arany pályadíjat tűzött ki, még pedig 30 aranyat eredeti magyar gondolatra változatokkal, magasabb műforma és kidolgozásban; továbbá 20 darabot eredeti lassú, toborzó és frissekre, végre pedig 15 darabot két eredeti magyar dalra. Pályabírálókul Erkel Ferencet, Székely Imrét és

Szénffy Gusztávot kérte fel. Összesen csak hat pályamű érkezett be az elsőre. A bírálók az első díjat egyhangulag e sorok írójának, a másodikat a most is élő jeles és sok-érdemű magyar zenésznek, Nagy Józsefnek, s a harmadikat Egressy Sámuel dalainak ítelték oda. A művek kiadására - de még a dicséretet nyertekéire is - az 1850-ben alapított s már akkor buzgó tevékenységet kifejtett Rózsavölgyi és Társa zenemű-kereskedése vállalkozott. Nagy port vert fel akkoron e pályázat s egyik indító oka lett Mosonyi (akkor még Brand Mihály) abbeli elhatározásának is, hogy mint kosmopolitikus nagy zenetudós és kompozitor, komoly művelés tárgyává tegye a magyar zenét, annál is inkább, mert az Erkel F. által vezényelt filharmoniai hangversenyek egyikében előadtván egyik nagyszabású symphoniája s annak utolsó tétele egészen magyar népdal-motivumokból lévén szöve, nagy hatást keltett s további felbuzdításul szolgálhatott. De ennél még intenzívebb s fellendítőbb kihatása volt annak a vállalatnak, melyet a Rózsavölgyi-cég léptetett életbe 1857-ben abból az alkalomból, hogy I. Ferenc József császár másodízben látogatta meg Magyarországot ifjú bájos nejével, Erzsébettel. A nemzeti közvélemény és nép-érzék, számos jól beavatott részéről szertehordott s terjesztett ecsetelésektől is influencirozva, már akkor kiérezte, hogy a jövőben magyar királynéba bizvást vetheti reményeinek horgonyát, s így minden előleges hivatalos lelkesítés nélkül is egyetemesen erőt vett a nemzet minden rétegén az őszinte hajlam, a császári pár megünnepeltetésének őszintébb s közvetlenebb ki-domborítást adni. Az irodalom s művészet is igyekezett tehát erről tanuságot tenni. Írók, festők, zenészek, színházak, társulatok, egyletek, mind vetélkedett egymással, hogy a magas vendégek rokonszenvét a nemzet iránt megnyerjék. A Rózsavölgyi-cég is elhatározta, hogy „Erzsébet-Album” címen művészi kiállítású zenészeti emléket fog a fiatal császárnénak felajánlani s e végből 12 akkori legnevesebb magyar zeneirót kért fel az Albumban való közreműködésére s ezzel egyuttal kettős célt intencionált: először művészeti emléktárgyat átnyújtani a fejedelemnőnek s másodszer beigazolni, hogy a magasabb magyar műzene nem ábrándkép többé. Mindenkinek feladata lett tehát alkalmi eszményített szerzeménnyel emelni az Album műbecsét. A 12 magyar zeneirő betűrend szerint a következő volt: Ábrányi Kornél, Bartay Ede, Brand Mihály, Doppler Ferenc, Doppler Károly, Huber Károly, Huber József, Merkl József, Pethő János, Schmidt T., Székely Imre és Thern Károly. A pompásan kiállított értékes Album az átadás előtt több napig volt kiállítva a cég kirakatában s közérdekeltséget keltett. A lapok is beható leírást közöltek felőle s róla mint művészeti eseményről emlékeztek meg. Hogy Erkel Ferenc, a méltók legméltóbbika nem vett részt ez Albumban, annak egyszerűen az volt az oka, mert a nemzeti színház operája is méltó részt vevén akkor az ünnepségben, e célra eredeti 3 felvonásos magyar operát mutatott be „Erzsébet” címen, melynek első felvonását Doppler Ferenc, másodikat Erkel F. s harmadikát Doppler Károly írta. Ez eredeti opera, mely ép oly hamar letűnt a műsorról, mint ahogy arra rákerült, tisztán csak alkalmi beccsel birt. Maradandóbb nyomokat nem hagyott a nemzeti zeneirodalomban, mint több más akkori termék, melyeket vagy csak a túlságos verseny-ambíció, vagy a viszonyok csábító mámora hozott létre. A szöveg is, mint aféle alkalmi dicsőítésre számított meseszöveget, Czanyuga tollából, nem emelkedett a közönséges versfabrikálás alkalmiságánál magasabbra. Aztán a zenétől sem lehetett valami magasabb lendületességet várni. Stilegységről, organikus koncepcióról szó sem lehetett. Az egész úgy volt kombinálva, hogy mindenik rész szerzője megtalálja benne a maga legkonformisabb aspirációját. Legértékesebben sikerült az Erkel F. által megírt 2-ik felvonás, mely az egésznek úgyszólván lendületességi magvát képezte. Leggyengébb volt pedig a Doppler Károly által megzenésített 3-ik felvonás, ki mint kompozitor általában nem is rendelkezett soha valami kiválóbb inspirációval. Csak aféle közepes karmesteri muzsikának vált be. Ezek után hogy a mű valami mélyebb hatást nem is keltett, csak magától értetődik. Az igazgatóság azonban lehetőleg fényesen állította ki, a legjobb erőkkal

hozta színre s a közönség is nemzeti pietással fogadta. Az uralkodó pár figyelmesen végighallgatta, a szerzőket értékes emléktárgyakkal kitüntette s aztán bezárultak felette a feledés aktái. Erkel F. sem fektetett soha rá valami nagyobb súlyt s még a saját részletének valami nagyobb, más alakban való felhasználásától is tartózkodott.

A fentnevezett Erzsébet-album szélesebb kihatósága azonban nem maradt el. Ha mind a 12 kísérleti kompozíció nem is vált be minta-magyar műzenének, de akadt köztük egy pár, melyek még manapság is értékes termékét képezik a magyar zeneirodalomnak, s melyek nyomán későbbben sok sikerült termés fakadt. Valamint tény az is, hogy attól kezdve erősen kétféle irányra lettek osztva a magyar zenészeti aspirációk, melyek lényegesen különböztek attól, melyet a már akkor is gombamódra felszaporodó, minden alaposabb zenészeti tudás s készség nélkül kompozitoroskodó naturalista-talentumok egyesülten a cigányprimásokkal képviseltek. Szemben a magasabb művészeti aspirációkkal igaz, hogy még manapság is százféle előítélet, ellenáram, s mondjuk ki őszintén: ignoranciával kell megküzdeni, de hát még akkor, hol e téren minden csak embrióban szunnyadt, s a közvélemény képviselői, a lapok vezetői, kezelői is - mert maguk sem voltak képesek a dolog fenekére mélyebben tekinteni, - mindent elhittek, s mindenkit elfogadtak szakértő tekintélynek, akiről csak hallották, hogy magyar zenével foglalkozik. Így lettek az időben országos irányító tekintélyek: gróf Fáy István, Simonffy Kálmán, Nyisnyai Gusztáv, Egressy Samu (nem Béni) s mások, kiknek ha meg voltak is az ő speciális buzgalmi s egyéb érdemeik, de távolról sem ambiálhatták maguknak az irányító vezérszerepet, annál kevésbbé pedig a reformatori kezdeményezést. Az akkori lapok közül a Vahot Imre által szerkesztett „Nagy Világ Képekben” című szépirodalmi s encyklopedikus lapban (1855.), így lépett fel pl. gróf Fáy István egy preponderáns hangú hosszabb értekezéssel s tört pálcát a régibb magyar zene képviselői mellett s az újabb törekvések ellen. Az ember elbámul rajta, hogyan lehetett még akkor is oly sok zöldet kinyomtatni anélkül, hogy akadt volna valaki, aki legalább egy kis friszuhanyt használt volna vele szemben. Csermákot pl. csaknem az olimpusi istenektől származtatja s egy Beethovenhez hasonlítja. Bihari, Lavotta, Ruzicska, de még a sokkal régibb Barna Miska és Cinka Panna is szerinte mind ugyanannyi Haydn és Mozártok voltak. „Régi magyar zene gyöngyei” címen aztán későbbben kiadott több füzetet, melyekről az akkori lapok olyan glosszákból irtak, hogy ma „Parcival”-ról sem irnak különben. Ha valamelyik cigányprimástól egy-egy csárdás, egyik-másik naturalista szerzőtől egy-egy dalfüzet vagy hallgató-nóta, verbunkos megjelent, az epochális értékszámba vétetett. Hát bizony épen nem volt aztán csoda, hogy erős reakció állott be e gyermekes rajongási magyar zenészeti dédelgetés ellen, s többen a leghivatottabbak közül, felkészülten kezdték útját állani a pozdorja terjesztésének. A magyar zenészeti, művészeti, szakavatottabb kritika fellépési idejét is az ötvenes évek második felére lehet visszavezetni, mert az akkori napi- és időszaki lapok hasábjait Bartalus István, Szénffy Gusztáv, Brassai Sámuel, Egressy Gábor (s e sorok írója is) rendes s beható elemzések s bírálatokkal látták el.

A magyar művészei ténykedések az ötvenes években nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi aspirációkkal szemben is erősen kihatottak. Liszt Ferenc azon évtized első felében működött legerélyesebben Weimarban, mint az ottani udvari színház teljhatalmu művezetője, az akkori fenkölt szellemű Sándor weimari nagyhercegnek úgyszólván baráti támogatása mellett. Az egész régi hercegi Altenburgot rendelkezésére bocsátotta, fejedelmi munificenciával látta el udvari színházát, hol a dráma és opera egyenlő magas nívón talált ápolást. A Wagner Richárd neve s reformatori működése akkor már széles medret vágott az általános művészeti s főleg a drámai zene mezején. Lisztnél nem volt annak sem lelkesebb, sem kihatóbb apostola. S tehette is ezt ama óriási nimbusánál fogva, melylyel az egész zenevilágban rendelkezett, s melynek az időben úgyszólván központjává tette a kis Weimart.

A világ minden részéből odasereglett rajongó tanítványok vették körül, a Berlioz-Liszt-Wagner irány zászlaja alá esküvő írók s művészek Mekkájává vált s az ottani élet és működés kihatott a világ minden művelt országára. Liszt az akkori weimari udvari színházat, zenekart, énekeseket, színművészeket elsőrangú európai magaslatra emelte. A legmintaszerűbb drámai s operai előadásokat csak ott lehetett látni s hallani. Wagner akkori szereplő operái: a „Bolygó hollandi”, „Tannhäuser” s „Lohengrin” onnan nyertek világútlevelet, valamint Berlioz operái s nagy zenekari művei is és másokéi, kik az új iskola, az új irány híveiül szegődtek. E mellett ő maga is hatalmasan beleszóltott újirányú symfoniai zenekölteményei, koncertjei, szonátái, magyar rhapszodiái s egyéb műveivel az akkori pezsgő kórusba. Irodalmilag is nagy tevékenységet s kritikailag szintén hallatlan erélyességet fejtett ki Wagner az akkora szerepelt műirói hősökkel egyetemben, mint Berlioz, Bülow, Zellner, Brendl, Raff, Gotschalk, Bronsard, Lobe, Lassen, Cornelius, kik az új irány érdekében szellemi lángostorral csapkodtak szét a zenészet filiszteusok táborában. Örökké nevezetes eszmeforrongási időszaka volt ez évtized a zenészet irány átalakulásának, melytől egy ország zenevilága sem maradhatott érintetlenül. Elhatott az Magyarországra is s itt is akadtak hívei s propagantistái az új tanoknak elannyira, hogy az 50-es évek második felében azt lehet mondani, Pesten már erősebb falankszot képeztek az apostolok, mint - Weimart és Lipszt kivéve - Németország bármely nagyobb városában.

Ily viszonyok közt érte Liszt Ferencet Szcitovszky hercegprímás felkérő levele, hogy az általa befejezett esztergomi bazilika felszentelési ünnepségére ő írja meg a missa solennis-t. A mester kész örömmel engedett a felkérésnek s 1856. évi augusztus hó elején több időre el is jött a magyar fővárosba, hogy személyesen vezesse miséje betanítását, mely ugyanazon hó vége felé nagy pompával s az egész császári udvar részvéte mellett végbement felszenteléskor elő is adatott. Mozgósítva lettek ez alkalomból a főváros összes zeneirői Erkel Ferencel az élén s a nemzeti színház ének- és zenekara, valamint magánénekesei, a budapesti zenede s a legkiválóbb műkedvelők közreműködése mellett. Előbb azonban többféle szálat kellett a titkos intrigáknak elmeszeni, melyek oda irányultak, hogy a hercegprímás lebeszéltesse az általa megrendelt mise előadásáról. Mindenféle koholt hírek lettek forgalomba hozva: hogy Liszt zenéje nem eléggé egyházas szellemű, hogy legyőzhetlen nehézségekkel van tele s hogy nem méltó ily solennis nemzeti ünnepséghez. S valóban könnyű is volt akkor Liszt ellen elhinteni a konkolyt Magyarországon, aki a bécsi udvar és a magyarellen köröknél anélkül sem volt valami kedvező színben lefestve. Magyar nemzeti aspirációi, Wagnerrel, az 1848-49-iki nagy német forradalmárral való szoros barátsága; a Wittgenstein orosz hercegnővel való intimitása, melyet nem jó szemmel nézett két császári udvar, mind ez bőséges anyagot nyújtott arra, hogy mindenféle görbe utakon keresztül a dolog oda tereltesse, hogy már-már kétségessé váljék a mise előadása s Liszt blamirozása sikerüljön. A dologban pedig az volt a legsajnosabb, hogy mind e nemtelen és alaptalan rágalmak szála szövésében befolyásos magyar főurak, művészek s zenészek is résztvettek. S én - aki már akkor jóformán benne éltem a budapesti zenészet akciókban - azt hiszem, nem is sikerült volna legyőzni az ellenáramlatot, ha történetesen br. August Antal, Liszt egyik régi barátja, minden akkori befolyását fel nem használja az intriga-szálak erélyes elmeszésére. Másrészt a sikeres kibontakozás oroszánrésze méltán megillette Erkel Ferencet is, ki a maga nagy nimbusa s tekintélyével hatalmasan a Liszt pártjára állott s az előleges próbák és betanításokkal kézzelfoghatólag megcáfolta a mű ellen szórt igaztalan rágalmakat. E művészeti esemény nemcsak maradandó nyomokat hagyott akkor hátra a magyar zenészet viszonyok továbbfejlesztése érdekében, hanem úgyszólván regenerálta művészeti viszonyainkat. Liszt több hetet töltött akkor körünkben, az ő szelleme előrehajtólag hatott a főváros összes zenészet körére s élő szóval, kiható tettek s példákkal adott felfrissítő lendületet minden irányban. A nemzeti színházban két zenekari hangversenyt vezényelt saját

műveiből óriási hatás és lelkesedés mellett s azonkívül esztergomi miséjéből is két főpróbát tartott belépti-díjak mellett a muzeum termében, melyek tetemes összegeket eredményeztek különféle jótékony és kulturális célokra. Liszt és Erkel F. közt a folytonos gyakorlati érintkezés folytán mondhatni akkor fejlődött ki és szilárdult meg intenzívebben az az intim baráti és művészeti viszony, mely később (a 70-es és 80-as években) oly szorosan fűzte őket egymáshoz, a magyar műviszonyok szélesebb kifejlesztése érdekében. Erkel F. ettől kezdve az ő filharmoniai hangversenyeiben is mind több-több figyelmére méltatta s igyekezett megismertetni a közönséggel az új zeneirány termékeit, főleg pedig Liszt, Wagner és Berlioz műveit. Liszt szinfoniai költeményein kívül felvette a műsorra a többek közt Wagner „Tannhäuser” nyitányát és „Lohengrin”-ből a nászinduló előjátékot, továbbá több részletet Berlioznak még nálunk ismeretlen műveiből. Mind ez még kihatóbb lendületet nyert két évre rá (1858-ban), mikor Liszt ismét több időt töltött körünkben s ismét több hangversenyt vezényelt a nemzeti színházban műveiből abból az alkalomból, hogy esztergomi miséje Bécsben lett bemutatva s onnan rándult le hozzánk. Ez alkalommal sokféle ovációknak volt tárgya s úgyszólván teljesen egybeolvadt a már akkor izmosan kifejlődött nemzeti aspirációkkal. Sokat érintkezett az irodalmi világgal is, főleg az akkor szerepelt fiatal költőkkel, mint Tóth Kálmán, Vajda János, Lisznyay Kálmán s másokkal, kik viszont magyar opera s magyar művek alkotására lelkesíték. Majdnem mindennapos volt az akkori hírhedt „Komlókert” helyiségében, mely gyűlöpontja volt a fiatal íróvilágnak s hol zenészek, írók s jóbarátok társaságában órákig elhallgatta Patikárus Ferkó magyar nótáit s termékenyítette lelkét azokkal a becsesnél becsesebb magyar népdal-motivumokkal, melyekből világhírű rapszodiáit megalkotta s melyekből már akkor is hozott magával egy jó csomót, s melyek, hogy magyar földön nem láttak napvilágot, sajnos, csak annak volt tulajdonítható, mert az akkori magyar zenekiadók csodálatosképen még akkor nem bíztak azok kelendőségében. A külföldi kiadók aztán százezreket raktak zsebre utánuk többször. Már fentebb jeleztem az 50-es éveket az újjászülető magyar szellemi élet és művészet legintenzívebb fellendítő korszakának. Amennyire e munka kerete megengedi, ha csak nagy vonásokban jelezzük is ez évek sokféle és sokirányú ténykedéseit, meggyőződhetünk erről.

* * *

Egész katalógusra lenne szükség regisztrálni mindama egyes kulturai ténykedéseket, melyek az 50-es évtizedet jellemzik. A napi és időszaki sajtó, a szépirodalmi, a tudományos, a szakfolyóiratok egész sora keletkezett akkor. Leginkább virágzik a dráma, népszínmű, opera, költészet és népzeneirodalom. A komolyabb, nagyobb szabású zenetermelés azonban jóformán stagnál s újabb emócióra vár. Erkel Ferencet nem hozza ki semmi az ő várakozási álláspontjából, s dacára hogy a lapok „Kemény Simon” operán dolgoztatják, e részben nem ad életjelt magáról. Csak hivatalos teendőinek él, de azokat emberül betölti. Tért enged a hazai tehetségek érvényesítésének, egymásután hoz új operákat színre s vendégszerepelteti az akkori leghírvevesebb énekművészeket, mint Carion-t, Roger-t, Charton Demeur-t, Viardo Garcia-t, Lesznievszká-t. A nagy olasz tragika: Ristori fellépései is ez időre esnek. Az eredeti operáknak nincs szerencséjük. Huber Károly „Székely leánya”, Bognár Ignác „Tudor Máriája”, Thern Károly „Képzelt beteg”-je, Kern Leo „Benvenuto Cellini”-je feltűnnek mint lidércfények, egy ideig lekötik a figyelmet, de aztán ismét a feledés homályába sülyednek. Ellenben nagy sikereket arat „Tell Vilmos”-sal, „Traviata”-val, kevesebbet Verdi „Guzmann Johanná”-jával. Epochalis diadalok színhelye lesz a nemzeti színház és az Európa terme Rubinstein Antal hangversenyei folytán (1858). Elbájoló poetikus játékaival magával ragad mindenkit s Beethoven, Field, Chopin, Schumann szellemének oly páratlan magaslatú magyarázójaul mutatja be magát, mint - Liszten kívül - előtte még senki s ezáltal nálunk is egészen más irányba tereli a zenészeti

izlést. Végtelenül érdeklődött Rubinstein akkor a magyar zene iránt s nem győzte eléggé hallgatni Patikárusékat, Sárközit, Bunkót, Balázst s mindazokat, kik akkoriban dominálták Pesten a közérzületet. Egy alkalommal vendégeiül hívta meg magához az Európa-szállóban a főváros legelőkelőbb zene- s énekművészeit. Erkel, Brand (a későbbi Mosonyi), Volkmann, Thern, Rózsavölgyi (a műáros), Dunkl zongoraművész, Füredi, Kőszeghy s a zenevilág számos jelese volt jelen. Nevezetes incidens adta elő magát ez estélyen, mely bennünket magyar zenészeket frappánsul gondolkodóba ejtett a nemzeti népdalok etikai asszimilizációja felett. Rubinstein felkérte Füredit magyar népdalok éneklésére; Erkel F. ült a zongorához, hogy kísérje. Füredi a legszebb népdalok bőségszaruját egymásután öntötte ki a mester elé. Egyszer belekezd egyik legkedveltebb dalunkba, mire Rubinstein izgatottan felugrik s protestál, hogy az magyar népdal lenne s nem is marad csupán a pusztai állításnál, hanem leül a zongorához s folytatja, bevégzi azt mint Oroszországban szélében ismert szláv népdalt. A bizonyíték oly eklatáns volt, hogy kétség hozzá nem férhetett. Harminc évvel később azután még szembeszökőbben meggyőződhattunk a különböző népdaloknak ilyen való nemzetközi asszimilizációjáról, midőn a 80-as évek végén megjelent Túróc-Szent-Mártonban az a 600 egynehány (állítólag eredeti?) tót népdal-gyűjtemény, melyek közt a legszebb s legkülönösebb magyar népdalokat is fel lehet manapság is találni tót ritmusa köntösbe bújtatva s aminek illusztrálására tettem közzé egy pár év előtt „Magyar-tót nóták” címen magyarázó szöveggel ellátva egy 12 ily vegyes házasságú dalt tartalmazó füzetet, Rózsavölgyi és Társa kiadásában. Hát az is igaz, hogy a magyar dal- s zenei ritmusnak más nemzeti elemekkel való összegabalyodása sem virágzott oly dúsan, mint épen az 50-es években, mikor olyan bő szürete volt az új népdalok- és csárdásoknak, hogy hordó hiányában valósággal földre kellett kiönteni a termést. Ez időben úgy ki is lettek azután merítve e két magyar zenei műág ritmus-variánsai, hogy még a manapságos termelések is csak azoknak az ízét hordják magukon. S főleg ez volt az előrehajtó indoka annak az ellenáramlatnak, mely akkor az öntudatosabb s képzetesebb magyar zenészek kezdeményezésére előállott s a nemzeti zeneaspirációkat egészen más irányba terelte. Különösen elősegítette ez áramlatot az az érdekes incidens, mely mindjárt Liszt esztergomi miséje után a hazai zenevilágban felmerült.

Történt ugyanis, hogy a már többször említett Brand Mihály, ki legerélyesebb s legtekinélyesebb első apostola volt nálunk a Wagner- s Liszt-iránynak s ki a tudomány és képzettség minden fegyverével rendelkezett, hogy maga is részt vegyen a hasonló alkotásokban, de meg Liszt által is felbuzdítva és bátorítva, nekifogott egy nagy zene-drámai opera írásához s annak „Kaiser Max auf der Martinshöhe” címet adott. Mikor elkészült vele s előbb bemutatva nálam (mint tanítványánál) több meghívott zenetekintély jelenlétében, nekiindult a vezérkönyvvel a jövő zene Mekkájába: Weimarba, Liszt-hez a főprófétához, oly szándékkal, hogy ha az megüti a mértéket, hát ott kerüljön első előadásra s onnan nyerjen útlevelet a nemzeti színházhoz is, melyhez akkor még ily irányú operával egyenesen fordulni nem tartotta sem opportunusnak, sem nagyobb szabású ambíciójával megegyezőnek. Pedig Erkel Ferenc, dacára hogy akkor még maga sem volt egészen áthatva s átmelegedve a Wagner-irányu operák előszeretététől, mint jóbarátja s képességének feltétlen elismerője, még sem lett volna idegen színrehozatalától; sőt azt fel is ajánlotta neki. De a magyar zenei ügyek fejlődésére jó is volt, hogy így történt. Miért? Mindjárt látni fogjuk. Több hét telt el, mire Brand visszakérült Weimarból. Első útja hozzám vezetett. A viszontlátás örömnnyilatkozatai után csakhamar észrevettem, hogy borús fellegek ülnek arcvonásain s nem is várva be kérdéseimet, így szólt:

„Tudja kedves barátom, micsoda tettet követtem ma el?”

- Bizonyára Erkel től jön - felelém - mivel már megbeszélte „Max” operája sorsát.

„Nem, ma reggel az egész opera vezérkönyvét a tűzbe dobtam s mától fogva egy kótát sem írok többé más szellemben mint magyarban.”

A dolog pedig abban találta magyarázatát, hogy Liszt lelkiismeretesen áttanulmányozván Brand vezérkönyvét, mint őszinte jó barát, tiszta bort öntött a poharába s úgy találta, hogy a mű, dacára nagy tudásra valló s egyéb kiváló tulajdonságainak, még sem olyan, hogy attól, úgy amint írva van, átható sikert remélhetne. Az egésznek tehát átdolgozását s lényeges módosítását ajánlotta neki, főleg szövegileg s szcenikailag. Kiváltképen kétségbe vonta hatását az egyik felvonásnak, melyben csak egy személy (maga a császár) fordul elő s az is a szikla tetején, sokszor elfödve ad magáról életjelt, a többi szereplő-személy s énekkarok a színpad mögött énekelvén s operálván. Brand a legnagyobb hálával fogadta Liszt őszinteségét s meggyőződve szavai s érvei helyességéről, nemhogy a rendes emberi természet szerint megneheztelt volna rá, hanem inkább oly elhatározásra szánta magát, melylyel nagy nemzeti missziót töltött be s melynek nagy kihatása lett a magyar művészeti aspirációk konszolidálására. Hogy miként s mily eszközökkel? erről majd e fejezet végén szólnak. Mikor Erkel Ferenc értesült Brand ez elhatározásáról, azt velem együtt csak helyeselni tudta, eltérőleg a zenevilág legnagyobb részétől, mely mosolyogva, félig szánalommal, félig pedig fejet rázva fogadta a zenészet új Pál fordulását, kire már előzetesen kimondta a felsülési ítéletet. Hogy mennyire csalódtak s hogy miként lett Brand mint Mosonyi, Erkel Ferencel egy utat törve együtt - különböző irányban - a magyar zene két irányadó vezércsillaga, majdan látni fogjuk. Előbb lássuk, mi minden történt még a 60-as évek felderültéig, melyek műtörténelmünkben a magyar kultúra feltámadásának megdicsőülését képletezik.

A főváros nagymérvű világosodásához az 50-es években anyagi tekintetben az is lényegesen hozzájárult, hogy 1857-ben végre megszűnt Pest utcáin a kétesen pislogó olajvilágítás s helyét a gáz foglalta el. Egyszerre nagy lépést tett ezáltal előre az igazi nagyváros színvonalához. A császári pár látogatása s körútja az országban minden irányban csak jótékony hatással volt a nemzeti öntudat s önérzet feltámasztására. A fejedelmi pár nyomában hit, remény s biztató érzés fakadt, mely mind szélesebb körű tevékenység s ténykedésekben nyilatkozott. Széles alapu amnesztia lőn kihirdetve, mely számos hazafi s szellemi erőt adott vissza a hazának. Jelentékeny jótékony és kulturális alapítványok, dotációk örvendeztették meg a nemzetet s a társadalom maga is életerősebben nyult bele a nemzeti államéleti építkezésbe. Az irodalom ez évtizedben indít legelőször erős mozgalmat a magyar tudományos akadémia számára önálló palota emelése érdekében nemzeti adakozások útján. Deák Ferenc felhívására ekkor gyűl össze tetemes összeg a Vörösmarty-árva biztosítására. Ekkor nyílik meg a miskolci nemzeti színház; Csengery Antal megalapítja a „Budapesti Szemle” magas színvonalu irodalmi havi folyóiratot; új politikai s szépirodalmi lapok, emlények, albumok keletkeznek; ekkor alakul meg s lép tényleg is életbe a nemzeti színház nyugdíjintézete; Jókai, Tóth Kálmán, Brassai, Szilágyi Virgil, Egressy Gábor lapszerkesztők lesznek; Füredi-Bognár, Mátray a magyar népdal-gyűjtemények újabb kiadását rendezik sajtó alá; gróf Fáy István a régi magyar zene gyöngyeit, a Rózsavölgyi-cég pedig Rózsavölgyi Márk hátrahagyott műveit s Egressy Béni összes dalait bocsátja közre; Matók Béla a pályanyertes műveket hozza forgalomba; Lovassy Sándor, Simonffy Kálmán, Pecsényánszky (Palotási) János, Nyisnyai G., Svastics saját magyar dalaik s zeneszerzeményeikkel szaporítják a magyar zenei kiadványokat; Erkel komoly levelezéseket folytat Liszt F. és Suppé bécsi színházigazgatóval „Hunyady”-jának színrehozatala érdekében; id. Lendvay Márton is, mint a magyar opera első tenoristája, felcsap dalszerzőnek s „Szívhangok” címen két magyar dalt tesz közzé, mely széles kelendőségnek örvend; Doppler F. új operákat ír; Huber Károly közzéteszi az első magyar hegedűiskolát; gróf Ráday Gedeon, Erkel, Hollósy Kornélia s a Doppler-pár személyesen utaznak Bécsbe az akkor ott időzőt Mayerbeerhez, „Észak csillagá”-nak színrehozatala érdekében a nemzeti színpadon. A zenede pályadíjat tűz ki Petőfi „Honfidal” megzenésítésére, melyet Doppler Károly nyert el; a pest-budai dalárda alapszabályilag is szervezett dalegyletté

alakul s hasonlóképen emeli magyar férfi-négyesekre kiírt pályadíjakkal a zeneirodalmat; a császári párnak körutazása alatt Zsófia hercegasszony véletlen közbejött halála folytán támadt gyászában őszintén résztvesz az egész ország, mit az uralkodó-család újabb engedményekkel viszonz; a népszínmű fenomenális csillagot nyer Hegedűsné (Bodenbach Lina) feltűnésében; Volkmann R. végleg letelepszik Pesten s második hazájának fogadja Magyarországot, melyet aztán mind haláláig egész odaadással szolgál géniuszával; Ridley-Kohne és Huber Károly nemzeti színházi tagokkal az élén, kettős kamarazenei-társulat alakul s terjeszti a klasszikus zenei izlést. De ki győzné mind elősorolni azt a sokféle tevékenységet, mely ez évtizedben a magyar szellemi s művészeti élet fellendítésével jött kapcsolatba? Tény, hogy semmi tér nem maradt parlagon s minden irányban általános pezsgés s mozgalom jött forgalomba. A zene terén még a szenzációs találmányok tere sem maradt parlagon, minő volt Kliegl kopir-masínja és Hamar Leo villamos zongorája. Az előbbi, aki már évekkel azelőtt tipografikus szedőgépével is magára terelte a figyelmet, ekkor oly gépezetet készített, melynek rögtön le kellett volna kótázni mindazt, amit valaki a zongorán játszik. Az akkori hirlapok jórészt hazafias buzgalomból sokat irtak s korszakot alkotónak nevezték e találmányt, ki is volt állítva közszemlére a nemzeti muzeumban s a nevesebb zenészek ítélete alá bocsátották. Erkel F. jóindulatból ki is állított részére egy kedvező bizonyítványt, de gyakorlati értéket nem lehetett bizony annak tulajdonítani. Mikor Liszt 1858-ban másodizben itt időzött Pesten, a rajongó lelkesedésű Kliegl neki is bemutatta s igyekezett őt meggyőzni találmánya epochális volta felől. De Liszt sem tudott érte lelkesedni s még legtökéletesebb volta mellett is azt a véleményt kockáztatta, hogy az esetben sem lenne sok művészeti becse, mert szerinte, aki valami életrevaló értékes gondolatot rögtönöz a zongorán, azt rendesen maga le is szokta írni, ami pedig nem olyan, az nem is érdemes, hogy megörökíttessék az utókor számára. A Hamar Leo-féle villamos zongora szintén ez évben lett egy párszor bemutatva a nemzeti színházban, mely alkalommal Fetter pesti zongoraművész (jelenleg nemzeti zenedei tanár) exekvált rajta több hangverseny-darabot. A találmány előnye abban állt volna, hogy villanyos áram és sodronyok segítségével, egy zongora többszörösen adja vissza azt, amit azon játszanak. A bemutatáskor őt zongora volt egygyel így összekötve s meglehetősen erős dynamikát fejtett ki főleg az erőteljes tételeknél. De gyakorlati jelentősége ép úgy nem tudott ennek sem hódítani, mint a Kliegl kopir-masínja.

Az 50-es évtized legkihatóbb jelentősége azonban annak utolsó évére, 1859-re esik, melynek az előző 1858-ik év volt az előkészítője. Ebben az évben született fiörököse a császári párnak Rudolf főhercegben, mely az egész birodalomban nagy örömet szült s alkalmat nyújtott újabb fejedelmi koncessziókra. De ugyanez évben kezd a politikai láthatár is elborulni a tízéves osztrák abszolutizmus egén. A szétdarabolt s elnyomott Olaszország sorsát III. Napoleon francia császár erőlyesen s fenyegetően kezdte felkarolni s az 1859-ik ujév napján tartott diplomatiai fogadások alkalmával teszi azt a fontos, az egész világot megdöbbsntő nyilatkozatot az osztrák nagykövetnek, hogy sajnálja a kedvezőtlen viszonyt, mely közte s az osztrák császár közt ujabban kifejlődött. Ezzel ki lett mondva a kevés-re rá be is következett francia-olasz-osztrák háború. Az 1858-iki évben már oly nagy arányban gyűlt össze a robbanó anyag Európában, hogy annak kitörése kikerülhetlenné vált. Magyarországon is érezte ezt már akkor mindenki s ahol csak alkalom nyílt, kettőzött feszerőt gyakorolt úgy a kedélyekre, mint kívált a szellemi, irodalmi s művészeti tevékenységre. Más-különben is gondoskodott róla a külföldi magyar emigráció, mely folyton ébren tartotta az izgatottságot. A sajtó hangja merészebbé kezd válni s az irodalmi és művészeti vállalatok megtízszerezve lépnek a tevékenység sorompójába. Lapletiltások, sőt beszüntetések sűrűn fordulnak elő s a cenzura, policia nem győzi a represszáliákat alkalmazni. A társadalom keres minden alkalmat nemzeti akció kifejtésére; a már akkor nagy számban működő magyar dalegyletek és cigánybandák pedig kettőzött erővel élesztik a hazafiság tüzt, mely minden

irányban perzseli a végső tusára készülő abszolutizmus hátát. A számtalan emóciós mozgalom közül leginkább egy indítvány magaslott ki, mely Toldy Ferenc indítványára a magyar tudományos akadémia köréből kiindulva, a legszélesebb alapu nemzeti demonstrációra alkalmas jel szónak bizonyult be s mely mint futótűz terjedt szét az egész magyar nemzet testén s azt mint egy embert állította a cselekvés, jobban mondva a nemzeti reagálás terére. Kazinczy Ferenc, az önálló magyar irodalom egyik kimagasló úttörője, reformátora s megalapítója születésének századik évfordulója az 1859-ik évre esvén, annak országszerte való megülését s nemzeti ünnepséggé való avatását indítványozta Toldy Ferenc az akadémia közgyűlésén, melyet az s vele az egész sajtó, az összes kulturintézetek s az egész magyar nemzet egyhangulag magáévá is tett.

Mielőtt a nemzet életében az oly nagy horderejű 1859-ik év felderült volna, az előző, nagy kvántumban hordta össze a köveket a regeneráció épületéhez. Egy egész új sereg lép akcióba a sajtó, irodalom és művészet terén. A vidéki napi és időszaki sajtó is gyorsan megnövekszik, a fővárosi pedig elementáris erővel ragadja magához az agitáció, az irányítás jogarát. E közben hogy nem egyszer túl is lö a célon vagy nem oda talál ahová akar, a dolog s az akkor még le nem szűrődött viszonyoknak tudható be. A zene terén nagy preponderanciával lép fel a naturalizmus, mely a sajtó részéről - annak korlátolt tájékozottsága hiányában, - túlkedvező méltatásban részesül s csak arra szolgál, hogy összezavarja a fogalmakat s megnehezítse a későbbi hivatottak munkáját. De hiszen e tekintetben még manapság is nem egyszer találkozhatni kifecamodott észjárások és megdöbbenő elvi enunciációkkal, hát még akkor, mikor a magyar zenészet sajkája minden iránytű nélkül kalandozott a nemzeti aspirációk ködös tengerén? Mindenféle szép és hazafias hangzású frázisokkal, indítványokkal lehetett gyors egymásutánban találkozni, melyeknek csak az volt a szerencséje, hogy a tisztábban látó kompetens körök nem haraptak bele minden sületlen gombába, akik pedig indítványozták, képtelenek voltak a saját éretlen eszmetermésüket a művészet konyhájára preparálni. Így pl. a sajtó látván Erkel Ferenc mozdulatlanságát az eredeti operairás terén, mint a filharmoniai hangversenyek vezérét következetesen arra sarkalta, hogy a Csermák, Lavotta, Bihari-féle s más régi kurta metszésű nótákat hangszerelje s úgy mutassa be azokat a filharmoniai közönségnek. Gróf Fáy István, a legrajongóbb észjárásu, de az időben igen tekintélyes dilettáns pedig egyre azt hajtogatta, hogy Ruzsicska régi „Béla futását” kell újra hangszerelni s azzal frissíteni fel a nemzeti színház operáját, mely már a világ legkiválóbb operáit birta a műsorán. Egész cikksorozatok láttak napvilágot, melyek okoskodása mind oda ment ki, hogy a magyar zene fejlesztési kerekét nem előre, hanem csak hátrafelé kell tolni, mert az egyedüli üdvösség csak abban van, ha egy helyben maradunk. A zenekiadványok is aztán mind ily irányban lettek mozgósítva. Már-már attól lehetett tartani, hogy ez az áramlat győzi le az ujat, mikor a következő, az évtized utolsó éve, egyszerre megváltoztatta a homály és derű közötti harctérnek a képét.

* * *

Műtörténelmi szempontból érdekesnek tartom az 1859-ik évet, mint a gyökerében felforgatott magyar államélet zárkövét kissé behatóbban jellemezni. Nem terjeszkedhetem ki a politikai, társadalmi s irodalmi élet minden mozzanatára, melyek ez évben felmerültek. Csak azokra szorítkozom, melyek főtárgyammal állnak szorosabb kapcsolatban.

III. Napoleon császár megbízásából a francia államminiszterium színházi s művészeti osztálya, Erkel Ferencet is fölkerlte a magyar nemzeti színház zenekarában divatozó hangvillának hozzávaló beküldésére oly célból, hogy az összes művelt országokban egyenlően megállapítható normál-hangvilla léphessen életbe. Erre nagy szükség volt már akkor, mert az ének- és hangszer-virtuozitás, - a nagyobb hatás ingerétől hajtva, - akkorig Gluck óta már

majdnem másfél hanggal emelte fel lassankint a normál „Á” hangvillát. Egy kis gátat kellett tehát vetni a tudóromboló felsrófolásnak. A francia kormány ez üdvös kezdeményezését az egész zenevilág nagy elismeréssel fogadta s a pesti nemzeti színház is az elsők közé sorakozott, mely aztán a pár évvel rá csakugyan véglegesen megállapított párisi hangvillát fogadta el Erkel ajánlatára normatívnak, melylyel manapság is él.

Mindjárt ez év elején megindítja a magyar tudományos akadémia az agitációt az október havára kitűzött Kazinczy-ünnepség érdekében, s külön bizottságot küld ki a részletes program megállapítására. Egész sora támad az új szépirodalmi közlönyöknek s a hazafias érzelmű magyar delnők is lelkesen kiveszik részüket az irodalom fellendítéséből. Az akadémiánál tíz évi kötelezettséggel évenként 80 drb arany pályadíjat ajánlanak fel a legmagasabb nivón álló akadémiai felolvasásokra, melyet azonban az akadémia, házi szabályaira való hivatkozással, mellőzni volt kénytelen. De elfogadta történelmi s esztétikai pályaművekre, melyek tárgyát a női erény, szív- s honleányi képzés képezze.

A külföldön tartózkodott gróf Károlyi Györgyné hasonlóképen 100 és 40 darab arany pályadíjat tűz ki, s annak hováfordítására lelkes levélben az akadémia elnökségét, gróf Desseffy Emilt és báró Eötvös Józsefet kéri fel.

Gróf Festetics Leó is az akadémiához fordul magyar művei beküldése alkalmából s felkéri azt a zene, főleg a magyar zene érdekében kihatóbb tevékenység inaugurálására.

Ily többoldalu felkérésnek az az eredménye lett, hogy az akadémia megbízásából Mátyás Gábor akadémiai tag közrebocsátja Tinódy Sebestyén régi magyar történelmi énekeit és dalait érdekes történelmi magyarázatok s hangjegyi illusztrációkkal. De a magyar zene érdekében a legnagyobb fontosságú lépést tette ez évben maga az akadémia elnöke: gróf Desseffy Emil, ki Szénffy Gusztávot, a kitűnő zenetudóst és bűvárt felszólítja az „Egyetemes magyar zenerendszer” megírására, s e célból évi 1200 forint segélyt biztosít a részére kutatási, népdalgyűjtési s etnográfiai utazások költségei fedezésére.

A magyar zene s művészet terén újabb szellemi erők merülnek fel, kik egészen más jelentőséget adnak annak, mint a naturalismus szűk körű képviselői, kikkel szemben lassankint aztán egy oly erős phalanx képződik, mely már az alapos képzettség és a tudás erős fegyverével áll ki a síkra.

A honi művészet hirtelen feltűnt fényes csillagának, Hegedűsné (Bodenbach Lina) váratlan, hirtelen halála emlékére „Hegedűsné emléke” címen ekkor teszi közzé Zimay László első feltűnést keltő magyar műdalszerzeményét, melylyel egyszerre magára vonja a zenevilág figelmét s mely őt későbbi alkotásaival egyetemben, a magyar zeneirodalom egyik elsőrendű oszloposává avatja. Bognár Lajos, a bájoshangu baritonista, a nemzeti színház kötelékébe lép s leteszi alapját későbbi európai hírnevének. Sipos Antal zongoraművész hazatér Weimarból mint két éves tanítványa Lisztnek s attól kezdve fokozatosan válik manapságig erős támaszává a magyar zeneművészetnek, mint virtuóz, tanár és magán-zeneakadémiai igazgató. Goldmark Károly is ez évben lép először mint genialis zeneköltő nagybecsű és tartalmas műveivel a nyilvánosság elé; fényesen sikerült hangversenyt rendez s Pestről indul ki későbbi világhírneve. Reményi Ede előlegesen beható értekezéseket közöl a hazai lapokban a magyar zenéről s értékes eredeti magyar zeneműveket küld haza, egy évre rá pedig maga is hazajön s egész zenészeti forradalmat csinál játékával, országos körútjaival s minden irányú társadalmi és kulturális ténykedéseivel.

Ezalatt lezajlott az olasz-francia-osztrák háború. Megkötetett a Villafrankai béke. Az osztrák birodalom elveszti Lombardiát; a császár pronounciamentót intéz a birodalom népeihez, tudatván velük a háború balsikerű kimenetelét s újabb hazafias áldozatokra híván fel azokat, melyeknek azonban - kivált magyar részről - már nem oly könnyű ára lett.

Liszt Ferenc már előzetesen jelzett szenzációs könyve a „Magyar-cigány zenéről” megjelen francia nyelven s bár nálunk még nem olvasta senki, a francia kritikus Scudo gyanúsító s rosszakaratu ismertetése után a magyar sajtó és közvélemény részéről a legvehemensebb megtámadások tárgyává lesz. Mindenki pálcát tör felette, mert a rosszakarat és tájékozatlanság azt igyekszik belőle kimagyarázni, hogy egyenesen megtagadja Liszt benne a magyar zenét s azt mai alakjában egészen a cigányoknak ítéli oda. A nevetségig menő anathémákat szórják ellene, melyekben főleg kitűnik Simonffy Kálmán, ki büszke preponderanciával nyílt levelet intéz hozzá s kijelenti, hogy utaik ezentúl elválnak egymástól! Ezért a hangért meg Simonffyt támadja meg egy pár méltányosabb s higgadtabb gondolkodású lap, s kerekedik ezen eszmevirvárból egy olyan hűhó semmiért, ami nem vált sem a magyar közvélemény valami nagy dicsőségére, melytől Liszt másnemű hálaelismerést érdemelt volna, sem pedig maga az ügy előnyére, mert a magyar zene képviselőinek táborát két ellenséges frakcióra osztotta, melyek még manapság is farkasszemmel néznek egymásra. De erre e munka későbbi fejezeteiben még lesz alkalmam visszatérni.

A fentjelzett Kazinczy-ünnepélyt midőn a magyar tudományos akadémia ez év október hó 27-én nagy irodalmi s művészeti fényvel megtartotta a fővárosban, mint egy óriási zuhatag, úgy indult meg annak demonstratív folytatása az egész országban s majdnem egész álló esztendeig tartott. Tekintélyes „Kazinczy-alapítványt” eredményezett s kimeríthetlen forrása lett a hazafias aspirációknak, melyeknek koronája lőn Szcitovszky hercegprimás félszázados áldozáságának nagyjelentőségű ünnepe, mely azután a következő évben a híres Októberi diplomát, a visszahódított alkotmányosság első hajnalhasadását s utóbb a magyar országgyűlés egybehívását eredményezte.

Erősen önálló lábon találjuk működni már ez évben a magyar képzőművészetet is, melynek oly kiváló jelek vetették meg megdönthetlen alapját, mintegy Lotz K., Orlay Petrich S., Madarász V., Molnár, Ligeti, Kis Bálint, Klimkovics, Barabás, Marasztóni, Telepi stb.

Az év utolsó havában a nemzeti aspirációk erőteljes nyilvánulása tetőpontját éri el a magyar nemzeti ruha viselésében, melynek útját állani az akkor már csak agonizáló osztrák abszolutizmus se nem merte, se nem volt képes. E tekintetben ismét a nemzeti színházat illeti a kezdeményezés dicsősége. A nemzeti színház drámai s operai művészei (férfiak és nők) voltak az elsők, kik elvetették a frakkot, cilindert, a krinolint, a francia derékat és ruhát, felcserélvén azokat atillával, sujtásos magyar nadrággal és mellénnyel, fodros nyakendővel, pörge kalappal, magyar szabású derékkal és csipkés fejkötővel, pártával. A példa csakhamar ragadt s e hazafias demonstrációt első sorban követte az irodalom s a művészi világ minden képviselője, majd jöttek utánuk a hazafias érzületű mágnások és mágnásnők, míg végre odáig terjedt a magyar ruhával való tüntetés, hogy még azok is demonstráltak vele, kiknek szívét bizony nem igen melegítette a hazafias láng, sőt titokban a reakciót szolgálták. De hát oly erős és fenyegető lett az áramlat, hogy senki sem merészkedett ellene tüntetni. A magyar cigányok is kivették belőle a részüket, mert amit azelőtt csak külföldön fitogtattak, most idehaza is felhasználták a magyar zenéhez. Simonffy Kálmán szövetkezvén Fátyol Károly, a hírneves magyar cigánygordonkással és Pecsényánszkival, az akkor már nagy kompozitorszámba ment magyar zenészszel, országos körutat tettek s a lapokban állandó bulletinek jelentek meg magyar ruhás diadalaikról. Túlságos dicsőítésüket a

szellemes Vas Gereben egyszer már meg is sokallotta s azt írta, hogy valahányszor Pecsényánszki nevét olvassa, mindig azt óhajtáná, lenne már alter ego-ja is, akit meg Salátánszki-nak hívnának.

E nevezetes év, magyar zenészet tekintetben, különösen kimagasult a következő incidensekben:

Köztudomású dolog lett, hogy Erkel Ferenc már teljesen elkészült a rég várt „Bánk-bán” operájának két első felvonásával s hogy már csak a harmadik felvonás részletein dolgozik. Nagy szenzációt keltett e biztos hír mindenfelé, mert mindenki meg volt győződve, hogy Erkel Ferenc végre megtalálta az idők folyamán azt az áramot, melyen az ő nemzeti érzülete és költészetének a hajója dagadt vitorlákkal haladhat előre s hogy oly remek művel fogja a nemzetet meglepni, mely kárpótolni fogja azt az ő hosszas, de épen nem indokolható hallgatásáért. A következő fejezetben látni fogjuk nagyszerűen be is vált kimagasulását.

Amíg ez bekövetkezett, addig Erkel F. előzetesen olyan incidenssel gyújtotta lángra a fővárost, minőre én részemről egész hosszú életpályámon nem emlékszem. Az 1859-ik év egyik novemberi filharmoniai hangversenyében feltámasztotta a Rákóczi-indulót, hosszú évek sora után először mutatván azt be ismét Berlioz hatalmas zenekari átiratában. Jó lélekkel elmondhatom, hogy a mai nemzedéknek nem lehet fogalma arról a frenetikus lelkesedésről, melyet e mű előadása akkor felidézett. A muzeum díszterme tömve volt közönséggel s midőn az induló motivumainak ágyúhangokkal garnírozott utolsó feldagadása s mindent magával ragadó zár-akkordjai elhangzottak, olyan óriási falrengető tapsorkánban tört az ki, mely egyedül állónak mondható a zenei effektusok annálisaiban. Az egész közönség felállt helyéről, kendőket, kalapokat lobogtatott, Erkel t az éljenek zivatarával halmozta el s háromszor egymásután követelte a remek mű ismétlését. Egy évtized elnyomatásának elfojtott keserves jaja tört akkor ki a lelkesedés ez egetverő megnyilatkozásában s abban hirdette a megváltás és a feltámadás Allelujáját. A visszaállított alkotmányosság első korszakának majd két éves korszakában nem volt aztán többé filharmonikus hangverseny, melyben e jelenetek ne ismétlődtek volna. A magyar zenészet oroszlánya felszabadulván ez által láncai alul, szabadon száguldhattott aztán a szabadság mezején. Ekkor élte legfényesebb aranjú napjait. Volt kelete, pártolása s terjedése mindennek, ami magyar volt. Ez időszakban a hangversenytermekben is uralkodó elem lett a magyar dal és zene. Még az idegen hangversenyző művészek műsorának a nagyobb része is magyar kompozíciókból telt ki. Hol volna ma már a magyar zeneirodalom, ha az akkori lelkesedés e hőfoka mindig emelkedőben maradt volna s nem sülyed alá?! De az idők változó kereké azt is magával sodorta, mint a nemzeti viseletet s számtalan más egyebet, amihez a magyar aspirációk izmos reményhorgonya volt kötve.

A magyar zeneirodalom ez évéhez van kötve egy másik incidens is, mely annak nagymérvű fejlesztésére fényes befolyást gyakorolt. Ez volt a már többször említett kozmopolitikus zeneirányú Brand-Saulnak magyar Pállá való változása, mire a Kazinczy-ünnepségek szolgáltatnak alkalmat. Már fentebb említettem, hogy Brand weimari utazásából csalódva térvén haza, végleg szakított a kozmopolitikus kompozitorsággal. De nemcsak ezt tette, hanem új keresztséget is vett fel. Német hangzású nevét szülőmegyéjéről Mosonyi-ra változtatta s „Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének” s csakhamar rá „Gyermekvilág” (12 genrekép) címen szerzett első magyar zongora-kompozícióit ez álnév alatt bocsátotta közre. Nagy elővigyázat s finom pszichológiával kiesztelt módon sikerült neki egyideig az anonimitás leple alatt maradni. Nemcsak a hazában, hanem a külföldön is szélesen ismert volt az ő Brand kompozitori neve. A magyar zeneirodalom - rá nézve egészen új - termébe nem akart, mint mondani szokás, egyszerre ajtóstul betörni. Meg akarta figyelni másrészt a hatást és a teljesen objektív ítéletet, melylyel a kompetens körök egy még teljesen ismeretlen író

magyar műveit fogja fogadni, attól feltételezve a további működéshez szükségelt buzgalmat és kitartást. S ez az óvatossági csel pompásan sikerült neki, melyben hű és megbízható társra, baráttra talált Rózsavölgyi Gyula műárusban, ki mindvégig megtartotta a névtelenség titkát. A dolog úgy történt, hogy egy reggel Rózsavölgyi műkereskedésébe térvén be, az, a legtermészetesebb naivitással adta elő, hogy a Szeged melletti kétegyházi pusztáról ajánlott levél kíséretében a fenti címek alatt egy csomó kéziratot küldött be hozzá bizonyos Mosonyi nevű zenekedvelő kiadás végett. Felkért, nézzem át s ha én is, mások is érdemeseknek talál-
nák, kész lenne a kiadásukra. Az első tekintetre mindjárt láttam, hogy egy alapos képzettségű, finom szellemű s választékos magyar érzésű és stílusú zeneiróval van dolgom, ki feltűnést van hivatva kelteni a magyar zeneirodalomban. Csak az nem fért a fejembe, hogy egy teljesen ismeretlen nevű műkedvelő honnan jutott annyi művészet birtokába? Őszintén szólva, egy kissé le is hangolt a dolog, látván, mennyire előtérbe lép egyszerre egy ismeretlen ép ama aspirációkkal szemben, melyek áramában magam is úszni kezdtem, s melyek megvalósításaért annyi komoly tanulmányra kell szert tenni még a legbuzgóbbak s kitartóknak is. Magamhoz véve a kéziratokat, szaladtam velük egyenesen Brand-hoz, mint régi tanáromhoz, hogy az ő nézetét is kikérjem. Brand pompásan játszotta szerepét, maga is csodálkozását fejezte ki a művek felett, látható lehangoltságomra pedig csak azzal vigasztalt, hogy legyek kitartó s ne veszítsem el az eszmény iránti lelkesedésemet. Tőle azután Erkel Ferenc-hez rohantam az ő véleményét is kikérendő az új tünemény felől. Erkel F. amint végig lapozta a kéziratokat, csak annyit jegyzett meg, hogy akárki legyen az ismeretlen, az egy határozott nagy tehetség, aki még sokat fog magáról beszéltetni. Így mult el több nap, s amely zenésznek Rózsavölgyi a kéz-
iratokat megmutatta, mint Székely, Doppler, Volkmann, Huber stb. mind ugyan-
egy véleményen voltak, t. i. hogy új csillag a magyar zeneirodalom egén. A Rózsavölgyi-cég nem késett kiadni az ismeretlen szerző műveit. Amely nap a „Kazinczy-hódolatot” nyomtatva megküldé részemre, ugyanaz nap értesített arról is, hogy az ismeretlen Mosonyi Pesten van, volt is üzletében, de nem találván hon, csak névjegyét hagyta hátra. Siettem hozzá bővebb felvilágosításért, mert égtem a vágytól megismerni színről-színre a rejtélyes anonimust. Mire lakásomra tértem, én is ott találtam Mosonyi látogató-jegyét. Ép Brandhoz akartam rohanni, hogy tudassam vele az érdekes újdonságot, mikor ő maga betoppant hozzám, jelentvén, hogy nála is járt Mosonyi, de őt sem találta hon. Bemutattam erre neki a megjelent új művet. „Már láttam s el vagyok tőle ragadtatva” - mondá jól szimulált flegmás kedvetlenséggel s azzal leült a zongorához s nemcsak a Kazinczy-émléket, hanem a Gyermek-világot is kezdé hangjegy nélkül játszani, habár ez még meg sem jelent. Mindkettőnkől hangos kacagás tört ki erre a jól sikerült tréfa felett, de én egyszersmind nagy lelki terhemtől is szabadultam meg s örömittasan öleltem át a magyar zeneirodalomnak immár újnevű apostolát, kit még büszkébben vallhattam tanáromnak. Mosonyi ez első teljesen sikerült kíséretei után, bámulatos teremtési energiát fejtett ki minden irányban. Midőn a következő évben Erkel Ferenc egyik filharmoniai hangversenyben először mutatta be „Széchényi gyász” című nagyszabású zenekari apotheozisát, mely osztatlan tetszés és méltatásban részesült, mindenki meggyőződhetett, hogy Mosonyi nem hiába fordított hátat a kozmopolitikus zeneiránynak, mert hazája zeneirodalmi egén bőven kárpótolvá feltalálta annak az eszménynek a fényét, mely után lelke már oly régóta áhitozott.

Nagy és kiható vívmányokat regisztrálhat a magyar műtörténelem az 50-es évekből, de viszont oly tömeges szellemi veszteségeket is, melyekre a magyar Klió méltán megdöbbenhetett. Mert dúsán aratott a halál kaszája ép azok sorában, kiket a magyar irodalom, művészet és szellemi fellendülés mezején a legmaradandóbb érdemkoszorú illethet meg. A magyar nyelv s művészet első szellemőrei, terjesztői s fentartóinak a gárdája vesztett legtöbbet. Ez évtized ragadta ki az élők sorából Megyerit, Szentpéterit, Fáncsit, id. Lendvay Mártont, Lászlót, id. Szerdahelyit, Egressy Bénit, Schodelnét s az évtized nagy remé-

nyét: Hegedűsnét. A nemzeti politika nagy alakjai közül b. Wesselényi Miklóst s gr. Teleky Józsefet. Az irodalom köréből: Vörösmartyt, Bajzát, Nagy Ignácot, Obernyikot, Irinyi Józsefet, Beőthy Lászlót. - Bartay András s Ferency G. zárják be ez évtizedből az elköltözöttek sorát. Késérő iróniája a sorsnak, hogy ép azokat vitte magával a halál, kik az elsők között leghívebben betöltötték hivatásukat.

V.
**ERKEL FERENC KIMAGASULÁSA
A 60-AS ÉVEK-BEN S AZ AKKORI
MAGYAR MŰVISZONYOK.**

A magyar zeneművészet méltán nevezheti a 60 as évtizedet Erkel Ferenc legkimagaslóbb diadalai évtizedének. Mert alig volt még nemzeti zeneköltő, kire egy évtized alatt több babér hullott s ki nemzete génuszával szorosabban összeforrott volna, mint ép ez időszakban Erkel Ferenc. 1861-ben március 9-én volt első bemutatása az ő rég várt „Bánk-bán”-jának a nemzeti színházban, mely örökre emlékezetes mozzanata s diadala marad a hazai műtörténelemnek. Harminchárom év mult el azóta s az azóta leszűrődött magyar közvélemény ma is ép oly egyhangulag azt vallja, amit akkor, hogy Erkel Ferenc írhatott - s irt is - Bánk-bán-nál még hatalmasabb, még magasabb szárnyalásu magyar zenedrámákat, minők „Dózsa György”, „Brankovics” s a magyar zeneirály legmerészebb aspirációit is messze túlszárnyaló „István király”, de egyet sem olyat, mint Bánk-bán, mely örökké eszményképe marad az illatos és erőteljes magyar dallamosságnak, kifejezése a közvetlen inspirációnak s egygyé olvadása az egyetemes nemzeti érzülettel. Tizenhét évig várt a nemzet, ünnepelt zeneköltője e remek művére s szerzőjének is ugyanilyen hosszú ideig kellett túrnia mindama különféle megítéltetéseket, melyeknek ki volt téve. Ez idő alatt magasra felburjánzott mellette és körülte a részint meghamisított, részint pedig elvadult magyar zenei flóra, s keresztényi türelemmel kellett néznie a mesterséges fényt, melyben hol a magyar operai erőtlen szárnypróbálgatások, hol meg a meg-megtévelyedett nemzeti sovinizmustól táplált efemerikus sikerek sütkéreztek. De mikor eljött az idő, hol tisztán lehetett látni s megérteni a hosszú hallgatás rejtélyes kulcsát, mint Peturbán mondja: „eloszlott mint a buborék minden csalfa kép, mely egy valódi nemzeti génuszt sok ideig eltakarva tartott”. Mikor Bánk-bán első előadása után szétoszlott a közönség, mámoros ittassággal eltelt a hallottak és látottaktól, csak egy gondolat vett rajta erőt, mely egy egész nemzet összérületét fejezte ki: hogy megszületett a legfenségesebb, legnépszerűbb magyar zenészeti epopéa, mely után százezrek, milliók epedeztek. Mint hasadó hajnalkor az erős kakas-szóra, ugy foszlottak szét aztán hangjára a sokféle magyar operai lepedős kísértetek, kik, habár még azután is megjelentek hébe-korban a cinteremben, de varázsuk eltűnt, mert a feljött nap világosságával többé nem mérkőzhettek.

Erkel F. „Bánk-bán”-jának a megjelenését 1861-ben különben is nagy horderejű ténykedések előzték meg a tized első évében (1860), melyek a magyar műviszonyok gyökeres átalakítására minden irányban reformálólág hatottak ki s melyek központja aztán továbbra is Erkel Ferenc maradt, s azok összes számai az ő egyéniségében folytak össze.

Már az 50-es évtized utolsó évében láttuk, minő erős tömörülést s kifejlődést nyertek a magyar zenészeti aspirációk. Mosonyi határozott csatlakozása az akciót képviselt magyar zenészek - kezdetben még nem nagyszámu, de elszánt, lelkes - falanxához, döntő csatára vitte a dolgot. Arról volt szó ugyanis, hogy a magyar zenészek művészi nivóra való emelését s kiemelését a naturalizmus, a képzelt lényeg árulásával hivatkozók tehetetlen marazmusából: egyoldalú eszközökkel sohasem lehet elérni. Vagyis más szóval: nem elég csak keleti fatalizmussal nézni az ignorancia, a fogalomzavar, a tudatlan ambíció, a sajtó és közönségmisztifikáló garázdálkodását s legfeljebb egy-egy értékesebb termék közbedobálásával akarni feltartani a felbillent mérlegserpenyő egyensúlyát, hanem még eddig nem létezett speciális

magyar zenészet közlőnyt kell teremteni, mely a gyakorlatot összekösse az elmélettel, alapos érvekkel elébe álljon minden téves fogalomnak, előítéletnek, tisztázza az eszméket, ellenőrizze a kinövéseket, hirdesse a művészeti reformok jogosultságát, s mindenekfelett érvényt szerezzen a magyar zenészet magasabb aspirációknak szóval, tollal és tettel. Az akkori irodalom emelkedettebb nézetű s nemzetközi látókörrel bíró munkásai is belátták ezt nemcsak a zenére, hanem a művészet egyéb ágaival szemben is. A 60-as évek kezdetén írók, képzőművészek, színészek és zenészek tömörültek tehát egy egyetemes magyar művészeti szakközlőny életbeléptetése érdekében. A mikéntre, a vállalat szellemi és anyagi részének beosztására nézve, szűkebb bizottság vette az ügyet a kezébe s érdemleges tárgyalásokba bocsátkozott kiadókkal s a különböző művészeti ágak képviselőivel. Az irodalom érdekét Szilágyi Virgil, a színészetét Egressy Gábor, a képzőművészetét Orlay Petrits Soma, a zenét pedig - mint a legelhanyagoltabbát - Erkel Ferenc, e sorok írója, Bartalus István és Mosonyi Mihály képviselték. A nevezettek sokszor összejöttek, eszmét cseréltek, minden érdeket meghánytak-vetettek, de végtére is egységes megállapodásra nem tudtak jutni. A szépirodalomnak megvoltak anélkül is az ő önálló számos közlönyei, Egressy Gábor is már korábbról fogva külön „Színművészeti lapok”-kal rendelkezett, mely többször a művészet egyéb ágaira is kiterjeszkedett. A képzőművészet, valamint a zenészet is csak a lapok kegyelemkenyeréből éltek. Ezek érdekének a kielégítése képezte tehát a kérdés legnehezebb oldalát s ezen is feneklett meg a tervezett „Összművészeti szaklap” megalapítása. Az egyik nézet, teljhatalmu szerkesztő mellett nyilatkozott, a másik minden szak számára külön önálló szerkesztőt s szabad kezét óhajtott. Azután a szakok térmennyiségi kérdése lett gordiusi csomó, melyet absolute nem lehetett kettévágni geometrikus arányossággal. Minden szak magának követelte a legtöbb tért. Különösen harcoltak emellett a zenészek, kik még külön hangjegyi illusztrációkat is predentáltak. Végre is more patrio szétmállott a közös terv és minden szak a maga sorsára lett utalva.

Ez év kezdetén történt, hogy a mély gondolkodású s fáradhatlan magyar zenészet bűvár: Szénffy Gusztáv - kinek magyar tudományos akadémiai megbízása s missziójáról már fentebb megemlékeztem - „A magyar zene egyetemes rendszere” című korszakos munkájával jórészt elkészülvén, azzal több időt töltött Pesten részint kiadását megbeszélni gróf Desseffy Emil akadémiai elnökkel, részint pedig hogy azt illetékes magyar zeneírókkal megismertesse. Mint honfitársával velem érintkezvén legsűrűbben, nekem nyílt alkalmam őt úgy az írói mint a művészeti tekintélyekkel közeli érintkezésbe hozni. Műve, valamint élő szóval való tudományos magyarázatai s kutatásainak feltárása különösen érdekelte Erkel Ferencet és Mosonyi Mihályt. Erkel Ferencet azért, mert ő úgy érezhette magát Szénffy részletesen kifejtett rendszerével szemben, mint Bach Sebestyén a 18-ik század általános zeneelméleti tudósaival. Gyakorlatilag megírta monumentális műveit minden szoros tudományos előkészültség nélkül s a mint a műtörténelem tudja, valamint az akkori század tudósai a Bach műveiből állították aztán össze a harmónia, dallam, ritmus s a polifonia törvényeit, úgy Erkel Ferenc gyakorlati ténykedése is jóval előbb járt Szénffy Gusztáv magyar zenészet rendszerénél, ki nem is tudta azt eléggé méltányolni s bámult azon, hogy a nemzeti őserő és ösztön mennyire képes pótolni a tudományt. Mosonyi érdekeltsége egészen más szempont alá esett. Őt, mint különben is mély és alapos zenetudóst, a nemzeti zene speciális tudományos rendszere kettős tekintetből érdekelte. Meggyőződnie felőle, hogy helyes uton járt-e eddig s másrészt tájékozódva lenni a jövőre követendő útra nézve. Szénffy műve leginkább érdekelte azonban (velem együtt) azokat a magyar zenészeket, kik ép azt a célt tűzték maguk elé, hogy a magyar zenét nemcsak vak ösztön, hanem határozott tudományos rendszer követelmei szerint fejlesszék és emeljék. Mindez eleven érintkezéseknek pedig - melyek rendesen az én lakásomon tartattak - az a nagy gyakorlati eredménye lett, hogy közös

akcióra határoztuk magunkat oly speciális magyar zenészetű szaklap életbeléptetésére, mely a fentjelzett irányban szellemi köz- és gyújtópontja legyen az elméleti és gyakorlati működésnek. Egyelőre tehát tényleges kötelezettséggel négyen szövetkeztünk, u. m.: én (e sorok írója mint kiadó és szerkesztő), Bartalus István, Mosonyi Mihály és Rózsavölgyi Gyula műárús, mint egyszersmind a lap kiállítási s dologi kezelésének is a vezetője. Így indult meg aztán az első magyar „Zenészetű Lapok” heti közlöny, melynek első száma 1861. október 3-án jelent meg. Nagy feltűnést keltett ez az akkori időben nemcsak a magyar közönség körében, hanem a sajtóban is, mely, habár nemzeti kultúra szempontjából jóakaró méltánnyal fogadta, de mégis meglátszott rajta, hogy valami nagyon biztató jövőt se nem ígér neki, se nem köt hozzá kihatóbb eredményeket. Sőt akadtak olyan tekintélyes írók is, kik azt kérdezték tőlünk: ugyan miről fogtok majd írni az első negyedév eltelte után? A következő azonban - amint látni fogjuk - megmutatta, hogy nagyon is elszámították magukat, mert a lap, dacára a közönség épen nem fényes pártolásának, s dacára az időközben számos átváltozás s szellemi átídomulásnak, tizenhat évfolyamot ért s ez idő alatt oly művészeti ténykedéseknek vált fokusa s irányítójává, melyeknek manapságos gyakorlati értéke s virágzása ép e lapra vezethető vissza.

Az első magyar zenészetű szaklapnak kétségkívül nagy s kiható erkölcsi súlyt kölcsönzött Erkel Ferenc, ki maga mint író tényleg nem működött ugyan benne sohasem, de az a szellemi szolidaritás, melyben a lappal folytonosan állott - egy pár évet leszámolva, hol bizonyos művészeti nézeteltérések s személyes kollíziók távol tartották tőle, - mindig oly erőt kölcsönzött annak, mely elől - a közönségen kívül - a szorosan vett zenevilág sem zárkózhatott el. Mert kiható ereje a lapnak voltaképpen nem az előfizetők ezereiben állott, kiknek legnagyobb része ha el is olvas egy lapot, de aztán nem tesz semmit, hanem abban, hogy úgy a fővárosban, mint a vidéken, ép azokra az egyéni tényezőkre hatott ki, kik után rendesen egész társulatok, társadalmi körök s maguk a városok szoktak indulni. Előbb ezeket kellett az ügynek megnyerni, ezek pedig ismervén a tekintélyeket, kik a lap háta mögött állottak, nem is késtek egymás után sorakozni köréje, elannyira, hogy egy év leforgása alatt nem volt számbevehető zenészetű kapacitás a fővárosban s a vidéken, ki teljes lelkesedéssel ne hordta volna a köveket a magyar zenei építkezésekhez. Mosonyi, ki nemcsak a hangjegyekkel, hanem a betűkkel is hatalmasan tudott bánni, kifogyhatlan volt minden irányban az ő irányító, oktató, elemző, buzdító, szellemdús s mély tudásra valló cikkeivel. Volt súlya s tekintélye is a szavának, mert mindenki tudta, hogy tollából nem a rosszul palástolt nyegleség vagy felületesség, hanem az erős meggyőződés, az alapos tudás s az ügy iránti önzetlen lelkesedés szól. A többi rendes munkatársak is keményen megfogták az ásó nyelét s nem maradt egy homályos pont sem, melyet meg ne világítottak volna, hol a szakszerűség, hol pedig - ha kellett - a Momus lámpájával.

Erkel Ferenc Bánk-bán-ját mindjárt az első előadás után Mosonyi ismertette szakszerűen s részletesen a „Zenészetű Lapok”-ban, tele őszinte lelkesedés és kritikai objektivitással. Erkel ez operájának egyik legintenzívebb hatását is Mosonyi előzetes agitációjának köszönhetette, s annak, hogy többszörös szóbeli rábeszélésének is engedve, legmeghatóbb jelenetében (a 2-ik felvonás nagy magán- s kettős jelenetében Bánk és Melinda közt) felette sikerült kombinációba hozta - színházi zenekarban legelőször - a speciális magyar hangszert: a cimbalmot. Mosonyi akkor így irt Bánk-bán 2-ik felvonásáról:

„Ha képletben szabad beszélni, úgy Bánk-bán hasonló egy nagybecsű gyűrtűhöz, melyben az 1-ső és 3-ik felvonás nagy értékű drágaköveket képeznek ugyan, de azért csak Jupiter holdjaihoz hasonlóak, melyek a 2-ik felvonás - mint valódi Kuhinor - (világosság hegye) körül forognak. E 2-ik felvonás az egész dalmű fénypontjának nevezhető. Bánk,

ki egészen kimerült mély fájdalmában, észre sem veszi Tiborc, az öreg szolgának belépését. Sikerült jelenet, melyben a zene híven tükrözi vissza a szöveg értelmét s az ember szinte feledí, hogy énekelnek. Bánk későbbi találkozása nejével, Melindával (4-ik jelenet) s az azt követő jelenet, hol Bánk a királynéval áll szemben s mely hosszabb s mind dühösebb szenvedélyességgel párosuló kitörésekben nyilvánul, míg végre a királyné meggyilkolásával végződik, mind oly megható drámai jelenetek, melyeket csak hallani kell, hogy ez állítás igazságáról meggyőződünk. Szerző valóságos zenészi pazarlást követett el e 2-ik felvonásban. Mindent fel lehet abban találni: művészeti igazságot a kifejezésben, eredeti s megható gondolatokat s új hangszerelési hatást, hol legfőbb szerepet játszza a c i m b a l o m, a viola d'amour, a hárfa és az angol kürttel párosulva, ami igéző hatást gyakorol a hallgatóra, ki akarata ellenére is részt vesz lélekben a drámai szereplők cselekvényeiben. Részt veszünk a szegény Tiborc sorsában, együtt sírunk Melindával s a legdühösebb gyűlölet, bosszúra ingereltetünk Gertrúd királyné ellen, ki okozója a siralmas tragédiának. Szinte megkönnyebbül a szívünk, mikor Bánk végrehajtja rajta a bosszú művét.”

Hogy Mosonyi mily objektív s részrehajlatlan volt bírálatában, kitetszik ama soraiból, melyeket a fentiekhez csatolt, a hol így szól:

„Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a művészeti s drámai hatás érdekében a királyné meggyilkolása után be kellett volna végezni e remek 2-ik felvonást, mert utána nem lehet többé magasabbra fokozni a drámai hatást. Vagy ha már minden áron tovább kell vala fonódnia a cselekvénynek, akkor a király megjelenését - ki hazatérve a szent földről, értesül a királyné meggyilkolásáról, - a lehető legrövidebbre kellett volna szabni. Nincs szüksége hosszadalmas áriák éneklésére, ami csak a drámai igazság rovására esik. Az előbbi nagy hatás el van rontva s a néző, a hallgató, többé nem érdekelheti magát. Legfeljebb a király személye, kísérete s annak külsőleg való felvonulása kötheti le csekély mértékben a figyelmét.”

Bánk-bán e drámai fogyatékoságát különben mindjárt az első előadás után kiérezte úgy a közönség, mint az egyetemes kritika. A „Zenészi Lapok” aztán minden előadás után visszatért erre mindaddig, míg maga Erkel F. is belátván s megszívelvén a dolog igazságát, jó ideig mellőzte is e felesleges jelenetet. Később azonban ismét felvette, mire leginkább a széphangu baritonisták ingerelték, hogy alkalmat nyújtson nekik hangjuk érvényesítésére. Különben is ritka az a zeneköltő, ki az egyszer megalkotott s abba magát beleélt mű töléseibe könnyű szívvel bele tudna nyugodni. Rendszeren oly szerelmesek - kivált drámai műveknél - még a legkézzelfoghatóbb gyengeségekbe is, hogy az ily végleges amputációkra maguk nem igen vállalkoznak s azokat helyettük rendszeren a hivatalos karmesterek szokták végezni.

Mikor Erkel F. az ő Bánk-bán-jában legelőször színházi zenekari polgárjogban részesítette a c i m b a l m o t, azzal nemcsak megteremtője lett egy egészen új orkesztrális hangszínezetnek, hanem egyúttal alapját is letevő ama honi műiparnak, melynek immár manapságos s messze kiható virágzása hazánkban úgy, mint a külföldön, szintén az ő nevéhez van kötve. E hangszer egész odáig a legprimitívebb állapotban sinylett, senki sem törődött vele, csak a cigányok, kikkel pária számban ment. Nagy gondot adott tehát neki úgy annak hangjegyzése, mint kezelhetése magasabb zenészi értelemben. Se rendszere, se iskolája, se határozott beosztása akkor még nem volt. Mindezt önmagának kellett kieszelnie. S mikor ezzel megvolt, akkor meg az a kérdés merült fel, hogy ki fogja megbízhatólag kezelni az operában. S á n d o r, a már akkor dús tehetséget elárult fia segített rajta, kinek elég volt csak az intenciót megértenie s egy pár rövid hét alatt teljesen beletalálta magát s általános feltűnés mellett jó ideig ő volt ez operában a figyelem egyik főtárgya az új hangszerrel. De ettől kezdve aztán mindig

több-több figyelemre kezdték e hangszert méltatni a hazai hangszerkészítők, míg végre 1874-ben az iránta legtöbb előszeretettel viseltető Schunda V. Józsefnek (e munka kiadója, cs. és kir. udvari hangszergyáros s legujabban műáros is) sikerült genialis pedál-találmányával azt kiemelni a homályból s a legkeresettebb nemzetközi hangszerré avatni. Ugyanakkor az ő nevéhez lett kötve e hangszer elméleti s gyakorlati iskolája s későbbben intenzív irodalmának az alapvetése is, kiadván - Allaga Gézával szövetkezve, - a Liszt Ferencnek ajánlott - „Cimbalom-iskolát”, mely azóta többszörös kibővítéssel manapságig, már számos kiadást ért.

Bánk-bán első színrekerülte ép arra az időre esett, hol a visszaszerzett új magyar alkotmányosság az országgyűléssel együtt örömmünnepeit ülte. De kevésre rá jött azután ismét a parlament feloszlata, Schmerling hirhedt alkotmány-Verwirkungs-Theoriája, mire az egész magyar nemzet passzív rezisztenciával felelt, az erőszakos adóexekució, a cenzura, policáj, zsandár feltámasztása, szóval: az alkotmány felfüggesztése. Az osztrák abszolutizmus második javított kiadást ért. A magyarok közül sokan elvesztették akkor fejüket és szívüket s beálltak szolgálni az uzurpáló hatalmat. Ismét nagy erő és türelemre volt szükség, fentartani az irodalom, sajtó és művészet fegyvereivel a hazafiui kitartás lobogó lángját. S ekkor tűnt ki, hogy minő óriási erőt képeznek egy nemzet megszibbadt életében az oly művészeti alkotások, melyekben önmagát összes aspirációival együtt feltalálja. Soha és sehol opera a politikai világban még nem játszott oly fontos s kiható szerepet, mint e válságos években Erkel Bánk-bán-ja. Igaz, hogy a nemzeti színház operatagjai is magas nivón állottak s ez opera akkori személyesítőinél jobbakat még kívánni sem lehetett (egy Hollósy Kornélia, Hofbauer Zsófia, Ellinger, Füredi, Bignio, Pauli s Kőszeghyvel) s már csak ezért is minden előadása zsúfolt ház mellett ment véghez; de azért még sem lehet tagadni, hogy a közönség óriási érdeklődésének a kulcsát jórészt az akkori politikai szituációkban kellett keresni. Könnyebb volt a lelkének, ha megtapsolhatta a kitombolásig Petur bordalát s Bánk kifakadásait az idegen uralom ellen. A magyar hazafiság, kitartás s lelkesedés feltartó fókuszává vált s hatalmasan pótolta az erőszakosan feloszlott magyar országgyűlésen elnémított politikai szónoklatokat. A magyar zeneirodalom érdekében már akkor is annyi buzgóságot s áldozatkészséget kifejtett Rózsavölgyi műárosi-cég pedig csakhamar kiadván ez opera legszebb részleteinek zongora-kivonatát maga Erkel Ferenc átírata szerint: ezzel beoltotta azt az egész nemzet vérébe.

A magyar zene s vele kapcsolatosan a hazai műviszonyok fejlesztése s magas nivóra emelésére nézve a honi műtörténelemben a 60-as évtized olyan kimagasló lapokat képez, melyekhez hasonlókkal manapságig egyik sem dicsekedhetik. A legjelentékenyebb s eredményekben legkihatóbb mozzanatok egész sora torlódott abban össze. Egyik a másikat váltotta fel s a műíró zavarba jön, melyiknek adja közülük az elsőbbséget. Megkísérlem kronologikus sorrendben s nagy vonásokban ecsetelni a legfontosabbakat, melyekbe amolyan még számtalan más jelentős mozzanat, ténykedés is belejátszott, melyek részletes tárgyalása túlhaladná e munka keretét, de a melyek azokat, mint a testet kiegészítő arteriák, lényegesen kiegészíték s azokkal harmonikus kapcsolatban egyesültek.

* * *

Dankbáról

Andante

Fuoli

czimbalom

trémolo

Coro Anglese

Melinda

T. F. volta világon Két kis madár

anglese

Gimbalom

Erkel

A 60-as évtized első két évére esik Reményi Edének a hazajövele s mondhatni nemzeti szenzációt keltett diadalmas körútja az országban. Reményi művészeti egyénisége, értéke s ténykedése felett manapság már jóformán be vannak zárva az akták. Sokféle megítélés s megvilágításnak volt kitéve, melyek nem mindenkor szolgáltak sem az ő művészeti, sem az ő egyéni tulajdonságának az előnyére. Sokféle incidens, körülmény s személyi motívum játszott ebbe bele. Volt sok igaz, de volt sok elferdítés s utrirozás is a dologban. Legtöbbet róvhatni fel az akkori innormális viszonyoknak, melyek közt ugyszólván mint a labda ide s oda dobáltatott s ő maga is engedte magát dobni. A magyar nemzet második regenerálási korszakában tért haza. Mindenfelé csak ujongással és diadalmámmorral lehetett találkozni s minden nemzeti aspirációnak óriás magasan állt az ázsioja. Reményi is kapóra esett hát a nemzeti enthuziazmus ölébe. Közönség, sajtó s személyes összeköttetéseinek a szálai túl magasra emelték a közvélemény előtt, s ő maga is, könnyen tüzetfogó temperamentuma s magát nem mindig mérsékelni tudó ambíciójától kergetve, több oly lépésre ragadtatta magát, melyek míg egyrészt hizelegtek s erősen fűtötték a nemzeti sovinizmus mozdonyát, másrészt fölkeltették a higgadtabb s objektivebben ítélők reakcióját. Első komoly összeütközése mindjárt ép ama magyar zenészeti párttal szemben támadt, mely a „Zenészeti Lapok” élén állott, mely az újabb mozgalmakat vezette s melylyel Erkel Ferenc is intim szolidaritásban állott. Reményi-ben a nagy közönség, sőt a sajtó nagy része is nem látott mást, mint a szabadságharc ideje alatt Görgei tábori hegedűsét, mint emigrált s mint az angol királyné udvari hegedűművészt, ki hazajött élesztetni a hazafiui tüzet a Rákócy-indulóval s a szemenszedett magyar népdalokkal és nótákkal. A művészet magasabb pretenzióival kevesebbet törődött. A szorosán vett zenevilág azonban, a hazafias ünneplési motívumok mellett, e szempontból is komoly bírálat alá vette s a közvéleménnyel nem mindenben egyező véleményt kolportálván felőle, oly széles és nehezen betölthető árkot vont aztán Reményi s a nagy közönség között, melyet a pusztá hazafiság szép frázisaival nem igen lehetett betölteni. Ehhez járult Reményinek kezdetben nagyon is elbizakodott, sőt visszatartó viselkedése - mint megjegyzém - a vezetésre vállalkozott fővárosi zenekörökkel szemben, ami természetesen éles összeütközésbe hozta őt ép azokkal, kiknek támogatására a nagy népszerűséggel szemben leginkább szüksége lett volna. Ezt az innormális viszonyt aztán erősen elmérgesítette az az éles hirlapi polemia is, mely e sorok írója s Reményi közt a „Repülj fecském” s „Ezt a kerek erdőt járom”-féle általa óriási mértékben divatba hozott népdal zongora-átíratának első közlése miatt, a „Pesti Napló”-ban kifejlődött. Története röviden ez. Reményi hallatlan diadalokat aratott e két népdallal, valamint a saját felfogású Rákócy-átíratával. S mikor köztudomásu lett, hogy mind a kettő Treichlinger műáros kiadásában fog kevés idő múltán megjelenni, a *Rózsavölgyi-cég* - persze üzleti szempontból is - a két közkedvességüvé vált népdal kiadásával meg akarta előzni versenytársát s azért felkért engem (e sorok íróját), hogy Reményi legközelebbi hangversenyébe a nemzeti színházban látogassak el s megfigyelve az ő előadását, a két népdalt irjam át zongorára. Ez megtörtént lehetőleg gyorsan s megfelelően a Reményi előadási módjának. A Rózsavölgyi-kiadás így egy pár héttel megelőzte a Reményi-Treichlingerét. A közönség persze óriási arányban kapkodta szét, a firma pedig gazdag szüretre tett szert. Ez végtelenül elkésérítette a másik tábor s Reményi kissé kiméletlen hangon tett óvást az átírat és kiadás ellen a „Pesti Napló”-ban, hol engemet jogtalan plagiummal is vádolt. Természetesen megkapta tőlem rá a méltó választ s hozzá még a szabad tulajdonu népdalokkal szemben úgy a kompetens zenevilág, mint a közvélemény is az én részemre állott. A feszült viszony aztán majd egy évig tartott, mindaddig, míg az 1861-ik év tavaszán Joachim József, az akkor művészete tetőpontján állt hegedűkirály s szintén honfitárs, budapesti hangversenyeivel erősen le nem szállította Reményit ama egekig nyuló piedesztálról, melyet neki a rajongó s ujongó nemzet emelt. Egy, az Európa termében akkor Joachim ünneplésére a zenevilág által tartott banket alkalmával aztán, hol együtt voltak Reményivel a zenevilág legelső hangadói,

Erkel F., Mosonyi M. és Volkmann Róberttel az élén, ép Joachim kezdeményezésére megtörtént az első közeledési s kiegyenlítési lépés, mely aztán későbbben a magyar művészet nagy előnyére, a teljes kibékülés s egyetértés együttműködésére vezetett. Mosonyi a „Zenészeti Lapok”-ban nyílt levelet intézett Reményihez s őt szellemes hasonlaltal megtette a magyar zene palatinusává, oly utat s működési tért jelölve ki neki, mely sem a komoly hangot, sem a meggyőző érveket nem nélkülözte. Ettől kezdve azután Reményi elválhatlan s megbecsülhetlen értékű harcosa lett a 60-as évek művészeti mozgalmi s alkotásainak, kit azokban méltán megilletett az oroszlanrész. Mert bárminő véleménynyel legyen valaki Reményi, mint művész és ember felől: sem a meleg hazafias érzületet, sem a minden irányban kifejtett agitálás tevékenységét, sem pedig a ritka kimagasló művészi tulajdonságokat nem tagadhatja meg tőle. Százazreket szentelt hazai kulturális s jótékony célokra és saját kezdeményezésére tekintélyes összeget hegedült össze a Petőfi-szobor alapjára, s hogy a nagy nemzeti költőnek ma már szobra van a fővárosban, azt egyedül neki lehet érdemül felróni. Erélyes támogatója volt minden nemzeti s művészeti vállalat és akciónak; hogy a 60-as évek végén gróf Andrássy Gyula miniszterelnöknek sikerült Liszt Ferenc génuszát a magyar haza javára kamatoztatni, abban is döntő szerepet játszott. Szóval: Reményit a magyar zene s műviszonyok regenerálási munkájában oly hely illeti meg a hazai műtörténelemben, melyet egy magyarnak sem lehet ignorálni, sem iránta méltó elismeréssel nem viseltetni. Mikor a második elnyomatás korszakában - a 60-as évek provizóriumuma alatt - ismét élesztetni kellett a hazafiui kitartás tüzeit, egy szál hegedűjével, senki nálánál intenzívebben e szerepet nem teljesítette. Örökké nevezetes mozzanat marad a nemzeti színház annálisában az a jelenet, melyet Reményi azáltal idézett elő egyik hangversenye alkalmával, hogy a policáj határozott megtiltása dacára, a közönség tomboló kívánságára el merte játszani az eltiltott Rákócy-indulót. Mint orkán, ugy hatott ez akkor a magyar passzív ellentállás élesztésére, mely aztán végre is - a porosz-osztrák háború esélyeitől is támogatva, - 1867-68-ban a kiegyezés, a második magyar miniszterium, a koronázás s a parlamentáris alkotmányosságra vezetett. De folytassuk a sorrendet.

* * *

A 60-as évek elején, mikor az osztrák abszolutizmus másodszor is megpróbálta leigázni a magyar nemzeti szellemet, újra el kellett némulni a hazafias dalok- s himnuszoknak is. Erkel F. „Kölcsy himnusza”, Egressy B. „Szózata”, a „Rákócy”-, „Kossuth”-s „Klapka”-indulók újra a szegre kerültek. A sajtó, a szellemi termékek szintén kontumáciába jutottak. Ekkor volt eset arra, hogy még a „Zenészeti Lapok”-at is letiltotta egyszer a cenzura, csupán azért, mert egyik eperjesi hangverseny-tudósításában azt merte kinyomtatni, hogy abban résztvett egy volt alkotmányos szolgabíró is. A hazai magyar dalegyletek, - a nemzeti génusz e fáradhatlan s igaz lelkesedésű előcsatárai, - az időben már erős, áttörhetlen falánkszá voltak tömörülve s csak arra vártak, hogy egységes irányban s szerves szervezmussal működjenek a kitűzött cél érdekében. Azért, a magyar műtörténelemben hervadhatlan babér illeti meg a pécsi dalárdát, amiért 1864-ben erre is megadta az első kezdeményező alkalmat. Pécs városában ugyanis a későbbben országos, sőt európai hírnévre emelkedett pécsi dalárda zászlószentelési ünnepségére meghívta az ország összes dalegyleteit, hogy az alkalmából egyszersmind országos dalünnepélyt tartsanak. A tragikus véget ért nagy államférfiú, Majláth György volt akkor Bécsben a magyar ügyek kancellárja, ki nejét, szül. báró Prandau Stefániát, a zászlóanyát, közbejött betegsége folytán személyesen képviselte az ünnepségen. Az egyletek közül, az út távolsága s a dolog még szokatlan volta folytán csak 18 jelent meg s azok is nagy részben nem testületileg, csak képviseletileg, de a hangulat lelkes volt, az ünnepély fényesen sikerült s már ott kitűnt, hogy a magyar dalegyletek minő fontos kulturális, sőt politikai missziót vannak hivatva betölteni. Midőn a fényes banketen Majláth

György kancellár, e sorok írójához, mint a „Zenészeti Lapok” szerkesztőjéhez intézte szavait, magvas pohárköszöntőjében úgy éltette a magyar művészeket és dalosokat, mint olyanokat, kik a művészet hatalmával a felbontott harmónia helyreállításán fáradoznak. Az ott tartott rögtönzött dalárközgyűlésen akkor indítványozta legelőször e sorok írója az országos magyar daláregyesület megalakítását, mely ottan elvben egyhangulag elfogadtatott ugyan, de tényleg testet csak később, 1867-ben öltött Aradon, a porosz-osztrák háború lezajlása után, melylyel szemben aztán Erkel Ferencnek mint országos karnagynak oly felette fontos és kiható szerepköre nyílt, miről alább egy külön fejezetben fogok megemlékezni. De addig is Erkel F. nimbusa s tevékenysége, minden kulturális téren mint elsőrendű tényező szerepelt. Bartay Ede (ma a nemzeti zene- de sokéremű igazgatója), kinek a hazai műviszonyok fellendítése s előrehajtási munkájában oroszánrész jutott, az 1864-ik év végén indítványozta s végre életbe is léptette a „Magyarhonban élő zeneművészek segélyegylet”-ét, mely manapság már tekintélyes vagyonnal istápolója s támogatója a hazai zenevilág balsorsú képviselőinek. Erkel Ferenc mindjárt az egyület megalakulásakor nemcsak mint első lép az alapítók közé, hanem az ő példája és buzdítására, az összes operai tagok is rendes- vagy alapítótagjai lesznek az időszerű jótékony egyesületnek. Általában Erkel Ferencről elmondható, hogy ő mint ember s hazafi is mindig az elsők között volt, ahol vagy jótékonyági vagy kulturális aktust kellett gyakorolni. E tekintetben szíve nem zárult el soha, s bár maga is küzdött folyton az élet szükségleteivel s a családi gondokkal, de mindig meg tudta osztani a keveset is másokkal.

* * *

A 60-as évek első felében, a fentebb csak futólag jelzett incidensek mellett, meg kell emlékezni több oly művészeti ténykedésről, melyekhez Erkel Ferenc neve szorosan hozzá van kötve. Az a fényes pályájú magyar művésznő, ki a nemzeti színház operájára több éven át annyi fényt vetett: Hollósy-Lonovics Kornélia, az 1862. év jul. havában vett bucsút a színpadtól s általában a művészkedési pályától. Utolsó fellépése mint Melinda volt „Bánk-bán”-ban, mely szerepével annyszor elragadta a magyar közönséget. Az óriási hőség dacára a színház zsúfolásig megtelt s midőn pályatársai s a fővárosi művészek s műkedvelők küldöttsége, (Ábrányi K., Erkel Ferenc, Mosonyi Mihály, Reményi Ede és Zimay László) a színpadon átnyújtotta neki az óriás méretű babérkoszorút s az értékes emléktárgyakat, véget nem érő éljenzések s ovációkban részesíté a lelkesült közönség. A művésznő könyekig meghatva fogadta a kitüntetést és sírva borult Erkel Ferenc mellére, kinek annyi diadalát köszönhetette. Megható jelenet volt, melynél kevés szem maradt szárazon. Előbb azonban még Erkel F.-nek ugyanazon év elején legelőször színrekerült „Sarlota” című víg operájának címszerepében ragyogtatta művészetét. Erkel F. ez operája hogy nem volt tartós életű s hogy nem tört magának utat intenzívebben a magyar közönség szívéhez, ezt többféle okra lehet visszavezetni. Először „Bánk-bán” óriási sikere után, melybe Erkel F. nemzeti génuszának úgyszólván javát s legintenzívebb ekstraktumát öntötte, nem volt könnyű feladat - még az oly szellemnek is mint az övé, - alig rövid egy év lefolyása alatt ismét egy oly operát írni, mely csak megközelítőleg is alpári álljon „Bánk-bán” monumentális alkotásával. Másodszor talán kompozitori hiúságból, talán öntúlbecsülésből, hogy meggyőzze a világot, miszerint más téren is képes sikerrel mozogni, mint a komoly drámai, egy oly sikamlós talajra csábíttatá magát, mint a víg dalműé, mely külön temperamentumot, sajátlagos egyéni etikai dispoziációt s még külön mechanikai kidolgozási képességet is igényel, mely tulajdonok sem az ő belvilágával, sem magasán szárnyaló idealizmusával nem álltak harmoniában. Végre pedig a gyors munka s a szöveg lazasága s nem eléggé invenciós szövése (Czanyuga műve) is hozzájárult ahhoz, hogy megölmosítsa költészetének a szárnyait. Kitünik ez abból is, hogy e dalmű minden sok szépsége dacára, csak azokban a jelenetekben emelkedik ki magasabban, melyek lyrai termé-

szetűek vagy oly térre csapnak, hol kevesebb, vagy ébenséggel semmi rész sem jut a komikus elem érvényesítésének. De volt még egy másik indok is, ami Erkel t e dalművével szemben elterelte az ő természetes belvilágától. Abban az időben, - de már jóval azelőtt is, - Benza tetőpontján állt az ő utólérhetlen buffó-szerepkörének. Erkel F. korábbi operáiban nem juthatott soha ugynevezett hálás szerephez, pedig nagyra becsülte Benza eminens talentumát s személyesen is melegen vonzódott hozzá. Aztán Doppler F. az ő „Ilká”-jában a tisztartó szerepét egyenesen a Benza egyéniségére szabta. Erkel F. sem akart tehát hátrább maradni egy oly kitűnő művész méltatásában, mint Benza, ki a magyar operának mindig kitartós oszloposa volt. Erkel F. ez operája, habár Hollós-Lonovics Kornélia távozta után is (ki a címszerepben annak fővonzerejét képezte) még jó ideig fentartotta magát a nemzeti színház operája műsorán, Pauli-Markovics Ilkával: még sem vált be olyannak, mely az ő állandó dicshymnusát hirdetni hivatva lett volna. Érezte ezt maga a szerző is s ép azért tartózkodó volt színen való fentartásával szemben; mikor pedig öt év után (1867-ben) ismét egyik monumentális alkotásával - „Dózsa György” drámai dalművével - gazdagítá a magyar operairodalmat, ugyszólván egészen levette róla a kezét. A buzgó Rózsavölgyi-cég „Bánk-bán” után Erkel ez operájának teljes zongorakivonatát is közrebocsátotta, de elnépszerűsítését az sem igen segítette elő. Erkel Ferencnek a magyar opera terén való bámulatos és fokozott aszcenziójában harmincnégy éven át - 1840-1874-ig - „Báthory Mária”, „Hunyady László”, „Bánk-bán”, „Dózsa György” s „Brankovics” („Erzsébet”-et e társas alkalmi alkotását 1857-ben nem értvén bele) az ő „Saroltá”-ja egy olyan lépcsőfokot képez, melyet talán ő maga is szeretett volna később, mikor 1885-ben „István király”-ával a legmagasabb csúcsra jutott s aztán elhallgatott, abból kitörni. Mindenesetre rajta is beteljesedett az az örökké igaz etikai igazság, hogy bizonyos irányu preponderáns lángelmék rendesen mindig sikert reszkizrozó lépéseket követnek el, ha lényükből magukat kivetköztetni erőszakolják. Az irodalom, művészet - s így a zene is - e tekintetben elég példát nyújt ugyan a szabály alóli kivételekre, de azért még sem opportunus dolog, a kivételekből szabályt akarni alkotni.

* * *

Az 1862-ik évre esik Mosonyinak nemcsak a nagyszabású s magyar szellemű ének- és zenekari, hanem a magyar operairodalom terén való föllépése is, mely ténykedés kissé jellemzőbb megvilágítást igényel. Mosonyinak, amióta szakított a kozmopolitikus zeneirői pályával, állandó rögeszméje lett olyan magyar operát írni, mely a legszorosabb értelemben tiszta magyar stylust tüntessen fel s nemcsak ritmus és dallamkötés, hanem harmonia, polifonikus szövés, sőt még hangszerelés tekintetében is ez igényeknek teljesen megfeleljen. Fekete Mihály kolozsvári író s lapszerkesztő vállalkozott a szöveg megírására, Vörösmarty „Szép Ilonka” ismert balladáját vevén a cselekvény dramatizálásának az alapjául. A librettó hálásnak, és Mátyás király eszményítése s dicsőítésének beleszövésével hatásosnak is ígérkezvén, az szerencsésen megoldottnak volt mondható. De jóval nehezebb feladat várt a zeneiróra a fentjelzett szigorú rögeszmével szemben, annál is inkább, mert Erkelnek már „Hunyady”-jában, de még tökéletesebben az ő „Bánk-bán”-jában olyannyira szerencsésen sikerült a magyar ritmust s dallami szövést, valamint a kíséreti háttért a magasabb operai stílus keretébe beilleszteni s azzal elementárisan meghódítani a magyar közönséget, hogy a legnehezebb feladattá vált ezen - csaknem vérré vált izlésen - változtatni s szemben vele mintegy új iskolát teremteni. Mosonyi azonban konokul ragaszkodott fix-ideájához s be kell vallani, hogy a kitűzött célt bámulatraméltó mesteri kézzel és technikai tudással meg is oldotta. Csak egygyel nem számolt kellően: azzal, hogy a túlságosan igénybe vett népies stílus és háttér minden nemzeti zenestílussal szemben, mint drámai színpadi alkotás, stereotipszerű hatásává teszi a magasabb költői szárnyalású festéseket és igazságkifejezéseket, s azzal ép az ellenkezőjét

érjük el annak, amit intencionálunk. Vagyis, míg egyrészt kivetkőzteti a népiest a maga eredeti ruhájából s olyan helyre állítja, hol kellő hatással nem képes mozogni, másrészt a magasabb nemzeti zenei idealizmusra oly kényszerzubbonyt erőszakol, melynek természete és rendeltetése azt el nem tűri. Innen magyarázható aztán, hogy bár az akkori kritika elég rokonszenvesen és méltánylólág fogadta is az új reformátor törekvését, de a közönség az ily irányu operával nem tudta magát asszimilálni s a szereplő művészeknek sem jutván benne ugynevezett hálás szerepek, lassanként leszorult a műsorról, s magának Mosonyinak is be kellett látni, hogy narkotikusabb eszközök s hatások nélkül állandóbb sikert nem arathat a színpadon. Annnyira magyar ez operának minden része, minden íze, hogy még a legdrámaibb zenei végzeteknél is használatba vette a magyar hallgató nóták cifrázati ornamentikáját. Pakh Albert, a szellemes író s a „Vasárnapi Ujság” akkori szerkesztője, ez opera egyik előadásán egy ízben így szólt szomszéd íróársához a színházban, mikor már teljesen betelt a sarkantyus magyar ritmusokkal: „barátom, adnék már egy hatost valami jó polkáért.” S az ily jóformán találó nézet, számtalan visszhangra talált akkora. Tény marad azonban, hogy Mosonyi e sajátos operája a magyar zeneirodalom egyik legeredetibb kabinet-darabja fog maradni. A R ó z s a - v ö l g y i - c é g n é l ennek a zongorakivonata is megjelent - szerző által e sorok írójának ajánlva - s a késő nemzedéknek mindig nagyérdekű magyar zenészeti tanulmánytárgyát képezheti. Második operája „Álmos”, melynek szövegét Szigligeti Ede írta, már egészen más keretben mozgott, a szöveg több tért nyitott a zenének abszolút értelemben való kezelésére, s a tömeges drámai hatásokra lévén a főszű fektetve, a minuciózus magyar ritmikai játéknak sem jutott benne oly tág mező, mint az előbbiben. Annak idejében - már Radnótfáy Sámuel intendánsága alatt s későbbben a báró Orczy Bódog- s Richter János-féle regime alatt is sokat fáradoztak annak színrehozatala érdekében, sőt a kiállítására már egy pár ezer forintot is elköltöttek, de - örök homálytól fedett okok folytán, - soha színre nem kerülhetett. Szerzője meghalt váratlanul s lassankint feledésbe ment egészen, sőt az opera vezérkönyve is kutatás tárgya lett s ma sem tudni biztosan, hogy hol rejtőzik.

Mosonyi magyar operai működését az időben sokan erős összefűggésbe törekedtek hozni azzal az ideiglenes feszültséggel, mely a 60-as évek elején Erkel Ferenc és Mosonyi M. közt jó ideig fenállt s melynek maga Mosonyi is nem egyszer adott érthető kifejezést a „Zenészeti Lapok”-ban. Senki nálamnál ez ügyben hitelesebben nem tanúskodhatik, mint aki e két vezérférű közt ugyszólván hol a folytonos összekötő, hol pedig a közvetítő kapcsot képeztem. De jó lélekkel elmondhatom, hogy annak az ideiglenes feszültségnek az indoka, mely az időben Erkel F. és Mosonyi, valamint a „Zenészeti Lapok” szerkesztősége közt tényleg fenállott, egészen másban gyökeredzett, mint a magyar operairási versengésben. Apró személyes érzékenykedések s temperamentumi elhamarkodott kitörések s elvi differenciákból keletkező nézeteltérések játszták abban a főszerepet, melyek későbbben kiegyenlítést nyervén, csak még erősebbé tették a szolidaritást, melyre ép a magyar művészet érdekében olyannyira szükség volt.

* * *

Az 1862-ik évre esik a magyar műtörténelemre nézve az az általános érdekű mozgalom, mely Thaly Kálmán kezdeményezésére a magyar „Zenészeti Lapok”-ban indult meg annak kikutatása érdekében, hogy hogyan keletkezett s ki volt tulajdonképen a régi „Rákócy siralma” név alatt ismeretes antik magyar nótából alkotott s világhírré emelkedett „Rákócy-induló” szerzője? Az egész akkori sajtó, irodalom s még élő személyek, mint eleven tanúk résztvettek majdnem másfél éven át folytonosan e nagy izgalommal járt kutatás- és adatösszehalmozásban. Hozzászólt ehhez boldog-boldogtalan, szakértő és laikus, közvetlen tanu és hallomás után echózó hírhordó. A nevezett szaklap lelkiismeretesen regisztrált minden erre vonatkozó adatot s végre meg is lett az óhajtott eredmény, mert hiteles élő tanuk, írott és nyomtatott

hangjegyek útján biztosan konstatálva lett, hogy: 1-ször az induló a többféle variánsban cirkuláló régi Rákócy-síralmából lett megalkotva; 2-szor, hogy 1809-ben az utolsó magyar nemesi insurrekció évében annak motivumaiból állította össze genialis közvetlenség és ősmagyar érzékkel Bihari János, a híres magyar cigányprimás, virtuóz és naturalista-kompozitor; 3-szor, hogy Bihari nem lévén kótás cigányprimás, azt bemutatta, illetve eljátszta Scholl Miklós, a herceg Eszterházy-féle magyar gyalogezred akkori karmesterének, aki azt lekótázta, zenekarának hangszerelte s a pestmegyei inzurgensek annak hangjai mellett vonultak Pestről Győr alá a franciák ellen, s végre 4-szer, hogy Scholl Miklós jogtalanul eltulajdonította magának a szerzőség dicsőségét s ezrede áthelyeztetvén Bécsbe, ott a maga neve alatt közzé is tette Artaria műárús kiadásában. Ezek tehát rég megállapított történelmi tények. Azért valóban ideje lenne, hogy ezekről, főleg az irodalmi és zenészeti körök véglegesen tudomást vennének és semmiféle más megtévesztő adatok fentartásával ne zavarnák a tiszta igazságot.

* * *

A következő évben, 1863-ban kritikus fordulópontra állott be a nemzeti színház ügyének úgy finansziális mint erkölcsi vezetésében. I. Ferenc József Ő Felsége ekkor évenként 60 ezer forint segélypénzt utaltványozott saját magánpénztárából a nemzeti színház drámai s operai ügyének felvirágoztatására. Az egész nemzet, bár akkor még nem volt törvényes országgyűlés által képviselve, a legmélyebb hálával fogadta a Felség ez atyai gondoskodását. A színházi igazgatóság azonban - Radnótfáynak intendánssal az élén - kemény harcban állt úgy a sajtó s irodalom nagy részével, mint a közvéleménnyel. Lesúlyodt a nimbusa erősen úgy a dráma mint az opera terén. Az opera nivóját különösen lesúlyosztette a mellette óriási mérvet öltött operette-kultusz. Régi operák reprizé járta s nem igen mutatott hajlamot a reformeszmék körül csoportosulni. Az írók és művészek két táborra oszlottak, az egyik a meglevő regimetre védte, a másik meg folyton támadta, sőt Ő Felsége elé memorandumos petícióval járult, hogy addig is, míg a nemzet törvényes képviselője által intézkedhetik, a fejedelmi subvenciót ne bocsássa a meglevő regime rendelkezésére. Erkel Ferenc, mint az opera akkori teljhatalmu vezetője, szintén erős támadásoknak volt kitéve, ami csak megnehezítette álláspontját azáltal, hogy az akkor ugynevezett Mosonyi- s „Zenelapi párt” is az ellenzékhez tartozván, annak erkölcsi támogatását nélkülözni volt kénytelen. Ez ellentétes álláspontnak azonban mégis megvolt az a nagy horderejű eredménye, hogy az intendantura Erkel Ferenc befolyására elfogadta az akkor Bécsben időzőt Wagner Richárd ajánlatát, miszerint az késznek nyilatkozott a pesti nemzeti színházban egy pár saját operái részleteiből egybeállítandó zenekari hangversenyt rendezni személyes vezénylete alatt. Nagy vívmánya volt ez a reformpártnak, szemben a merev negációval, melyet akkor a nemzeti színház operája s igazgatósága az új zeneiránnyal szemben elfoglalt, s első kiengesztelő lépésnek is volt tekinthető Erkel F. részéről ama sajnálatos személyes differenciák kiegyenlítésére, melyek még akkor fenálltak közte, Mosonyi s a reformpárt között.

Wagner R. ez első megjelenése nálunk fényes diadalokat aratott s mondhatni elementárisan törte keresztül az ellene inszenizált agitációk bátyáit. Nagy ovációk tárgya volt folyton itt időzése alatt, s az ő személyes érintkezése az intéző művészeti s irodalmi körökkel, sok oly félreértést s balvéleményt oszlatozott szét, a mire még sok év lefolyása után lett volna csak kilátás. Erkel Ferenc erélyes befolyása és erejének egész súlyát vetette a mérlegbe, hogy a nagy reformátornak oly művészi erők álljanak rendelkezésére, kik intencióinak megfelelni képesek. Wagner akkori diadalai nálunk, Erkel F. diadalát is jelentette, ki azóta teljes meggyőződéssel lépte át az új irány Rubikon-ját. Beigazolta ezt tényleg is négy évvel később, mikor „Dózsa György” nagyszabású s már egészen az új iskola befolyása alá került operájával lépett ki a sikra. Wagner, akkori itt tartózkodása ideje alatt alkalmat vett

magának a magyar zeneirodalmi magasabb törekvésekkel, viszonyokkal s a már akkor létezett több értékes magyar műtermékekkel is megismerkedni. Ennek a kifolyása volt aztán az a nagy-érdekű nyílt levél, melyet Wagner e sorok írójához, a „Zenészet Lapok” szerkesztőjéhez intézett, mely akkoron feltűnő szenzációt keltett s bejárta majdnem az egész világsajtót, fényes erkölcsi elégtételt szolgáltatván a magyar zenészeti aspirációknak, melyek akkoriban éltek legforrongóbb s minden oldalról megtámadt napjaikat.

„Én azt hiszem, - így szól a többek közt e nyílt levélben, - hogy önök abbéli törekvése, miszerint a magyar nemzeti dalt oly módon akarják művészileg kiművelni, hogy aztán az általános kifejlett műzenével közvetlen érintkezésben álljon: a legbiztosabb sikert nyújtja általában Magyarországon a zeneművészet emelése és fejlesztésére.”

„Mig ez be nem következik, mindaddig az önök hazájában veszedelmes sőt ártalmas különbség fog uralkodni a nemzeti elem s annak csak a felületével érintkező műzene közt, elannyira, hogy a nemzeti zene, vagyis a népdal- és tánc-zene mindinkább a süllyedő s hátramenő naturalizmus zsákmányául fog esni annál is inkább, mert maga a műzene is pusztán csak felületes termékei után méltányoltatván, viszont csak elkorcsosító s elvadító hatást gyakorolhatand amazokra.”

„Hogy mit értek ez alatt, az könnyen tisztán fog állani ön előtt, ha a magyar népdalokban - mint elzárt aknában - rejlő ritmusa s harmoniai gazdagságot ama nagy szegénységgel hasonlítjuk össze, mely az újabb olasz s más operazene terén annyira visszatekint minden valódi művelt zenésznek. Mert nem lehet valami elszomorítóbb, mintha e szegénység a népzeneészek naturalista kezelőit is megragadja, elannyira, hogy azt a nemzeti zene elferdítésével még annak jelleméül is feltünteti.”

„Ez esetben ép oly káros eredményre vezet, mint minden oly kívülről jövő felerőszakolt civilizáció, melynek az önálló nemzeti elem nem képes ellentállani s mely ugy a magánélet, mint a népek polgárisultságának különböző fázisaiban annyi visszás s undorító jelenséget eredményez.”

Majd továbbá, miután az akkori magyar zeneirodalom több kiváló terméke felett kritikai véleményt nyilvánított, így végezte be nagy horderejű levelét:

„Ha tekintetbe veszem azt a pangást s tespedést, mely jelenleg a tulajdonképeni műzenei fejlődés terén félreismerhetlenül uralkodik, csaknem hajlandó vagyok ama merész következtetésre, hogy a nemzeti zenészet terén tovább folytatott szerencsés fejlesztés folytán lehetőleg önöknek van fentartva amannak további fejlesztésére is felfrissítő hatást gyakorolni. Annyi bizonyos, hogyha az önök, általam is méltánylólag felismert törekvései szükséges és jótékony hatású viszhangra, pártolásra találандnak a magyar közönség előtt, azok az önök nemzeténél az általános zeneművészet fejlődésének (melyet tisztán emberinek szeretek nevezni) felette szerencsés, sőt mondhatni: egyedül sikeres alapját kell hogy képezzék s valóban képezni is fogják.”

Igy irt már ezelőtt harminc évvel a század legnagyobb zenereformátora a magyar zenészeti aspirációkról, melyekre nézve méltán kérdehetjük, vajjon beteljesedtek-e óhajításai a magyar nemzeti közönséggel szemben? A válasz nem lehet kielégítő még maga Erkel Ferencsel szemben is, kiben azok legkimagaslóbban nyilatkoztak a drámai zene terén. Az 1867-iki koronázás s kiegyezés után a magyar állami élet sokkal inkább el volt foglalva nagyobb horderejű alkotásokkal, semhogy a speciális magyar zenészeti törekvéseket intenzív s közvetlen ápolása alá vehette volna. E tekintetben a társadalmi tér volt inkább hivatva megtenni az erkölcsi kötelességeket. De itt aztán a nemzetközi mind szélesebb érintkezések sok oly elemet vegyítettek a közéletbe, főleg pedig a művészeti életbe, melyek nem mindenkor harmonizáltak

az e téren is kidomborodó nemzeti önállóság áramlatával. Ellentétes nízusok keletkeztek lassankint művészek, sajtó, társadalom s nemzetiségek közt, s ez az oka, hogy a Wagner fentebbi levelében hangsúlyozott harmonia a nemzeti zeneközönség és a magyar nemzet közt: még manapság is csak a jámbor óhajtások közé tartozik.

* * *

Az 1865-, 67-, s 68-iki évek képezik a magyar műtörténelemben azt a nevezetes triászt, mely legerőteljesebben fellendítette a magyar zenei aspirációkat. Mindenik oly szorosan egybefügg Erkel Ferenc egyéniségével, hogy egyiket a másiktól alig lehet elválasztani.

A pest-budai zenede 1865-ben akarta megünnepelni fenállásának negyedszázados ünnepségét. Kezdetben csak szerény határok közé óhajtotta szorítani annak ünnepségi műsorát, de attól a perctől kezdve, hogy határozatba vette, ez alkalommal Liszt F. „Szent Erzsébet legendájá”-t legelőször bemutatni s annak személyes vezényletére magát a mestert is meghívta, ki a legkészségesebben engedett e meghívásnak, a szerényen kontemplált keret abszolúte lehetetlenné vált, annál is inkább, mert a zenede élén br. Prónay Gábor elnök s br. Orczy Béla alelnök (a későbbi miniszter) állván, azok indítványára tágabbkörű bizottság lett egybehíva az előkészületek megvitatására, melyben résztvettek a társadalom, művészet, sajtó és irodalom leghangadóbb képviselői is. E bizottságnak mindjárt első ülésében kifejezést nyert az az eszme, hogy tekintve az akkora már nagyon éles jelleget öltött politikai viszonyokat, ezt az alkalmat meg kell ragadni arra, hogy a zenede jubileuma nemzeti közművelődési ünnepség jellegét öltse fel. Szóval, hogy demonstrálni kell vele a magyar nemzet szellemi életképességének jogosultsága mellett. Egyik kihatóbb indítvány a másikat követte, melyek elől többé nem zárkozhattak el a zenede maradibb álláspontra helyezkedni akaró s főleg a pénzügyi tekinteteket hátszálal mérlegelő konzervatív elemei. De Liszt F. bűvös egyénisége s az ő vonzerejére bázisozott érvek minden kishitűséget legyőztek s így történt, hogy a zenedének kezdetben csak aféle nagyobb házi ünnepségnek kontemplált szertartásából egy nagy dimenzióju országos nemzeti kulturális ünnepség nőtte ki magát. A rendező-bizottság széles keretben megalakult s főleg a zenészeti reformpárt, egyesülten a sajtóval, ugyyszólván a kezébe ragadván a hatalmat, elementáris mozgató erővel vitte előre a zászlót, mely alá természetesen az akkori viszonyok közt az egész nemzet mint egy ember sorakozott. Ily körülmények közt az akkor még jórészt meglehetősen nyárspolgári állásban leledzett zenedének akarvának nemakarván úszni kellett a rohanó árral. De a következők aztán fényesen beigazolta, hogy sem a zenedének, sem a magyar művészetnek, de még a nemzetnek magának sem volt oka megbánni a zászló merészebb kibontását. A zenede anyagi tekintetben is fényes eredményt ért el, erkölcsi tekintetben pedig onnan datálhatta fokozott kifejlődését, kihatását s későbbi nimbusát. Liszt zenészeti tekintetben a legkomolyabb igényekkel lépett fel, melyeket legkisebb részletében sem lehetett ignorálni. Nemcsak a zenede intéző köreivel, hanem a zenészeti reformpárt korifeusaival is folytonos érintkezésben állt, kik gondoskodtak aztán róla, hogy nagyszabásu intenciói keresztezve ne legyenek a netaláni filiszterkedési intézkedések által. E tekintetben Erkel Ferencre várt a legfontosabb feladat, oly zenekart - természetesen a nemzeti színház zenekarával az élén - s oly magán-énekművészeket s vegyes karokat állítani össze, melyek a mester minden igényét kielégíteni képes legyen. Az egész fővárosi hivatalos és nemhivatalos zenevilág sorakozott Liszt műve méltó bemutatására. A rendező-bizottság kebelében mindinkább előtérbe lépén a nemzeti ünnepség eszménye, annak érdekében több indítvány tétetett, miket Liszt is erélyesen támogatott, de a melyek egynémelyikének elfogadásaért kemény harcot kellett - kivált a reformpártnak - küzdeni. Az, hogy a legkiválóbb magyar zeneírók fölkéressenek ez alkalomra új eredeti magyar stílu művek írására, melyek az ünnepség alatt külön díszhangversenyben legyenek bemutatva, semmi ellenzékre sem talált. Erkel, Volkmann, Mosonyi, Reményi, Thern lettek ily célból felkérve. De annál

erősebb opposzióra talált e sorok írójának az a merésznek látszó indítványa, hogy a már akkor nagy számban létezett s működött honi dalegyletek kéressenek fel az ünnepség valódi országos nemzeti jellegének kidomborítása céljából s gyűljenek egybe az ország fővárosába országos dalünnepély tartására, melynek műsoráról majdan a rendező-bizottság fogna gondoskodni. A zenede hivatalos közegei, szemben az elszállásolás nehézségeivel s tetemes költségeivel, valamint az egészen ismeretlen tér technikai kezelésének a bonyodalmasságával, ettől az indítványtól úgy megrettent, hogy hallani sem akart a felelősségről, mely reá ebből háramlanék. Azonban az eszme oly opportunusnak és csábítónak tűnt fel úgy a sajtó mint a bizottság előrehajtó tagjai előtt, hogy az mégis győzelmesen került ki abból. A következők aztán megmutatta, hogy eltekintve az erkölcsi és nemzeti sikertől, melyet e csaknem rögtönzött orsz. dalünnepély aratott: anyagi tekintetben is valóságos mentő csónakává vált a zenedének, mert részére közel nyolcezer forint pluszt eredményezett. E dalünnepélyen került legelőször előadásra Mosonyi „Ébresztő” című nagy férfikara Balogh Zoltán költeményére, mely annyi nyugtalan éjszakát okozott az akkori policiának és cenzurának s mely még manapság is állandó műsor-számát képezi az orsz. dalünnepélyeknek. Ekkor érlelődött meg az orsz. magyar daláregyesület eszméje is, mely két évvel későbbben Aradon testté is vált. Rendkívüli fényes sikerrel ment véghez a zenede e jubiláris ünnepsége, mely a hazai zeneművészet annálisában valódi fordulópontot képezett s melyet Liszt azzal viszonzott hála fejében, hogy 17 évi virtuózi visszavonultságából ez alkalommal lépett ki először s Bülow és Reményi közreműködése mellett nyilvánosan játszott jótékony célra, mely hangversenye 6500 forint tiszta bevételt eredményezett. A zongorakirály e hazafias elhatározása az egész világot lázba hozta akkoron s még Amerikából is érkeztek távirati megrendelések jegyekre. E nevezetes zeneünnepség sikeréből hogy Erkel Ferencnek oroszánrész jutott ki, talán mondanunk is felesleges. Ő volt éltető szelleme s irányítója az összes zenei működéseknek, e mellett már akkor élére állt a dalünnepély vezetésének is s attól kezdve a legszorosabban összeforrott azok későbbi kiható működésével.

* * *

A zenede fentjelzett momentuózus ünnepsége után a 60-as évek végéig még több oly ténykedés követte egymást, melyek ez évtizedet a hazai zenével szemben méltán oly kimagasulttá tették s melyek Erkel Ferencet az ő nagy nimbusával s hazafias érzületével mindig az élükön találták. Mikor az 1865-ik év végén az öt évig szünetelt országgyűlés alkalmával I. Ferenc József tiszteletére a főváros monstre-szerenádöt rendezett a fővárosi összes dalegyletek s 5000 fáklyavívó részvéte mellett; annak az élére is Erkel F. állott, ki ez alkalomra külön himnuszt szerzett. A Felség magyar huszártábornoki ruhában a várpalota erkélyéről hallgatta végig s a szerenád végeztével magához kérette Erkel Ferencet, személyesen megköszönvén neki a dalárok ovációját. Majd közbejött az 1866-iki porosz-osztrák háború, mely egy időre megakasztotta ugyan a magyar művészeti aspirációkat, de csak azért, hogy azután még intenzívebben megnyilatkozzanak.

Az 1866-ik évre esik Erkel Ferenc „Dózsa György” operájának első bemutatása a nemzeti színházban. Erkel F. - az egy „Sarlotha” operáját kivéve - mindig kizárólagos vonzódással viseltetett az oly operai szövegkönyvek iránt, melyek a magyar történelemben a rendkívülibb történeti eseményeket jelzik. Ezekkel szemben érezte magát elemében. Jókai Mór hasoncímű szenzációs drámája is, hogy nagy hatással volt képzelő erejére, csak a dolog természetéből folyt. Ha egy ily eszme és inspiráció erőt vett rajta, akkor aztán keveset törődött úgy a magasabb aeszthetikai formulákkal, mint a különleges rokon- vagy ellenszenvvel, melyet művével bizonyos körökben felkölthetett. Csak a maga belvilágát s a maga egyéni impresszióit vette tekintetbe s azokhoz mérte zenészeti koncepcióit. Így volt „Dózsa György”-ével szemben is. Mikor megzenésítéséhez hozzáfogott, több oldalról kellett oly nézetekkel

találkoznia, melyek annak szövegi importunitására őt figyelmeztették bizonyos körökkel szemben. Egy hatalomra jutott pórlázadó vezér kegyetlenkedése nemcsak a magyar főurakkal, hanem azok legkimagaslóbb, utóbb még a koronával is kitüntetett legelső oligarchájának a meggyalázása, továbbá az iszonytató vérboszu, melyben a párvenü nemes és vezér részesül a meggyalázott főúr által, mindez éppen nem képezhetett - kivált egy oly rendi privilégiumok emlékeire támaszkodó országban - minő Magyarország, - valami vonzó s hálás operai szövegek könyvet. De Erkel F. a szöveg e sarkpontjával nem sokat törődött, őt csak a dráma izgató jelenetei, Rózsa önfeláldozó szerelme s a fájdalomtól megtört szive s halála, a költő hegedős poetikus jóslata s a demokratikus és arisztokratikus elvek összeütközése s az álomlátás képei ingerelték, s végre is nem állhatván ellent a csábításnak, megírta „Dózsát” azzal az elementáris erővel, mely e drámai operáját oly kiválóan jellemzi. Erkel F. e dalműve koncepciójánál már ugyszólván szakított korábbi irányával s egészen az új zenedrámái iskola álláspontjára helyezkedett. Minél kevesebb tért engedett az ugynevezett kupirozott dallamszövegeknek s inkább a szövegszavak deklamációjára s a zenészet háttéri festésekre fektette a súlyt. Az igazságkifejezést, a Wagneri hullámzó s nem mindig a nemzeti sajtások feltüntetésére épített melodika alapján kereste benne; többet hallgatott a refleksióra, mint a közvetlen inspirációra, s gényusa szárnyalására az újabb korszak követelmeinek békóit akasztotta. S mindez természetes erkölcsi kényszer lett reá nézve, ép abban a decenniumban, hol az új irány oly két leghatalmasabb harcosával - mint Wagner és Liszt - a legközvetlenebbül érintkezett s azok hypnotizáló hatása alul magát ki nem vonhatta. De ép az jellemzi Erkel F. kiváló gényusát, hogy az új irányú mederbe való átcsapásnál is meg tudta őrizni saját individualitását s magában a magyar típus, a nemzeti magasabb aspirációt egy percre sem volt képes megtagadni. Az ő „Dózsa” operája tele van megragadó részletekkel, s ha sokszor kölcsönvett szárnyakkal látjuk is emelkedni, de mindig ott látjuk ama tájak felett lebegni, melyek határvonalait a magyar rónaság s a Kárpátok bércei képezik. Néha aztán kitör belőle az igazi Erkel Ferenc, mint Rózsa megható haldoklása s eltemetett szerelmi boldogságának az ecsetelésénél. Ilyenkor egész nemzeti nagyságában áll előttünk s elfeledjük lelke ambíciójának az idegenben való kalandozását. Erkel F. Dózsája ha nem is érte el az ő Hunyadyja és Bánk-bánjának az osztatlan népszerűségét, de a magyar opera-irodalomnak mindenha egyik kimagasló csúcsát fogja képezni, melyről ép úgy beláthatni a haza, mint az idegen föld búbajos tájaira. Az akkori kompetens kritika is így ítélte meg e monumentális alkotását s ha még ma alkalom adatnék az újabb nemzedéknek azt megítélni, azt hiszem, az is keveset változtatna rajta.

Erkel F. az ő Dózsája után aztán ismét több évig pihentette a lantját s csak 1873-ban lépett ki ismét „Brankovics” operájával, melyről azonban csak később. Nem kimerültséget érzett utána, hanem csak a tovább való reflekszió szükségét, hogy intenzívebb harmoniába hozza szellemi emelkedésének egyensúlyát. Az a hét év, mely ezalatt eltelt, Erkel Ferencet folyton oly ténykedések terére állította, melyek míg egyfelől az ő nimbusát emelték, másrészt nagy momentuózus eredményekkel hozták kapcsolatba. Egyik ilyen volt az 1867-ik évi magyar királykoronázási ünnepség, melynek egyedüli kimagasló zenészeti ténykedését Liszt F. koronázási miséjének az előadása képezte. Mint tíz évvel azelőtt az ő esztergomi miséjének, úgy ez évben az ő koronázási miséjének is keresztül kellett mennie mindama intrigák tisztító tüzén, melyet az ő hatalmas és epigon ellenségeinek a táborá szeretett alája gyujtani, valahányszor valamely nemzeti epochális művészeti akcióra vállalkozott. A bécsi udvari s a hazai ellenlábasok ezuttal sem maradtak hát tétlenségben s mindent elkövettek, hogy nem a Liszt monumentális alkotásának a hangjai mellett koronáztassák meg a nemzetével kibékült magyar király, hanem valami bécsi udvari Hof-Kapellmeister-éi mellett. A magyar közvélemény s befolyásos körök erős nyomása dacára sem sikerült volna ez intrigák szálainak keresztülmetszése, ha a magyar zenevilág előkelőségei, egyesülvén egy pár befolyásos egyéniséggel,

kezükbe nem veszik a diplomácia titkos fegyvereit s azzal le nem győzik a magyar művészet ellen szőtt attentátumot. Egy titokban működő komitét alakítottak, mely szerencsésen megtalálta az utat Erzsébet királyasszony szívéhez, a ki aztán ellentmondásra nem találó fejedelmi szózatával minden fondorlatos hálót egy csapással szétmetszett. A dolog eldöntése pedig azon fordult meg, hogy a komitét tagjai, névszerint pedig: Erkel Ferenc, Huber Károly (nemzeti színházi karnagyok), Mosonyi Mihály, Reményi Ede, báró Augusz Antal, Rosti Pál (br. Eötvös miniszter sógora) s e sorok írója, hazafiúi bizalmas átirattal fordultak Falk Miksához, ki akkor - mint tudva van - Erzsébet királyasszonynak volt kedvelt magyar történelmi tanára, hogy az általuk aláírt kérelmi levelet juttassa a királyné kezéhez s szóval is támogassa a magyar művészek aspirációját. Ennek meglett a sikere s így került el a magyar művészet a már-már közel állt megaláztatását a nemzet epochális ünnepe alkalmával. Erkel Ferenc különben a koronázási mise zenészi aktusánál tényleges szerepet nem játszott, de még maga Liszt F. sem, mert azt nem lehetett megakadályozni, hogy magyar zenészek és énekkar helyett ne a bécsi udvari zenekar s énekkar adja elő egy magyar zeneköltő művét, melynek megírására őt az ország legelső főpapja, az esztergomi hercegprimás kérte fel.

Az 1866-ra tervezett aradi országos dalárünnepély a közbejött háború és kolerajárvány miatt elhalasztatván, az csak a következő 1867-ik évben lett megtartható, hol aztán az orsz. magyar daláregyesület eszméjének több év óta hangoztatott igéje is tényleg testté vált. E kiható orsz. ünnepélyben Erkel F. aktív részt még nem vett, de annál intenzívebb szerep jutott neki a következő 1868-iki debreceni orsz. dal- és zeneünnepély élén, melyet Debrecen városa rendezett páratlan hazafias buzgalom és áldozatkészséggel, a maga privát erkölcsi s anyagi számlájára. Soha ennél fényesebb vidéki zene ünnepség még nem jelzé a hazai műtörténelem lapjait. A város meghívására Erkel F. lett annak vezére és irányító szelleme. Ott tömörültek aztán a hazai dalegyletek az ő indítványa és buzdítására oly erős falankszá az orsz. szövetség keretében, melynek erős várát azóta sem tudta megingatni semmiféle ellenáramlat. S hogy ez lehetségessé vált, azt legnagyobbbrészt Erkel Ferencnek lehetett tulajdonítani, ki akkor Debrecenben élte hosszáig egyhangú lelkesedéssel országos karnagynak megválasztatván, annak kihatóságát a legintenzívebben emelte úgy nagy nimbusával, mint önzetlen hazafiúi buzgalmával. A debreceni ünnepély után a hazai dalegyletek aztán értékes emléktárggyal tisztelték meg, melyet egész életében a legkedvesebbjei közé sorozott.

* * *

A nemzeti színház ügyei a 60-as évek végén, Radnótfáy Sámuel intendáns halála után, interregnumi igazgatás alá kerülván, főuri hármas tanács ellenőrzése s külön drámai és operai szakvezetés mellett: az előbbinek az élére Sziglieti Ede s az utóbbira Erkel Ferenc lett állítva. Az a memorandum, mely számos előkelő író és művész aláírásával a Felség elé került a Radnótfáy kormány nyal szemben s a melyről már fentebb megemlékeztem, végre is azt eredményezte, hogy a magyar belügyminiszter gróf Károlyi György elnökle mellett ankét-bizottságot hívott egybe, melynek tagjait főurak, színházi szakemberek, amatőrök, írók s művészek képezvén, feladatává vált a két műág (dráma és opera) finánciális, anyagi és szellemi s igazgatási rendszerét olyformán tisztázni, határvonalait egymás mellett megvonni s minden részletet akként szabályozni, hogy a sok év óta felhalmozódott egyenetlenség, kontroverszionális kérdés, versengés s a két műág közti villongás lehetőleg igazságos s méltányos alapon elintéztessék, s addig is, míg a mindinkább terjedő s nagyobb igényeket támasztó két műág végleg elkülönítenék egymástól önálló lokalitás által, oly normatívum dolgoztassék ki, melynek alapján a művészeti eredményes vezetés lehetővé váljék. Hát mindez épen nem volt könnyű feladat, tekintve azt a sokféle divergáló elemet, melyből ez az első ilyenmü ankét-bizottság összeállítva lett s tekintve azokat a sokféle érdekre támaszkodó aspirációkat,

melyeket a két műág közvetlen képviselői támasztottak. Többféle elnökség alatt többféle szakbizottságra oszlott ez ankét, melyek hetekig dolgoztak behatóan, szakszerűen s a lehető legméltányosabb alapon, míg végre elkészült a nagy operátum, melynek csak életbe kellett volna lépnie, hogy a további igazgatás, folytonos egyensúly-fellibbenések nélkül folytatható legyen. De éppen az lett a későbbi bajok forrása, hogy a szépen és konformisan kidolgozott munkát csak elméletileg maradt meg a papiroson, míg gyakorlatilag agyonmódosított oly miniszteri intézkedésekkel, melyek éppen ellenkező álláspontra helyezkedtek az ankét határozataival szemben a helyett, hogy az akkori belügyminiszter (Rajner), amint kilátásba is volt helyezve, az ankét-munkát alapján nevezett volna ki intendánst s aszerint szervezte volna az ügyeket, a különvéleményt betérjesztett Zichy Antalt nevezte ki intendánsul, ki mindjárt kezdetben sok tekintetben eltért attól s ezzel kezdetét vették a bástyafalakba való részlövések, melyeket az utána következett intendánsok aztán csak még inkább kiszélesítettek. Máskülönben csak az igazságot szolgálom annak a konstatálásával, hogy Zichy Antal nyolc hónapos regiméje, Szigligeti Ede és Erkel F. szakvezetőségével s a két műág mellett szervezett kettős szakértői bíráló és tanácsoló bizottsággal, oly szép egyetértést s oly eredményes működést mutatott fel, minő alig fordult elő a későbbi regimek alatt. Zichy Antal mint higgadt s méltányos gondolkodású s mint maga is széles látkörű s képzettségű irodalmi férfiú, nem táplált derűre-borúra hatalmaskodni szerető hajlamokat, szerette meghallgatni a szakértők indokolt nézeteit s tanácsait s azokat mindig készséggel követte is. Az operával szemben, ez időben (1869) volt a műsor legkevesebb ingadozása: a szereposztások a méltányosság s képesség, nem pedig a protekció vagy a rokon- és ellenszenv szerint alakultak. Új tagok szerződtetése, vendégművészek felléptetése, új operák színrehozatala s azok szerepkiosztása, kiállítása és szcenírozása, mindig a színházi s a külső szakértőkkel folytatott rendes heti ülések tanácskozásai s megállapodásai folytán történt. Miután Wagner „Lohengrin”-je már 1866-ban színrekerült Huber Károly betanítása szerint, még a Radnótfáy-kormány alatt, a Zichy-regime alatt azt annak „Tannhäuser”-e követte maga Erkel Ferenc betanítása és vezénylete mellett. De mint minden jó nem szokott sokáig tartani, úgy a Zichy Antal regimejének is hamarabb végeszakadt, mint kellett volna. A színház, a dráma s az opera emeléséhez szükségessé vált nagyobb budgetet maga az ankét-bizottság mellőzhetlen posztulátumként hangsúlyozta a kormánynál s erre támaszkodva Zichy A. annak kibővítéséhez kötötte további intendánsságának folytatását, mely állást anélkül is csak ideiglenesen vállalt el, hogy maga próbálja ki az ankétmunkát gyakorlati életrevalóságát, melynek kidolgozásában neki is oroszlánrésze volt. De az akkori magyar kormány ép annak a megtagadását találta jónak Zichy Antallal szemben, aki természetesen aztán nem is maradt meg tovább ez állásában. Ekkor ismét egynehány hónapos interregnum következett Zichy A. szervezete alapján, mely alatt még elég jól és harmonikusan folytak az ügyek, de aztán a következő évben (1870) a báró Orczy Bódog áldástalan s az 1869-iki ankétmunkálati alapot gyökerestül felforgatott intendánssága következett, mely a magyar nemzeti színház és művészet annálisaiban egyike marad a legszomorúbb emlékeknek, s mely végre is egy másik - Augiás seprűre vállalkozott - ankétbizottságra vezetett, melynek egyedül sikerült aztán ezt a foltot úgy a hogy betakarni.

Erkel Ferenc mindezt a sok vihart emberül kiállotta s megmaradt mindig annak, ami kezdettől fogva volt: a nemzeti színház operájának első sorban oszlopója.

VI. ERKEL FERENC A 70-ES ÉVEKBEN S AZ ORSZ. M. KIR. ZENEAKADÉMIA.

A 70-es évek beálltával, Erkel Ferenc a nemzeti színháznál dacára első karmesteri s főzeneigazgatói állása és címének, mindinkább összevontabb körben kezdett működni s mindinkább közelebb jutott az orsz. m. kir. zeneakadémia igazgatói s tanári szférájához, melyben élte hátralevő éveit aztán oly kihatóan töltötte be. Báró Orczy Bódog 1870-ben elfoglalván az intendánsi széket, Erkel Ferencsel szemben épen nem tudott, jobban mondva nem is akart oly szellemi raportban állani, minőt úgy az ő nagy multja, mint bokros érdemei igényeltek volna. Tele volt nagyzási hóborttal s hamis ambícióval, amellet mindjárt kezdetben a gyökeres reformatori paripára ülve egyik személyes sértést, erőszakoskodást s ambíciót sértő intézkedést a másokra halmozta, alaposan felforgatván ezzel minden régi jó entente kordiólt s összekuszálván a művészet immár jól konszolidált vívmányainak a szálait. Személyes rokon- és ellenszenves viselkedést követett s mind több lett az ellensége, mint a barátja. A megelőző ankét-alapot teljesen a sutba dobta s autokratikus nízusának nem tudott elég bő tért találni. Szóval, a zeneművészeti s irodalmi világ részéről kezdetben iránta táplált rokon-szenvet s a hozzá mint állítólagos zenész és zeneiróhoz fűzött reményeket mind egymásután játszotta el. Kevéssel regime-je után mindjárt az akkor nagy hírben állott Richter Jánost szerződtette operai szakigazgatónak és Erkel Ferencsel egyenrangú karnagynak. Richter János is eleinte tele hangon hordta az ajkán a magyar művészeti aspirációk iránti nagy érdeklődését, mindjárt kezdetben kilátásba tévén Mosonyi „Álmos”-ának fényes színrehozatalát, saját maga által betanítását és sok más egyebet. Későbbben azonban kiderült, hogy nem volt egyéb tendenciája, mint a Wagner-kultusznak első apostoli szerepét játszani s annak operáit retrográd irányban meghonosítani a nemzeti színpadon. Így hozta színre először a „Bolygó hollandi”-t, mely még csak megállott a műsoron, s azután a félolasz stílusú „Rienzi”-t, mely teljes bukással végződött. Kitűnő zenész és karmester volt, - kivált a filharmoniai hangversenyek élén, hol mindig a könyv nélkül való dirigálással növelte a nimbusát, - de vajmi gyenge igazgatónak vált be, a magyar műtörekvésekkel szemben pedig tüntető averszióval viseltetett. Mindez ép úgy visszatartotta tőle az Erkel Ferenc ligáját, mint azt a magyar zenészeti pártot Liszttel, a „Zenészeti Lapok” falánkszával s Mosonyival az élén (akit azonban fájdalom korán s véletlenül kiragadt a halál körükből), ki számos éven át az alkotó s hangadó szerepet vitte. De végre is nem állhatott ellent az ellenében támadt jogos nemzeti áramlatnak s 1874-ben megvált állásától, megelőzván őt előbb báró Orczy Bódog távozása.

Hogy Erkel Ferencnek a 70-es évek ez első éveiben mennyi sokat kellett zsebre rakni a nemzeti színháznál és sok mellőztetést, törzsurásokat tűrni: azt csak ő érezhette legjobban. Richter távozása után annak egyenes ajánlatára a nemzeti színház operájának igazgatói s első karnagyi állását Erkel Sándor, az apa legmértőbb fia foglalta el s abban későbbben még a külön operaház megnyitása után is jóideig megmaradt. Erkel Ferenc, miután másik nagy képzettségű fia, Erkel Gyula szintén a második karnagyi állást foglalta el, jóformán csak tiszteletbeli állást foglalt el s koronként csak saját magyar operáit vezényelte. Mikor a népszínház 1875-ben megnyílt s ott is az első karnagyi állást Erkel F.-nek szintén egyik kiváló tehetségű fia, Elek foglalta el, sűrű maliciózus megjegyzéseknek, sőt titkos és nyílt megtámadásoknak volt kitéve a közös apa, kiről azt kolportálták, hogy családi monopóliumot üz minden névvel nevezhető karmesteri állásokkal s minden befolyását családi művészeti üzletre

használja fel. De ha a látszat ellene szólt is, ennél igaztalanabb szemrehányással nem lett illetve. Mert Erkel F. igaz, hogy mindenik fiát jóformán a zenészeti pályára művelte s a melyikben határozott zenetehetséget fedezett fel, azt maga mellé vette a zenekarban s más irányban is gondoskodott szaktudományi kiképzetésükről. Amikor aztán ekképen három fiának (Gyula, Sándor és Eleknek) kiváló hivatásáról meggyőződött nemcsak ő maga, hanem az összes zenészeti körök is: hogy elhelyezésükről gondoskodott s befolyását érvényesítette ily irányban, az csak az atyai szeretetből folyó természetes ösztönnek volt kifolyása, mit józanul egy atyának sem lehet bűnül felróni, kivált oly esetben, mikor az ily apai gondoskodás még a hazai művészet előnyére is válik. Hogy pedig azzá vált, eléggé tanuskodott mellette Erkel Gyula sokévi jeles karmesterkedése úgy a nemzeti színháznál mint az új operaházban; továbbá a fenomenális zenész és dirigens Erkel Sándornak Richter távozása után az intézetnél mint operai szakigazgató és első karnagynak, valamint a filharmoniai hangversenyek genialis vezérének a kimagasló működése, mit utóbb az új operaház élén is folytatott s folytat manapság is; végre a korán elhunyt Erkel Elek kiható s eredményes működése sok éven át a népszínház élén. Sajátságos észjárás! Rossz néven venni, sőt vádolni egy apát, kivált az olyat mint Erkel Ferenc, azért, mert három kiváló művésszel ajándékozta meg a hazai műintézeteket. Vagy talán jobban teszi vala, ha genialis fiait a külföldön helyezi el, helyettük pedig idegeneket hoz be, még inkább elnemzetleníteni a nemzeti színházat, operát és népszínházat, mint ahogy amugy is torkig volt e három intézet kezdettől fogva elárasztva az idegenajku s érzelmű zenészekkel. Ez indokolatlan vádban bizony - valljuk be - méregkevés logika, hazafiság s - tegyük hozzá - hálaérzet volt mindenha.

* * *

Mielőtt Erkel Ferenc további működésének súlypontját a nemzeti színháztól az 1875-ben életbeléptetett orsz. m. kir. zeneakadémiában elfoglalt igazgatói s tanári állásra fektette volna, ott 1874-ben még a maga betanítása s vezénylete mellett hozta színre egyik legmonumentálisabb operáját: „Brankovics”-ot. Neki mindenkor ellenállhatlan vonzódása volt a kiváló magyar drámákat megzenésíteni opera alakjában. Valami sajátságos lelkesedés vonzotta hozzájuk, hogy hangokkal - hozzá nemzeti hangokkal - is illusztrálja mindazt, amit a költők azokban szavakkal fejeztek ki. Így jutott el „Brankovics” tragédiájához is. Mesteri zenei alkotásokat hozott létre e téren, de ha igazságosak akarunk lenni irányában, azt is be kell vallanunk, hogy mindig fogyatékosan fektetett súlyt operái szövegeinek a kidolgoztatására. Különös oppozíciója működött lelkében a szellemi faktoroknak. Tele volt költészeti érrel és szárnyalással, de a szóköltészet külső szép formái s esztétikai kifejezései iránt nem rendelkezett kellő érzékkel. Majd minden operájában megzenésített oly naív, darabos s prózai alantiságu dolgokat, eszméket, kifejezéseket, melyeket a valódi szóköltészeti esztétikai érzék csak repugnálhat. Ezekkel aztán sokszor ellentétbe jöttek a prozódiai, ritmikai s frazirozási simaságok is s nem egy oly ölelkezésére lehet találni az ő operáiban a szónak és a zenének, melyek egymással nem állnak egyenlő magaslaton. S ily elhanyagolási hátrányba esett „Brankovics”-operája szövegével szemben is, sőt mi több, még oly kísérletre is ragadtatta magát, minő még soha elő nem fordult az operai szöveglibrettó-irodalomban. A „Brankovics”-opera szövege ugyanis, egészen lapos prózában van írva. Odry Lehel, a különben kimagasló műveltségű művész s mint énekes és színpadi alakító, a magyar opera elsőrangú díszje, vállalkozott e szokatlan feladatra. Az ily szövegkönyvekben a legszebb, legpoétikusabb gondolatok fordulhatnak elő, de ha nem szóköltészeti formában jelennek meg s ha nem tagoltatnak szét a felszárnyaló kifejezések ritmikai képleteire, mindig ólomsúlyként nehezednek a zeneköltő fantáziájára s nem nyerhetvén szimmetrikus támpontokat a periódusok alakíthatására, a lapos próza gördüléktelen útvesztője közt: önmagának kell a gondolati s kifejezési nyugpontokat kiszélesítenie, hogy a zenei műformák szépirodalmi igényeinek elég tétessék. Másrészt, sokszor bele

lesz kergetve az oly részletek megzenésítésébe, melyek csak a szót szaporítják, de költészeti élannt nem nyújtanak.

S mégis Erkel Ferenc minő zenét irt „Brankovics” szövegkönyve lapos prózájára! Tele felszárnyalással, mesteri kidolgozással, találó hangszereléssel s oly változatos színgazdagsággal, minő talán egyik operájában sem fordul elő, mert minderre felette hálás anyagot nyert a cselekvényi incidensek különféle nemzetiségi zeneelemeiben, minő a magyar, a szerb és a török. Ez a háromféle zeneelem ölelkezése van ez operájában oly művészi átgondoltság és sajátágosan szerencsés keveréssel feltüntetve, mire csak a legnagyobb mesterek képesek. S Erkel Ferenc rendkívüli nagy génusza mellett leginkább ez operája tanuskodik. Mindenik nemzetiségi zeneelemből ki tudta választani a legkarakterisztikusabb vonásokat s azokból egyesülten szőtt egy nagyértékű gobelin-képet, melyre büszke lehetne bármely nemzet zenei muzeuma. S mégis Erkel Ferenc ép ez operájával lehetett legkevesebbet találkozni úgy a nemzeti színházban mint plane az új operaházban. Elementáris hatásokban gazdag ez opera úgy lyrai mint drámai s nemzetiségi kolorit tekintetében s csak azt nem lehet érteni, hogy e valóban nemzetközi operája még nem tudott magának utat törni a külföld színpadaira. Én ennek az okát többféle incidensben találok. Először maga az Erkel-család jól ismert passzív temperamentumában, mely még maga Erkel F. életében is keleti fatalizmussal nézte a körülötte történeteket. Mások egy ily kincsnak birtokában, a félvilágot megmozdították volna. Másodszor abban látom háttérbe szorulását, amire rendesen, de kiváltkép a művészeti világban nagyon ráillik a „kenyéririgység” jelzője. A „soi disant” zenészeti körök, de még a mi operánk intező körei is soha sem igyekeztek arra az eszmei magaslatra emelkedni, hogy eredeti operák dolgában bizony érdemes és opportunus volna már egyszer Magyarországból is megkezdeni az „Export” megindítását. Mindenféle zenei silányságot drága vám mellett beimportálunk, költünk, áldozunk rájuk, de hogy egyszer már a magunk kivitelére is költenénk, erre még soha egy intendantura sem gondolt. S végre az is az oka, - de ezen könnyen lehetne segíteni, - hogy Erkel F. minden operájának a cselekvényében előfordul olyan - bár történelmileg motivált - incidens, mely sok nemzetnek vagy hyperloyalitásával, vagy különleges eszthetikai érzékével ellentétbe jön. Így „Brankovics”-ban is, Erkel Ferenc nem elégedett meg azzal a történelmi faktummal, hogy a török szultán a két Brankovics-fiú szeméit kiszúratta s úgy küldte vissza őket az apjukhoz, hanem a drámai izgatottság fokozása szempontjából a nézőt kétszer viszi keresztül az apa lelki torturáján s végül még a leányát is a szultán háremébe vezeti. De bármint legyen, annyi tény, hogy Erkel F. „Brankovics”-a, ha nem is válhatand talán a világ tulajdonává, de mindenha elévülhetlen értékes kincse marad a magyar operairodalomnak.

* * *

Több évi erős agitáció, éles hirlapi polémia, országgyűlési ellenzék, minden néven nevezendő intriga, fondorlat s kultuszminiszteriumi húzás-halasztás után, végre 1875. szeptember havában életbe lett léptetve az orsz. magyar zeneakadémia, melynek igazgatója s rendes tanárául Erkel Ferenc, másik rendes tanárául Volkmann Róbert s rendkívüli tanára s egyzersmint titkárául e sorok írója lett kinevezve Trefort Ágoston akkori kultuszminiszter által. Kissé hosszabban kell megállanom e pontnál, hogy tiszta műtörténelmi képét adjam e fontos kulturális aktus lefolyásának, mely Erkel Ferenc életéből tizenennyolc évet foglalt el s mely az ő sokoldalu ténykedésének egyik legkihatóbb fejezetét képezi. Másrészt, ép az ő élete s működésével kapcsolatban, érdemesnek tartom híven és tárgyilagosan megvilágítani ez ügyet, mely a magyar kulturélet fejlődésében oly nevezetes incidensekkel jött szoros összefüggésbe. De jó lesz tudni az utónemzedéknek is, hogy micsoda rugók játszották benne a legfőbb szerepet.

Egy egyetemes orsz. magyar zeneakadémia eszméjének Bartay Ede (érdemdús veterán művésznk s a nemzeti zenede ez időszerinti igazgatója) adott legelőször konkrét alakot s életbeléptetése érdekében is ő indította meg az intenzivebb akciót. A 60-as években a „Zenészeti Lapok” hasábjain igaz, hogy ez az eszme sem maradt érintetlenül s annak időszzerűsége többször lett hangoztatva, de aztán, mint sok más életrevaló indítvány, az is az intéző s irányító körök papirkosarába lett dobva. Általánosabb figyelmet akkor kezdett kelteni, mikor 1869-ben a már fentebb is jelzett nevezetes színházi ankétben Csengery Antal hangsúlyozta egy ily nagyobbbszabású országos zeneintézetnek állami költségen s állami felügyelet alatt való életbeléptetési szükségét, szemben az addig nagy fogyatékokkal s csak félsikerekkel működött, jobban mondvá vegetált színiképezdével és az akkor még pestbudai zenede címet viselt ólmos szervezetű zeneiskolával. Bartay Ede, a nagytekintélyű s befolyású államférfi Csengery Antal iniciatívájára támaszkodva ragadta hát meg az alkalmat, hogy a legszélesebb mérvű agitáció élére álljon. Szövetkezve több zeneművész pályatársával, de főleg a „Zenészeti Lapok”-nak anélkül is minden reform mellett kardoskodó pártjával, a legrészletesebb tervrajzot dolgozta ki, s azt bemutatta az általa egybehívott fővárosi zenevilág legtekintélyesebb képviselőiből alakult értekezletnek, mely azt egyhangulag nemcsak magáévá tette, hanem érdekében a belügyminiszterhez felterjesztendő memorandumot is minden tagja aláírta. Erkel Ferenccel az élén, az operának s a zenevilágnak majd minden tekintélye szerepelt az aláírók közt s egy héttagu küldöttség választatott, átnyújtandó azt a belügyminiszternek. Így indult meg ez a momentuózus akció, melynek nyomatékos hátterében az állott, hogy egy ily országos zeneintézet élére állítva, Liszt Ferenc állandóan a magyar hazához, a fővároshoz csatoltassék. De ugyanekkor egy időben mindjárt megindultak az eszme ellen az ellenáramlatok is részint a létalapjukban magukat fenyegetve érzett s már régebben működő intézetek, részint pedig a művészet ama számos képviselői részéről, kikben mindig több a hamis ambíció és az akarnás, mint a tehetség és a tetterő. Bartay akciója, tervrajza sem kerülhette ki a sorsát, mint minden üdvös reformdolog, melynek világossága elől ha az érvek kifognak, rendesen a gyanúsítások s a rágalmak sötét oduiba szoktak lövöldözni a haladást ellenző denevérek. Erős hajsza lett ellene szervezve ugy a sajtóban, zenekörökben és intézetekben, mint a parlamentben s a miniszteri bűrókban is. Azt igyekeztek demonstrálni, hogy az egész orsz. magyar zeneakadémiai mozgalom ép ugy időelőtti országos pénzügyi, mint felesleges művészeti szükséglet tekintetében. Az országnak nincsen rá kidobni való pénze, a zeneművészetnek meg nincsen rá szüksége, mert a gróf Festetich Leo színiképezdéje s mellette a báró Prónay Gábor és a Mátray Gábor budapesti zenedéje oly tökéletes minta-zenenevelő-intézetek, melyek a pazarlásig képesek ellátni a hazai szükségleteket és keresleteket! Továbbá, hogy csak személy- és klikk-érdek, mely érdemetlenül akar érvényesülni a már annyi érdemet szerzett emeritusok felett. Kiváltképen ki volt téve az ily kalumnálásoknak a mozgalom legerélyesebb vezetője, Bartay Ede, ki ahányat csak lépett az ügy érdekében, annyi nyílt és titkos ellenségre, gátfalra talált. De a reformpárt sem maradt tétlen, megmozdított minden követ, hogy az ügy a legmagasabb intéző körök érdekelttségét felkeltse. Hatalmas támogatót nyert Királyi Pál országgyűlési képviselőben s elnökében az orsz. magyar daláregyesületnek, melynek központi igazgató-választmány, Erkel Ferenccel az élén, az ügy legbefolyásosabb művészegényiségeit s magát Bartayt is mint alelnököt, számította tagjai közé. Királyi Pál az egyesület közgyűlése elé vitte az ügyet, mely az ő indítványára egyhangulag egy memorandum benyújtásával bizta meg az igazgató-választmányt a parlamenthez. S ez hatott legerősebben, mert abban szakavatottan s beható érvek alapján ki lett fejtve a célbavett orsz. intézet kulturális s nemzeti elodázhatlansága. Küldöttség járt el azután a memorandum személyes átnyújtásánál Királyi Pál vezetése alatt a belügyminiszternél, a parlament összes pártvezéreinél, a pénzügyi bizottság tagjainál s az országgyűlés hangadó tagjainál, s emellett a ház asztalára is

le lett téve a nyomtatott memorandum minden egyes képviselő számára. A pénzügyi bizottságban egy szavazattöbbséggel ment keresztül Bartay elaborátuma, de a parlamentben Deák Ferenc pártoló indítványára óriási többséggel lett megszavazva annak felállítási költsége, dacára oly tekintélyek ellenzésének, a kormány, a közép-, a bal- és a szélsőbalpárt részéről, mint Zsedényi Eduárd, a nagy Sparmeister, Tisza Kálmán, Ghiczy Kálmán, báró Podmaniczky Frigyes, Simonyi Ernő stb. Minden országgyűlési párt megoszlott akkor e kérdésben. Az akkori Sennyei-pártból gróf Apponyi Albert, a szélsőbalpártból Helfy Ignác s a balpártból Simonffy Kálmán (az ismert dalköltő) tartottak mellette meggyőző érvekkel fényes szónoklatokat. De ugyanakkor mikor ez történt, a parlamentben Zichy Antal indítványára az is el lett határozva, hogy az orsz. magyar zeneakadémia felállítási ügye az eredetileg kontemplált belügyminiszterium helyett a közoktatásügyi miniszterium ressortjába tétessék át s a közoktatásügyi miniszter bizassék meg a dolog realizálásával. Mindez 1873. február 8-án történt. Bartay iniciatívája s az akadémia ügye tehát győzött, de a kultuszminiszterium alá való helyezése azt eredményezte, hogy dacára az érdekében egybehívott ankét-bizottság hosszabb munkálkodásának Haynald Lajos kalocsai érsek elnökle s maga Liszt Ferenc személyes részvétele mellett, mely szintén a Bartay-elaborátumot fogadta el alapul, a kultuszminiszterium, élén Trefort Ágoston miniszterrel, mindig talált okot és módot arra, hogy annak életbeléptetési ideje csak két év multával, 1875-ben váljék testté, de akkor is úgy kivetkőztetve az országgyűlés s az ankét-bizottság által elfogadott elaborátumi-tervrajz eredeti jellegéből, hogy arra maga Bartay legkevésbé is ismerhetett rá. A két év lefolyása alatt a mindenféle intrigák, személyi cselszövények, rosszakaratu besúgások s az intéző körök rokon- és ellenszenves nizusai aztán odaterelték a dolgot, hogy akik legtöbbet fáradtak önzetlenül az ügy érdekében, azokon teljesedett be - első sorban Bartay - a latin költő örökké igaz mondása, mely a méhek és madarakra vonatkozik, melyek mindig másoknak gyűjtik a mézet s rakják a fészket.

A dologi, személyi s oktatási eredeti tervrajzzal szemben teljesen összezsugorított új intézet elnökéül (mely orsz. magyar kir. zeneakadémia címet kapott) Liszt Ferenc, igazgatójául s egyik rendes tanárául Erkel Ferenc, másik rendes tanárául a magyar nyelvben teljesen járatlan Volkmann Róbert, s rendkívüli tanárául s egyszersmint titkárául - a mint már megjegyzém - e sorok írója lett kinevezve oly miniszteri utasítással, hogy ezek teremtsenek meg egy olyan magas nivóju zeneintézetet, mely hangszerileg egyelőre csak a legmagasabb zongora-kiműveléssel foglalkozzék, de mellette a magas zeneszerzés tudományát s annak minden melléktantárgyát: a harmóniát, ellenpontot, hangszerelést, zenetörténetet, zeneszthesztikát s ráadásul még a magyar zene specialitását is akadémikus alaposzággal oktassa s mindezt úgy intézzék, hogy a kinevezés napjától (1875. szeptember 2-tól) egy hónap alatt az intézet ideiglenesen bérelt helyisége a hal-téren dologilag felszerelve, berendezve s október 1-én az előadások kezdetüket is vegyék. A miniszteri bürókban önhatalmilag rögtönzött alapszabályok szerint a hivatalos s oktatási nyelvéül a magyar lett ugyan kijelölve, de sem magyar tankönyvek, sem hivatalos eljárási formulák, irodai szabályzatok, tanrendszer, órabeosztás, tanári köteleességek, hivatások s még számtalan más konkrét utasításokról szó sem volt. Mindezt csak úgy en masse oda lett dobva Erkel Ferencnek, mint igazgatónak, hogy csinálja meg hát ha ő is úgy akarta, s ha a memorandumot ő is aláírta.

Hát ennél a zeneakadémiai genezisnél nem fordult még elő a világ-műtörténelemben abszurdumabb valami, amit emberi fejek kigondoltak. Az isten könnyebben megteremthette hat nap alatt a világot, mint Erkel Ferenc igazgatónak meg kellett teremteni magyar miniszteri utasításra az orsz. m. kir. zeneakadémiát, magyar tanárok és magyar tankönyvek nélkül! Azt mindenki tudta, hogy Liszt Ferenc minden idők legelső herosza a zongoraművészetnek, hogy Erkel Ferenc nagyszerű operákat s partitúrákat tud írni, hogy

Volkmann Róbert is elsőrendű kompozitor és kapacitás a kótában - német nyelven - s hogy e sorok írója is talán ért valamicskét a tollforgatáshoz: de hogy mindez már elégséges legyen egy hó lefolyása alatt szisztematikus mozgásba hozni egy legfelsőbb művészeti feladat betöltésére törő műintézet szellemi kerekeit, ezt csak az akkori magyar kultuszminisztérium képzelte. Mikor Erkel Ferencsel, mint kinevezett igazgatómmal az első hivatalos intervívut tartottam: művészeti s személyes indokok latbavetésétől is ösztönöztetve, mindjárt kijelentettem előtte, hogy bármennyire hizelgő is reám nézve a miniszter kegyessége, mely az akadémia előharcosai közül ő mellette engemet is méltónak tartott a fából való vaskarika-csináláshoz hasonló munka teljesítésére, de épen nem érzek kedvet részt kérni belőle. Előadtam neki indokaimat s visszaszármaztattam kezébe a kinevezési okiratot, sokkal hálásabb feladatot vélvén teljesíthetni s további jobb szolgálatot az ügynek mint önálló, független lapszerkesztő, semmint olyan megkötött kezű miniszteri bürokrata s olyan rendkívüli lógós tanár, kit a minisztérium arra látszott kiszemelni, hogy nemcsak mindennemű rendes dolog terhe a nyakába hulljon, hanem még az egész kelletlenül inszenizált s quasi csak az erkölcsi kényszer nyomása alatt improvizált intézetből folyó számrétű ódiumnak is egyedüli felelős áldozata legyen. Erkel Ferenc nemcsak belátta, hanem méltányolta is indokaimat. De viszont ő is oly indokokat hozott fel lemondásom visszavonásával szemben, melyeket én sem ignorálhattam s így történt, hogy időközben az akut személyes kérdések megoldását is kiegyenlítvén közbenjárásával, belementem vele az akadémia első alapköve lerakásának nehéz munkájába. Liszt Ferenc távol volt s még a november hó 15-én tartott megnyitási ünnepségben is gátolva volt részt venni. Volkmann Róbert nem birta a magyar nyelvet s különben is mint alkotó zeneköltő, sokkal kevesebbet foglalkozott egész életében a művészet külsőségeivel s intézeti, dologi, beosztási berendezésekkel, semhogy az igazgatóságnak hatályos segédkezet nyújthatott volna, s így a legcsekélyebb minuciáról való gondoskodás is kettőnk vállára nehezült. A minisztérium, az első akadémiai ankét után későbbben ismét nagyot változtatott annak elaboratumán. A színiképezde gróf Festetic Leo igazgatóval az élén, sehogy sem tudott megbarátkozni azzal az eszmével, hogy az ő intézete mellett még egy másik országos színezetű zeneintézet is szerepeljen s így minden követ megmozdított, hogy az orsz. akadémia szervezése az ő igazgatósága alatt álló színiképezdével hozassék kapcsolatba. A minisztert tehát odahangolta, hogy ejtse el az első ankét által elfogadott Bartay-féle alapot s új ankétet hívjon egybe új tervezet kidolgozására. Ezzel még inkább összebonyolítja a dolgot, s minden oda látszott irányulni, hogy Bartay és ügytársai leszoríttassanak a térről s az egységesen kontemplált orsz. akadémiai széles keret aféle toldozott-foldozott s kireparált Greiszler-zeneintézetű zsugorodjék össze. Sok heti haszontalan idővesztegetés és érdekszálas tusakodások után, végre a második ankét munkálata is a miniszter kezei közé került. De ugyanakkor az egész ügy meg is feneklett. Az egyes szakok s tanári állásokra ki lett hirdetve a színiképezde útján a minisztériumi pályázat s elkezdődtek a személyi, jobban mondva személyes kedési hajszák. A miniszter úgy gondolta legjobban kitérhetni a személyi ódiumok elől, hogy elhagyta aludni az egészet. Mindez 1873-ban történt. Azután két év mult el s nem akart történni semmi. Mig végre Simonffy Kálmán országgyűlési képviselő s mind a két ankét egyik legbuzgóbb tagja, interpellációt intézett a miniszterhez. Ez aztán hatott, de hatása olyan volt, mint a jéghideg vizé az entuziazmus forró paroksizmusára. Mint a felhőtlen égből a villámcsapás, úgy ütött le a kettős ankét elaboratumából is a miniszter legujabb sarkonfordulása, mely megteremtette ugyan az akadémiát, de tulajdonképeni akadémia nélkül. Bartay teljesen mellőztetett, ami eléggé rászolgált arra, hogy benne mindenki nemcsak a munka, a méltányosság, az ügyszeretet és a hazafiság áldozatát, hanem a magyar kulturális ügyek intéző köreinek a kapkodó, soha eléggé át nem gondolt rendszerét is lássa. A következés pedig egy pár évre rá kézzelfogható bizonyosságot tett arról, hogy Bartay szemé-

lyében a magyar kormány minő intenzív szervező tehetséget dobott el magától, ki a nemzeti zenedét az ország legszélesebb alapu s mondhatni legmagasabb nivóju zeneintézetévé emelte.

Erkel Ferencnek működése az imígyen rögtönzött orsz. magyar zeneakadémia élén, mint igazgató és tanárnak mély és maradandó nyomokat hagyott hátra maga után a nemzeti művészet mezején. Sok és nehéz küzdelem s munkaerőbe került, a míg mint iránytű nélkül a sík tengerre dobott hajós, megtalálta főleg azt az etikai alapot, melyre helyezkedhetett, hogy az intézetet a nemzeti alap megőrzése mellett kellő útba terelje. De e tekintetben még javára szolgált az a teljes nonszalancia és szabadkézre való hagyás, melylyel a magyar közoktatásügyi miniszterium a magára utalt zsenge intézettel szemben viselkedett. Az intézet sorsa a megboldogult Hegedüs Kandid miniszteri tanácsos kezébe volt letéve, aki igen kitűnő képzettségű államhivatalnok, művelt és szókimondó magyar érzelmű úriember volt, de a zeneművészethez méregkeveset értett. Fontos szervezkedési, hivatalos mintázási, adminisztrációs s főleg tantervi s elvi ügyekben Erkel F. sokszor érintkezett vele s engemet is gyakran felhasznált az ily funkciókra. A válasz azonban mindig csak oda lyukadt ki: „én mit sem értek a zenéhez, önök tudják mi kell, mit akarnak, hát csinálják úgy amint legjobbnak tartják.” Hát Erkel F. sem törődött aztán sokat a bürokratikus rublikázásokkal s a penészes illatu akta-atmoszférával, hanem a maga józan felfogása s természetes nemzeti érzületével olyan szellemi szabad lyceum-féle intézetet kreált, mely nem azzal töltötte az időt, hogy minutumszámra tartson „richt eich”-ot a bürokratizmus paragrafusai szerint, hanem hogy a művészet szabad szellemével táplálkozzék s főleg azt tartsa mindig szem előtt, hogy magyar művészek képzésére s a magyar zeneművészet emelésére lett alapítva. 1875-től egészen 1882-ig, de főleg az akadémia ideiglenes helyiségében (a hal-téren) eltöltött ideig - 1880-ig, amikor az Andrassy-úti lokalitásba költözött - tartott ez az általa inaugurált szabad fejlődési szellem, mely annyi jeles művészi erőt adott a hazának, kik manapság is az első hivatásszerű állásokat töltik be. S még azután is tartott egy pár évig e jótékony szellem, míg be nem következett szellemdeformáló reformkorszaka az intézetnek, a hová aztán kibővítés s bürokratikus katonai rendszer címen, egyszersmind az idegen szellem s a germanizáció mótelye is befészkelte magát. Liszt Ferencsel az élén, Erkel F., Volkmann Róbert, Nikolics Sándor s e sorok írójából állott ez időszak alatt az egész akadémiai tanári kar. Katonai parancs, profóz s szellemi börtön-cellák nélkül is megtette mindenik a maga kötelességét. S mégis ez időszakból kerültek ki az intézetből - hogy többet ne említsek - a következő hazai művészek, művésznők, virtuózok s zeneköltők, kik manapság is elismert tényezői a magyar zenevilágnak: Aggházy Károly, Almássy Miklós, Bátor Izor, Farkas Ödön, Gaal Ferenc, Gaál Anna, Hegyi Béla, Hensler Helén, Juhász Aladár, Kelen Ida, Késmárki Árpád, Kont Ilona, Kún Margit, Kuliffay Izabella, Major Gyula, Mannheimer J., Nobl Irén, Nikó Hortense, Noséda Károly, Orbán Árpád, Ravasz Ilona, Szabados Károly, Szabados Béla, Steiger Lajos, Szendy Árpád, Thomán István, Voigt Gizella, Wassielewics Olga, Zafiry Helén stb. Egész légiója oly művészeknek, kik mindannyian előkelő állást foglalnak el a hazai zenevilágban s mindannyian díszére válnak az Erkel Ferenc igazgatása alatt uralkodott szabad művészeti s nemzeti szellem inaugurálásának.

Az orsz. m. kir. zeneakadémiában tizenhárom évet töltöttem Erkel Ferenc oldala mellett s ez idő alatt elég alkalmam nyílt minden irányban kiismerni jellemét, érzületét, gondolkodását s kitartó munkásságát. Paedagogia tekintetben sem szigorúbb, sem lelkiismeretesebb, kötelességtudóbb tanárt nem ismertem nálánál. Ha csak rendkívüli hivatalos teendője mint igazgatót, vagy ágyhoz szegző betegség - de erre alig volt eset - nem gátolta, soha egy órát el nem mulasztott, sőt kötelezett óráit legalább egygyel mindenkor még meg is toldá. Számos

zongora-tanítványa vallhatja szerencséjének, hogy az ő vezetése alatt művelhette ki magát művészsé, mert e 13 év alatt ő volt a legmagasabb zongora-osztályok valódi vezére. Liszt F., a nagy mester minden évben eljött ugyan 2-3 hónapra élére állani a seregnek, de a fegyelem és rendtartás részleteivel Erkel Ferenc bajlódott egész éveken át. Liszt, kivéven a külföldről hozott vagy hozzá sereglett tanítványokat, a hazai kész művészsereget rendszeresen csak az ő nyomán vezette győzelemre.

Megható volt az az őszinte patriarchális szellem, melyet Erkel Ferenc az ő igazgatása alatt az akadémia kötelékében - kivált az első hat évben a hal-téri helyiségben, - úgy a tanárok mint a tanítványok irányában meghonosított. Tisztelte és szerette is mindenki, mert nem a fegyelmi szabályok s a hivatalos fensőbbség merev rendeleteivel, hanem a kölcsönös bizalom vonzó erejével igazgatott. Nem békó, hanem becsvágy volt akkor a tanítás, tanulás egyaránt. Volt is eredménye, amint a fentebbi részleges névsor is igazolja. Emellett igaz magyar nemzeti szellemet tudott önteni az intézet életébe. Az első években, mikor Liszt intenciója szerint az akadémia csak mint legmagasabb műintézet szerepelt, természetesen a felvételek is a legszigorúbbak voltak. Aki nem volt valódi tehetség, vagy aki nem birt már előhaladt zenei ismeretekkel, nem igen tudott oda bejutni. De azért persze jöttek számosan, magas paripára ülve, ostromolni az eget. A fölvételi vizsgákon alább nem is adták, mint Liszt, Schuhmann, Chopin, Rubinstein, a zeneszerzéshez való hivatásukat pedig kevesebbel nem dokumentálták, mint már kész opera- vagy symphonia-partitúrával. Erkel Ferenc rendszeren udvariasan félretette e nagy dolgokat s valami egyszerű de finom ritmikai beosztást igénylő Haydn- vagy Beethoven-féle szonátát tett eléjük az ilyen egetostromlóknak. Ha szabályosan le tudták játszani, kivált az Adágiót vagy Scherzót, nyert perük volt, máskülönben azzal bocsátotta el, hogy mielőtt Lisztet vagy Chopint játszanák, tanuljanak előbb egy Mozart vagy Haydn Adágiót értelmezni. Az opera- és symphonia-kompozitorokat pedig a táblához állította Volkmannal együtt s valamely Cantus firmusznak ellenpontozását s harmonizálását kívánta tőlük. Hány symphonia esett aztán az ily pulzustapogatás után a kútba! Semmi sem tudta jobban kihozni a türelméből, mint az unritmikus és a pedál folytonos használatával való zongorázás. Ilyenkor mindig ideges lett s nem is mindig kímélte a találóan jelző szavakat, hasonlatokat. Az ő zongorakiművelési paedagogiai rendszere nem alakult a német métermérő lineája szerint, mire még akkor sem hederített, mikor a 80-as évek második felében a nagyképu reformátorok már olyan poliglott paedagogiai útvesztőt s tuhubuhumot eszeltek ki, hogy minden tanár feje beleszédült. Az Erkel Ferenc fejébe nem fért bele soha, hogy valódi művészeket is úgy kell nevelni és trenirozni, mint a versenyparipákat. Óraszámra kimérni nekik a táplálékot, jegyzőkönyves pokrócokba takargatni a fejüket, latszámra lehelni beléjük az égi szikrát s csak arra nézni, hogy paragrafus szerint végzik-e tanulmányaikat vagy sem? Magáról tudta legjobban, - és saját nevelésü fiairól - hogy sem a szellemet, sem a művészeti hivatást nem lehet rőffel mérni mint a posztót s német recept szerint szedni be kanállal mint univerzális bájitalt. Az utolsó években, melyeket a zeneakadémiában töltött, - egészen 1889-ig - volt is e tekintetben sok kellemetlensége, sőt gyakori összetűzése is az akadémia élére állított ellenőrző magas tanácscsal s az alelnöki és profózi jelleggel felruházott titkári hivatallal. Mindez nem tetszett a miniszter hátmögötti besugóinak, kik semmit sem óhajtottak jobban, mint eltávolítani Erkel Ferencet az akadémia éléről s helyét másokkal betölteni, hogy a magyar sovíniszta-szellem onnan végleg kiküszöböltessék s helyette a mindjobban betóduló idegen nyelvi s szellemi áradat foglalja el a tért. Mindenképen el akarták kedvetleníteni nemcsak igazgatási s tanárkodási normatívumok ráerőszakolásával, hanem még jellemébe vágó kezelési ráfogásokkal is. De ezzel csúful felsült az intriga és a perfidia, mert a hivatalos vizsgálat alkalmával nem az derült ki, hogy Erkel Ferenc kezelte hűtlenül az akadémia vagyonát, hanem az, hogy a miniszterium saját egyik kezelő hivatalnoka volt a sikkasztó, ki bűnéért aztán két évi börtönnel is lakolt. Liszt F. mind e szellemi s igazgatási átvedlésekkel szem-

ben nem sokat tehetett, részint huzamos távolléte folytán, mialatt mindig új zöld fű nőtt azon a helyen, amelyet 2-3 hónapig tisztára tett, részint az ő egyéni természeténél fogva, melylyel nem egyezett meg a magasabb körökkel való huzakodás. Békés és finom diplomatikusság viselkedése anélkül is sokféle befolyások s irányításoknak volt kitéve. Erkel Ferenc végre is beleunt a sok heccbe s aztán - amint a következő fejezetben látni fogjuk, - lemondott igazgatói állásáról s egy pár évig még megtartva tanári állását, attól is megvált, jól megérdemelt nyugalomba vonulva.

* * *

Erkel Ferencnek a 70-es évtizedből még egy oly momentuózus ténykedéséről kell megemlékeznem, melyet méltó hogy megörökítsen a magyar műtörténelem, mert azzal ugyszólván tekintélyét, nimbusát s fenmaradását mentette meg a magyar művészetnek. - 1873-ban, mint már jeleztem pogányul álltak a nemzeti színház kettős szakának: drámának és operának az ügyei. A b. Orczy Bódog áldástalan regime-je az utolsót járta, de még nem roskadt össze egészen, voltak hatalmas támogatói, kik habár belátták továbbtarthatása lehetetlenségét, még sem akarták a lába alul való hirteleni gyékény kihúzás kellemetlenségével sujtani. Az akkori kormány tehát orvosi szaktanácskozás céljából ankétet hívott össze, melynek feladata lett volna a színház két műága közt oly elintézkést hozni létre, mely a tervezett új önálló operaház felépültéig is szétválasztva működtethesse mind a kettőt, hogy ne legyen oka egyiknek sem panaszkodnia a másikra, hogy miatta szenved s kiveszi a kenyeret a szájából. Az ankét bizottság tagjainak a névsora úgy lett összeállítva, hogy abban túlnyomó többsége legyen a dráma ama tekintélyes szószólóinak, kik minden áron kiakarták akolbolítani a nemzeti színházból az operát, mely Orczy B. vezénylete alatt csakugyan súlyos elmerítő követ akasztott a magyar színművészet nyakába. Gróf Széchenyi Imre, a kimagasló műbarát s a későbbi berlini nagykövet, volt az ankét elnöke, báró Podmaniczky Frigyes, a későbbi számos éven át működött s szeretett intendáns az alelnöke és Vadnay Károly a jegyzője. Az ankét elnöksége, - természetesen felsőbb helyről és előzetes jóváhagyásról biztosítva, - azt az indítványt vetette fel, melyet a többség is erélyesen támogatott, hogy az opera be sem várva az operaház felépülését, mindenestül költözzék ki a nemzeti színházból s további rendszeres hetenkénti 3 - 4 előadásait tartsa az akkori - részvénytársulat alapján állott - gyapju-utcai német színházban, amiért aztán az állam annak kárpótlást nyújtana. Az egész tervezet úgy financialis mint technikai tekintetben már készen volt s a német színházat kezelő konzorciummal is megvolt már az egyezés a magyar belügyminiszter jóváhagyásával, aki csak az ankét erre vonatkozó ajánló határozatára várt, hogy ez a halva született eszme megvalósuljon. Nemcsak az opera összes tagjai, Erkel Ferenc és Richter János sal az élükön, hanem az egész fővárosi zenevilág is fel volt háborodva e tisztán kidobó merényletű tervezet ellen s kimerítő tiltakozó memorandummal járultak az ankét elé, amely azonban leszavazta azt, több tagjának erélyes felszólalása dacára. A színészvilág a háttérben ütötte a vasat s közvetlenebb összeköttetéseinél fogva a sajtóval, hatályos segédcsoportokat nyújtott az ankétnek. A német színház részvénytársasága sem maradt tétlen s az is erősen fűtötte az érdekközösség mozdonyát. A kisebbségben maradt ellenzék csak úgy volt képes néhány napig feltartóztatni a véghatározatot, hogy szakértő bizottság kiküldését kérte a helyiség alapos s részletes megvizsgálására s annak folytán jelentéstételre. A kiküldött bizottság tagjai voltak, báró Podmaniczky Frigyes elnöklete alatt: Erkel Ferenc, Richter János, Kőszeghy Károly és e sorok írója. Soha el nem felejttem ezt a szakértői vizsgálatot. Egy egész napba került, míg a német tűzfészek (utoljára is az lett a vége 1887-ben) minden zegezugát a láb- és nyaktörő pinchehelyiségektől kezdve a zsinórpádlásig fel- s körüljártuk. Tisztelettel jelentettük aztán a művészeti szakbizottságnak, báró Podmaniczky Frigyes elnöklete alatt, hogy nemhogy a nemzeti színház fényes multu operájához, de még egy vidéki jóra való színtársulathoz sem

volna méltó a helyiség operák tartására, kiemelve különösen a tűzrendészeti szempontokat. Nem használt semmi, leszavaztak bennünket mindenféle mesterséges kapacitáció és ígérek alapján s az elnöklő báró már ki akarta mondani a többség határozatát, mikor Erkel Ferenc mint egy méltóságában megsértett büszke oroszán felemelkedett s szokott temperamentumából kikelve, nemcsak az egész opera, de az egész magyar művészet nevében kijelentette ünnepélyesen, hogy ha az elnök a határozatot kimondja, ő abban a percben megszűnt összes érdektársaival együtt a nemzeti színház tagja lenni s nincs az a hatalom a földön, amely az opera egyetlen tagját is visszavigye többé a nemzeti színházba, amelynek érdekeit majdnem negyven évig híven szolgálta.

A fiziologusok szerint van rá eset, hogy nagy lelki emiciók behatása alatt a némák egyszerre visszanyerik beszélő képességüket. Hát Erkel Ferencel is szemben ekkor ez a természeti csoda történt, aki tudvalevőleg egész életében inkább mert volna arra vállalkozni, hogy egy tollkésssel rontson neki a dühös tigrisnek, mint arra, hogy a legrövidebb dikciót is elmondja. Az egész bizottság megdöbbenve s a bámulattól elfogva hallgatta azt az elementaris erővel kitört szónoklatot, amelyet Erkel Ferenc ez alkalommal magyar művészeti nimbusa s becsülete védelmére, megmentésére mondott, latba vetvén nevének és érdemeinek minden súlyát, tekintélyét. A szűkebb bizottság elnöke nem mondott ki erre határozatot, referálta az incidenst s a szakértők jelentését az ankét plinumanak, mely aztán szintén elejtette az egész kérdésnek ily fejtetőre állított erőszakos megoldását. Így mentette meg akkor Erkel Ferenc az ő hazafiui érzésének felbuzdulásával és határozott oppozíciójával a magyar opera, a magyar művészet érdekét és méltóságát.

* * *

Erkel Ferenc a 70-es években erejének és tevékenységének javát két irányban fejtette ki legintenzívebben, u. m.: szemben az orsz. m. kir. zeneakadémiával mint igazgató-tanár, és szemben az orsz. magyar daláregyesületnek kétévenként rendezett orsz. dal- s zeneünnepélyeivel, mint azoknak országos vezénylő karnagya. A nemzeti színház iránti kötelezettségeinek súlyosabb terheit lassanként levették a vállairól Sándor és Gyula fiai, kik a rendes operák vezényletét valamint az ujak betanítását is eszközölték báró Podmaniczky Frigyes intendánsága alatt. Az akadémiát igazi atyai szeretettel ápolta, az orsz. daláregyesület ünnepései nimbusát pedig évről-évre emelte nagy nevével és befolyásával, miről alább bővebben szölandok. Emellett minden téren tevékeny részt vett a hazai szellemi mozgalmak s ténykedésekben s igaz érdeklődéssel, rokonszenvvel viseltetett mindazok iránt, kiknek tevékenysége és hazafiui buzgalma oly irányban nyilvánultak. Mikor báró Prónay Gábor zenedei elnök s 1877-ben Mátray Gábor zenedei igazgató halála után a nemzeti zenede közgyűlése báró Zichy Gézátn elnöknek s kevéssel utána Bartay Edétn igazgatónak megválasztá, őszintén üdvözölte s örvendett a választás felett, mert mind a kettőben a hazai zenetűgyek felvirágoztatásának erős garanciáját ismerte fel, mely föltevés- s előérzetében nem is csalatkozott. Akkor a 70-es évek elején, a zeneakadémia életbeléptetését megelőzőleg, Siposs Antal, Liszt Ferenc egyik legkedvesebb magyar tanítványa s egyike a zeneakadémia érdekében leginkább buzgólkodott magyar művészeknek, önálló magán-zeneakadémia élére állott: ez elhatározását is őszinte rokonszenvvel és támogatással fogadta, de volt is rá oka, mert az egész 70-es években s azután is, a Siposs Antal mind nagyobb virulás s keresettségnek indult magán-zeneakadémiája szolgáltatta az orsz. akadémiai legfelsőbb zongoraosztálya számára a legtöbb sikert aratott tanítványokat.

Erkel F. mint akadémiai igazgató, Liszt Ferencel mint elnökkel, hivatalos ügyek tekintetében minél kevesebbet érintkezett, ezeket mind a kettő vagy egyenesen a miniszteriummal, vagy általam, mint egyszersmind dologi titkárral, intézte s intéztette el. De annál sűrűbb s

intenzívebb volt érintkezésük a gyakorlati művészet terén. Liszt F. nagy elismeréssel viseltetett mindenkor Erkel F.-nek nemcsak eminens zeneköltői, hanem zongora-paedagogiai tulajdonságai iránt is. Az ő szabad szellemű instruktív rendszerét, erős ritmikai alapját s technikai biztosságát nem egyszer emelte ki előttem magántárgyalások közben. Minden évben nyugodtan távozott, az ő legeslegmagasabb zongoraosztályának további vezetését biztos kezekben tudván letéve: az Erkel Ferencéiben. Máskülönben is köztük s az akadémia kötelékében mindig a legszívélyesebb s udvariasabb szellemi viszony és kapocs uralkodott, melyet ha nem is lehetett egészen a legőszintébb fesztelen bizalmasság kategóriájába sorozni, de mindenesetre olyan volt, mely - sokban ugyan különböző nézetű, irányu s érzelmű de külön-külön - két nagy szellemet méltán megilletett. Erkel F. mélyen átértézte Liszt művészeti univerzális szellemének a nagyságát s mindig bizonyos presztizses kegyelettel viseltetett iránta. Viszont Liszt mindig teljesen tudta méltányolni s nagy elismeréssel hangsúlyozni Erkel F. elévülhetlen érdemeit a hazai zeneügyek, a magyar zene kifejlesztése s a magyar opera megteremtése s művészi színvonalra való emelése körül. E kölcsönösen táplált kegyeletes érzületből magyarázható ki, hogy a két nagy művésznak közel két évtizedes érintkezését egymással s hivatalos és szellemi kapcsát soha semmiféle lényegesebb disszonancia nem zavarta meg. Liszt egy évben sem mulasztotta el, hogy Erkel Ferencet többször is fel ne keresse magánlakásán s ezzel is ne dokumentálja iránta való kiváló érzületét. Mikor az Andrássy-úti akadémiai helyiségben egy pár évig csak egy emelet választá el őket egymástól, majd mindennap egyik a másiknak volt látogatója.

Mikor a Liszt-jubileum alkalmával a főváros által alapított Liszt-stipendiumok kiosztásáról volt szó, melyek felett élethossziglan maga a mester rendelkezett, ezt sohasem tette anélkül, hogy Erkel F. véleményét ki ne kérje, sőt hogy egy vagy két ajánlására határozottan ne reflektált volna. Mikor az akadémiai osztályok s tanszakok kibővítése kezdetét vette, az új tanárokkal szemben is jórészt az Erkel Ferenc véleményére fektette a súlyt, habár e tekintetben később a 80-as évek elején nem egyszer fordult elő köztük nézeteltérés, főleg nyelvi és nemzetiségi szempontból, hol aztán természetesen Erkel F.-nek kellett a rövidebbet húzni azon ellenáramlatokkal szemben, melyek Lisztet mindinkább magukkal sodorták, s melyek utóbb - halála után - Erkel Ferencet magát is kilépni kényszeríték a már teljesen denacionalizált akadémia kötelékéből, mindazokkal együtt, kik vele a nemzeti szellemnek voltak abban képviselői. Fokozatosan lett ennek az útja kikövezve. Ott kezdődött, mikor Erkel F. az ő igazgatása alatt csakugyan a magyar kir. zeneakadémia címéhez méltóan fokozatos kiterjedésben kezdte meghonosítani az akadémia nyilvános hangversenyei műsorán nemcsak a magyar műveket, hanem évenként önálló előadásokat is rendezett a növendékek kiváló eredeti magyar szerzeményeiből, felölelvén a zenei formák minden műfaját. Ez nem volt inyére az anti Erkel-ligának s annak influencirozása folytán a legfelsőbb intező köröknek sem, melyekkel elhitették, hogy az akadémia Erkel F. vezetése alatt utoljára is csak a csárdás-zene cigány devizes csarnokává fog fajulni.

Mikor Simonffy Kálmán, aki évenként 20 darab cs. kir. aranyat ajánlott fel oly zeneakadémiai növendékek közt kiosztandót az igazgatóság belátása szerint, akik a magyar zene előadásában és szerzésében leginkább kitűnnek, a 80-as évek elején bejelentette hivatalosan Erkel F.-nek, mint igazgatónak, hogy beszünteti évi ajánlatát, azt adván indokul, hogy a zeneakadémia a germanizáció lejtőjére lépett s ott az idegen ajku tanárok légkörében mindinkább satnyulás fenyegeti az akadémia eredeti célját s a magyar zene fejlődését, melyért pedig ő volt az egyik, aki az országgyűlésen sorompóba lépett; a kitűnő magyar dalköltő ez elhatározása mélyen lehangolta Erkel Ferencet, ki Simonffynak őszinte barátja s dalköltészetének is meleg elismerője volt. Igyekezett is elhatározásától elterelni, - bár belátta, be kellett látnia indokának jogosultságát, - de minden rábeszélése kárba ment, csakis ama kérése

teljesítését sikerült nála kinyernie, hogy az egész dolgot nyilvánosságra nem hozza. Különben hivatalosan is bejelentette forma tekintetében a közoktatási miniszteriumnak, mely aztán ugyanily kéréssel járult Erkel F. -hez. S ez az oka, hogy ez az in illo tempore érdekes megvilágításul szolgáló akadémiai kulissza-titok mindeddig nyilvánosságra nem jutott.

Erkel Ferenc még ellenlábasaival szemben is több gyöngédséggel viseltetett, mint azok ő vele szemben, nem nyugodván meg addig, míg előbb degradálva az igazgatói állásból csak tanári állásba, végre abból is ki nem szekirozták oly cím alatt, hogy előhaladt korával már nem egyeztethető össze a sikeres tanárkodási aktivitás. A francia nemzet dicsőségének tartotta, hogy a 86 éves Aubert-t élte utolsó napjáig a párisi konzervatórium igazgatói székén tisztelhetette. Magyarországon egy Erkel Ferencnek díjszabályos nyugdíjba kellett volna mennie, mint a kipréselt citromhéjnak, ha Ő Felsége a király érdemei elismeréseül a saját maga pénztárának hozzájárulásával, akadémiai kettős állásából folyó egész évi illetményei élvezetével is ki nem tünteti haláláig. De ennél még anomálisabb dolog is történt az akadémia megpurifikált légkörében, minő talán még Hottentottiában sem fordult elő s melyről mindeddig még szintén le nem hullott a fátyol a nyilvánosság előtt s most is csak az Erkel Ferenc életének teljes megvilágítása nyújt rá alkalmat. Legyenek a nevek elhallgatva most is (melyeket a t. olvasó különben könnyen kitalálhat ez előzmények után), de a faktum sokkal érdekesebb, semhogy ne vegyen róla tudomást a későbbi nemzedék, ha netalán a századvéges magyar kultuszviszonyokkal s abban a magyar zene két buzgó munkása sorsával is fog majd foglalkozni.

Az akadémia felállításkor 1875-ben, csak Erkel Ferenc és Volkmann Róbert lettek rendszeresített illetményekkel kinevezve nyugdíjképes rendes tanárokkul, míg a másik kettő - az egyikre még a titkári s minden dologi teendő is nehezedett, - csak ideiglenes jelleggel, mint rendkívüli tanárok léptek az akadémia kötelékébe. S ez a félig kint, félig bent való állásuk 13 évig tartott, dacára többször megújított rendszeresítési folyamódásuknak. 1888-ban mikor az új idegen nyelvű tanárok beáramlása már erős talajt nyert, érkezettnek tartották az intéző körök, hogy a régi alapvető magyar tanárok kiáramosíttassanak onnan. De a Liszt F. halála után (1886-ban) az Erkel Ferenc helyébe kinevezett új igazgató előbb még azzal örvendeztette meg őket, valamint az időközben kinevezett többi rendkívüli tanárokat is, hogy mindannyiát nyugdíjképes és rendszeresített tanárokká nevezte ki a miniszter által. Ez az arkádiai állapot azonban - a két régi tanárra nézve, - csak egy évig tartott, mert azután a nevezett 1888-ik évben (két évre Liszt F. halála után) a két első kinevezésű rendkívüli tanár „consilium abeundi”-t kapott különbeni egyszerű kiakolbolítás terhe alatt. Tehát a legszerényebb foku nyugdíjba kellett vonulniok, ha 13 évi állami szolgálatuk s az intézet alapvető munkája után a veszett fejszének a nyelét is nem akarták maguktól eldobni. A miniszteri rendes nyugdíjszabályzati okirat aztán mind a kettőnek kézbesítettett, melyet a Trefort miniszter halála után következett közokt. miniszter is jóváhagyott, megerősített s az állampénztárnál folyósíttatott. Történt azonban két év után (1890-ben), hogy ugyanaz a miniszter, ki ez ügyet elődével együtt szisztematizálta, arról értesítette a két elmenesztetett legrégibb tanárt, hogy a minisztartanács, - még Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt történt, - revidiálván a nyugdíjas államhivatalnokok listáját, a két tanárt (az igazságügyminiszter érvelésére), egyszerűen mint a nyugdíjat jogtalanul élvezőket nemcsak kitörülte abból, hanem a pénzügyminisztertől még hivatalos számlát is kaptak, hogy fizessék vissza az állampénztárba azt az összeget, melyet két éven át mint nyugdíjat jogtalanul felvettek, különbeni végrehajtás terhe alatt. De ezt a kettős miniszteri dezavualást már maga az akkori közokt. miniszter, gr. Csáky is megsokallotta s értesítette nyomban a két ártatlan tanárt, hogy addig is, míg a pénzügyminiszterrel kiegyenlíti a dolgot, az addig élvezett nyugdíjfolyósítást más rendelkezése alatt álló alaptól fogja megcsönkítés nélkül jövőre is kiutalni. A

nemes gróf be is váltotta szavát s azóta k ü l ö n b ö z ő rendelkezési alapokból pótoltatik a két tanár kétszer rendszeresített nyugdija, mely ez által mint különben jogos illetmény, ugyszólván kegyelemkenyérre lett degradálva. A tanuság ebből pedig az, hogy Magyarországon az is megtörténhetik, hogy két miniszter nyugdíjat rendszeresít hivatalos okmányokkal, melyet az állampénztár két évig folyósít is, de akkor előáll a minisztertanács, kifogásolja a két miniszter tettének jogosultságát, illetve azt dezavválja, az ártatlan jogos nyugdíjasokat pedig ekzekúció terhe alatt szorítja a miniszteri rendeletek alapján két évig felvett összeg visszafizetésére! Tehát a magyar igazságszolgáltatás szerint nem a károkozókat, hanem a kárvallottakat szokás és lehet sujtani. Ily előzmények után következett volna aztán a sor E r k e l F e r e n c re is, ha - mint fentebb megjegyzem, - a királyi kegy és méltányosság nem lép közbe s meg nem menti a legnagyobb s legtöbb érdemű magyar zeneköltőt a két pályatárs helótás sorsától. Ezek mind oly tények, melyeket hiteles hivatalos okmányokkal lehet dokumentálni, ha netalán valaki kétségbe vonná.

VII. ERKEL FERENC A 80-AS ÉVEKBEN S A M. KIR. OPERAHÁZ.

Erkel Ferenc a 80-as években úgy áll a magyar műtörténetíró előtt, mint aki már nagy hivatású pályájának végpontja felé közeledik, de a kitől a nemzet még kimagasló alkotásokat vár, mert nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az élő Erkel Ferencet ne lássa folyton ragyogni a hazai művészet egén. S maga a mester is érezte nemzetének ez aspirációját vele szemben s azért újabb alkotások fölemelő gondolatába merítette lelkét. De hová vonzódhatott volna inkább, mint a magyar történelem legkimagaslóbb alakjai s legdicsőbb mozzanatai felé? S így történt, hogy a 80-as években a magyar történelem két oly mozzanatában kereste alkotó erejének utolsó megnyilatkozását, melyek a múlt s a legközelebb eső fény sugaraiban egyesülnek egymással. Gyakran ismételte előttem, hogy addig nem szeretne meghalni, míg a magyar haza megalkotójának történelmi nagy alakját, „Szent István”-t s a magyar szabadságharc „Névtelen hőseit” nem eszményíti meg a színpadon. S mind a két vágya teljesült. Előbb elsőseget adott „Névtelen hősök” operájának s a másikat a 80-as évek elején már befejezéséhez közeledő új operaház megnyitási ünnepségére destinálta. Azután a majdnem páratlan siker után, melyet Tóth Ede még a Szigligeti és a Szigeti József népszínművei után is képes volt a „Falu rosszá”-val aratni, ellenállhatatlanul vonzotta Tóth Ede szelleméhez, kiből a magyar népélet alapos visszatükrözőjét ismerte fel s kiből megbizott, hogy a magyar néppel oly szorosan egybeforrott szabadságharc epizódjait is találóan fogja az ő számára megrajzolni. Vele szövetkezett tehát a szöveggönyv megírására nézve, ki azt változatos megzenésíthetőségre tisztán népies és katonai elemekre támaszkodva, elég szerencsésen meg is alkotta. Tóth Edétől mást nem is várhatott; elfogadta tehát a librettót s annak megzenésítéséhez már a 70-es évek végén hozzáfogott, úgy hogy 1880. december elején színrekerülhetett az a nemzeti színházban. Tóth Ede ezalatt a magyar színirodalom nagy veszteségére elhalálozott s így a megzenésítés alatt kontemplált módosítások s még beillesztendő epizódok szövegpótlására Erkel F.-nek más segédkező kézre kellett szorulnia. Engemet, e sorok íróját tisztelt meg e segédkezéssel s így került ez operába a magyar-lengyel testvérisülés mozzanata is, mely nélkül Erkel F. nem tudta teljesen elképzelni a magyar szabadságharc lefolyásának sem történelmi igazságát, sem színpadi eszményítését. Erkel F. ez operája, ha nem is sorolható az ő monumentális alkotásai közé, mely az ő művészeti egyéniségét tövítől hegyéig visszatükrözi, de mindenesetre olyan, mely méltó az ő génuszához és sokoldalú, sokszínű alakító tehetségéről tesz bizonyosságot. Ő a népies elemtől, mely bármennyire összeforrott is az ő magyar belvilágával, mint opera-magvától mégis távolabb állott, mint az oly drámai s lírai alakok, mozzanatok megrajzolásától, melyek magasabb eszményi légkörökben mozognak. Az ő monumentálisabb sikereire az is mindig határozó volt, hogy valamely operájára mennyi időt és kontemplációt fordított. A sebes vagy sietőbb munka nem kvadrált sem természetével, sem temperamentumával. Egész életében a kivételt ez alul csak egy alkotása: Hunyadyban a „híres” Lagrange-féle betét képezi, melyet tudvalevőleg egy pár nap alatt teremtett meg, mint Meyerbeer a Hugonották 4-ik felvonásának nagy drámai kettősét Raul és Valentin közt. Erkel F. „Névtelen hősök” operája az olyan lánchoz hasonló, melyet számos drágakő ékesít s tesz becsessé, de az egységesség művészi hatását nem teszi a hallgatóra. Inkább sikerült epizódokban, karokban s együttesekben gazdag, mint a jellemzésben s az egységes kidolgozásban. A magyar zenei elemek s dallamkötések ebben is csak úgy buzognak, mint Erkel F. bármely más operájában, s mégis sajátságos, hogy nem éri el azt a magasztalt, honnan magába a nagy erő forrásába is beláthatni. Tóth Ede töről metszett

zamos s népies hangulatu versei, Erkel Ferencre nagy hatással voltak s talán ép ez a nagy hatás volt néha az oka, hogy a szó- és zeneköltészet nem találta meg mindig a kellő egyensúlyt ama etikai s esztetikai igazság folytán, hogy két művészet ha egyesül, az egyiknek rendesen rövidebbet kell húzni. De aztán a hol sikerül az egyesülés, ott Erkel F. sem marad hátra s megmutatja, hogy társával egyenlő magaslatra képes emelkedni. Minő fenségesen magyaros naivság s hangulatos dallamkötéssel adja vissza pl. Ilona ábrándozását honvéd-kedvese után, hol a költő e verssorokat adja az ajkára:

*„Ki mondja meg, hol lehetsz angyalom,
Elküldeném utánad bánatom,
Elküldeném megkérdezni tőled,
Hallok-e még egy jó hírt felőled?
Édes hazám de nagy a határod,
Kedves babám jaj de soká járod;
Ugy szeretnék szárnyas madár lenni,
Felszállani téged felkeresni:
Átrepülnék a Tiszán, a Dunán,
Cypruserdőn, tarlón, avar pusztán,
S szárnyaimon visszaröpítnélek,
Nélküled én ugy sem soká élek!”*

Vagy minő jellemző harcias rithmust tudott adni a honvédtakarodónak, mely így szól kardalban:

*„Kilenc óra, kilenc óra!
Eredj honvéd nyugovóra;
Tovább rukkolsz virradóra,
Tovább, tovább diadalra!”*

Az egész operából ez a honvédkar valóban diadalutató is tett s teszen folyton az országban, legelőször műsorra kerülve az 1882-iki debreceni orsz. dalünnepélyen, hol szerző saját vezénylete mellett lett bemutatva s azóta alig van honi dalegylet, melynek állandó műsor-darabját ne képezné. Az országos dalünnepeknek pedig mindig kiegészítő részévé vált, mint Erkel F. himnusza. Hogy dacára az opera számos s kimagasló szépségének s mint zenészet apoteozisa a dicső magyar szabadságharcnak, mégis leszorult az opera műsoráról, melyen nem lehet vele találkozni, ezt csak annak az innormális viszonynak lehet tulajdonítani, melyben a m. kir. operaház a magyar zenészet aspirációkkal szemben kezdettől fogva leledzik. S talán még az operaház címe is az útjában áll, szemben egy oly opera címe és cselekvényével, mely még meg nem szűnt a kir. intendánsok szemében erősen szűrő szálka lenni. Mert művészeti s magyar zenészet ok fenn nem foroghat, lévén azok olyanok, melyek ignorálása teljesen indokolatlan.

* * *

Erkel Ferenc közel öt évig dolgozott az ő legutolsó „István király” operáján, mely 1885-ben került színre először a m. kir. operaházban, tehát egy évvel később, amint tervezve volt annak megnyitására. 1884-ben az öt évi munka után meg is látszott rajta, mert ami a zenészet legmagasabb szárnyalást illeti, Erkel Ferencnek összes tudása s alakító genialitása - legalább szerintem - ez utolsó operájában nyilatkozik. De sorsa - bár érdemetlenül - még mostohább lón, mint a „Névtelen hősöké”. Sok mindenféle dolog belejátszott ugy akkoron, mint azóta abba, hogy ugyszólván egészen leszorult az a műsorról s nem is sok remény van hozzá, hogy legalább egyelőre hirdetője legyen Erkel Ferencnek zenészet

technika tekintetében legtöbb méltatásra érdemes aszcenziójának. Az okok közt első sorban áll Erkel Ferencnek ez operával szemben teljes átcsapása a Wagner-i zenedrámái stílusba. Mikor Erkel Ferenc ez operáján dolgozott, a legsűrűbb alkalmam nyílt vele érintkezni s jó lélekkel mondhatom, hogy annak megalkotására tisztán a művészeti ambíció hurjának legintenzívebb feszültsége sarkalta. A Wagner-i stílkultusz akkor élte egész világon s így nálunk is legerősebben áttörő szuronyrohamos korszakát. „Meg akarom mutatni a világnak, - így szólt több ízben hozzám, - hogyha Wagner-stílusban kell operát írni, hát én is tudok még öreg létemre is olyat írni, mint más akárki.” S ebben ki volt fejezve az operának nemcsak minden mozgató rugója, hanem kontemplációjának minden etikai iránya is. - Nem magyar, hanem világ-zeneköltői babérra aspirált. Elhagyni egy félszázados álláspontot, melyen legfényesebb sikereit s unikum-számba ment babérait aratta, ez szabadságában állott; de e szabadsággal ép neki nem kellett volna élnie, mert be kellett volna látnia, hogy e szabadság rabbá teszi a lelkét, s ép az ellenkezőjét éri el vele annak, amit kontemplált. Csak az ignorancia s csak a kaján irigység állíthatja, hogy Erkel Ferenc ez operájával meg nem oldotta azt a technikai nagy feladatot, melyet maga elé tűzött. Mert „István királya”-val Wagner stílusában egy olyan drámai operát írt, minőt kevesen, vagy talán senki sem a vak utánczók közül. A legfényesebb tanúságot tette vele arról, hogy annak minden misztériumába behatolt s hogy addig is csak tőle függött, annak kézzelfogható hirdetőjévé lenni. De mikor egyszermind ezzel szemben magyar történelmi alapra is akart állni s magyar egyéniségeket s azok nyolcszázad előtti belvilágát megrajzolni úgy, hogy a magyar zenészet elemek mégis predominálók legyenek benne, akkor lényegesen eltévesztett alapra helyezkedett s a tüzet akarta összeolvasztani a vízzel, s a geometriai kereknek négy szögletet adni. Erre a konzekvenciára aztán mindenkinek rá kellett jönni. Meg kellett alkotó erejét bámulni s kalapot emelni rendkívüli technikai megfigyelő tehetsége és készültsége előtt: de többet nem lehetett vele az emberekből, a kritikából kierőszakolni. Hozzájárult még ehhez az is, hogy a szövegíró: a kitűnő költő és drámaíró Dr. Várady Antal, bármily lendületes nyelvezetet, költői dikciót s gördülékeny verssorokat szolgáltatott is neki, egy - pedig fő - dologban nem segíthetett a zeneköltészeti szárnyak emelésében. A cselekmény egész drámai folyamatát nem uralja igazi etikai alapon a líra legéltetőbb eleme, a szerelem intenzivitása. Egy szent alakot: István királyt még csak meg lehet e nélkül rajzolni, de mellette még egy másikat is: a szintén szentéletű Imre királyfit, kinek e tekintetben ép a gócpontot kell vala képezni, ez már túlhaladja a zenészet pszichológia határát. A szerelmi lírának tehát hiányzik ez operában a hőse, sőt arra van destinálva, hogy azt perhorreskálja s kiszolgáltatassa a zenészet tehetetlenségnek. Erkel F.-nek, aki minden operájában ép a lírai elemnek vált be oly igaz magyar kifejezésű mesterének, itt arra kellett vállalkoznia, hogy a zeneköltészet legfőbb erejét megtagadja s hozzá még magyar Wagner-i stílusban. Nem maradt más számára, mint a komor, az ünnepélyes, a harcias, a vallásérzületi kontraszt s a nagy tömeg hullámozójának az ecsetelése, melyek bármily hatalmasan vannak is szcenikailag s zenészetileg koncipálva, de szerelmi evolúciók nélkül mindig nélkülözik a színpadi zenedráma intenzívebb hatását. S az ilyen zenedrámaival szemben a közönség sem tudott igazán felmelegedni. Hasonló sorsban részesült volna Meyerbeer Hugonottája is, ha három nappal az első előadás előtt meg nem írja a 4-ik felvonás nagy szerelmi kettősét, mely aztán elragadóvá tette az egész hasonló alapra állott operai cselekvényt. De még más okok is járultak hozzá Erkel F. ez operájának háttérbe szorításához. A sajtó, a kritika túlnyomó részére, mely már Dózsája és Brankovicsánál sem látta szívesen a nem tisztán magyar zeneelemekre való támaszkodását s így szemben István királyával, melynek erőszakolt stílusú kidolgozása még a legtipikusabb magyar zenészet gondolatokat sem engedte teljesen érvényre jutni a magyar zene sajátosságai elmosódása folytán: természetesen még kedvezőtlenebb benyomást tett. A közönség maga is osztotta e nézetet. A zenészet - kivált az Erkel-ellenes s a babérait irigylet - irányító körök

sem maradtak hátra, hogy e tévedését ellene kihasználják. Az opera kiállítási s előadási nehézségei s annak túlságos hossza való kinyújtása, mindez is apróban-nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Erkel F. e legutolsó operája - mint mondani szokás - nem vágott be s csak nagy ambíciója monumentumának maradt fenn. Erkel F. maga is érezte ezt. Ha vele négy-szem közt bizalmasan s fesztelenül beszélgettem erről, nem is tagadta a fentebb elsorolt okok jogosultságát. Rezignálni tudó természete nem is lázadt fel nagyon ellene s csak a viszonyokat, az áramlatokat okozta, melyek őt is belesodorták az ily egyénileg mindig innormális szellemi ténykedésbe.

* * *

Erkel F. ténykedésének a súlypontja a 80-as években, leginkább az orsz. zeneakadémia körében összpontosult, leszámítván némely oly jelentős mozzanatot, melynek multjánál s állásánál fogva elsősorú tényezőjévé kellett válnia. Ilyen volt különösen az a momentuózus jubiláris ünnepség, mely a nemzeti színházban tartatott annak félszázados megnyitási évfordulója emlékére 1887-ben. Méltó ünnepeltetés tárgyát képezte ez alkalommal az ő személye, ki annak történeti fejlődésén úgy vonult keresztül, mint vezércsillag, ki a multat és a jelent köti össze. Akik vele együtt hosszú idő alatt a legkihatóbban működtek közre, alkotva és építve, azok legnagyobb része már mind pihenőre tért s még csak ő maradt fenn kimagasló lombkoronás tölgyként, hogy emlékeztesse az élő nemzedéket az uttörés küzdelmes munkája méltatására. De már fentebb láttuk, minő rész jutott ki neki ebből. E jubiláris ünnepség alkalmára írta „Ünnepi nyitány” címen azt a nagyszabású zenekari művét, melylyel azóta is gyakran lehet találkozni, valahányszor nemzeti ünnepségek merülnek fel. Az új operaház működésével Erkel Ferencet a 80-as évek második felében már csak kevés intenzívebb szál kötötte össze. Ott fia Erkel Sándor végezte az igazgatói s első karnagyi teendőket, másik fia Erkel Gyula másodkarnagyoskodása mellett mindaddig, míg 1888-ban oda is be nem rontott az az idegen szellemű áramlat, mely előtte már az orsz. zeneakadémiát elöntötte. Míg ez be nem következett, addig koronként még csak el-elfoglalta ott a karnagyi széket, hogy egy-egy operáját személyesen vezényelje, de azontul ezt sem cselekedte többé s csak néma szemlélője lett annak a fából való vaskarikafaragásnak, mely ott a Mahler Gusztáv nagy trombitahangu kunstdirektorsága alatt két éven keresztül véghezment, ki mindjárt 12 ezer forintos állása elfoglalásakor megintervivoltatván magát a riporterektől, azt adta tudtul ország-világnak, hogy amit sem Erkel Ferenc, sem fiai, sem az opera addigi intendánturái, sem a magyar zene sovínisztái meg nem tudtak teremteni, hát majd ő fogja megteremteni a magyar operát, a reformált m. kir. zeneakadémia igazgatóságával! A következőzés aztán megmutatta, hogyan csinálta meg s hogy még olyanabbul meg nem csinálhatta, csak annak az erős nemzeti érzületnek és erkölcsi bátorságnak lehetett tulajdonítani, melylyel a gróf Zichy Géza intendánsága 1891-ben azzal kezdte az operaház operációját, hogy nagy áldozattal bár, de végleg megszabadította a magyar művészetet egy közel három évig tartott második tatárjárás további sanyarúságaitól; elbocsátván az opera kötelékéből a hírhedt Kunstdirektort, ki azt a fiziológiai s lélektani csoda megoldását akarta megmutatni, hogy miként lehet valami magyar, n é m e t alapon! (Ez a művészeti hypnotizmus különben még mindig mutogatja csodáit a m. kir. operaházban.)

Hogy Erkel Ferenc nem nézhette közönyösen s nem is minden méltó elkeseredés nélkül - ép a nemzeti színház félszázados jubileuma után, - ezt a visszafelé való transzsubstancióját a magyar művészeti aspirációknak: ezt csak természetesnek kell találni. Élte utolsó szakában tehát végig kellett néznie a magyar zene e keresztre feszítését, melyben ő játszotta a Megváltó szerepét. Mert Magyarországon csak áldástalanná kell válnia még a különben legkiválóbb művészeti talentumnak is, mely nem respektálja a magyar érdekeket, sőt azok ellen irányítja intenzív erejét, mert a mi viszonyaink mindenben, sőt a művészetben is speciálisak s nálunk a

túlvitt kozmopolitikus nízus árjának nyitni meg a zsilipeket annyi, mint szándékosan víz alá meríteni a már viruló s fejlődő kalászkodat. A m. kir. opera légköréből kiáramlott s - ne tagadjuk - még mindig kiáramló idegen szellemet megérzi aztán nemcsak a magyar főváros, de az egész ország is, mely annak vezérszellemére szokott tekinteni. Így volt ez mindig s így lesz jövőre is.

* * *

Erkel Ferenc életében, a 80-as években, a legkimagaslóbb s legfelemelőbb mozzanatot az a nagyszabású jubileumi ünnepség képezte, mely a fővárosban az ő 50-éves karnagysági évfordulója emlékére tartatott 1888. december 16-18. napjain. Ez évben Erkel F. még a zeneakadémiában működött, bár csak mint tanár, de még mindig ereje teljével. E jubileum eszméje is onnan indult ki még azon év kezdetén (március 21-én), első sorban az akadémiát vele együtt megalapított magyar tanár-pályatársak kezdeményezésére. Az opera akkori kormánybiztos, Beniczky Ferenc átérzve s megnyerően a korszerű és méltó művészeti eszmének, értekezletre hívta egybe az opera intendánsi helyiségébe a főváros irodalmi, művészeti s hangadó társadalmi, közéleti s politikai köreinek a notabilitásait, melyre nagy és előkelő számban jelentek meg a meghívottak. Az értekezlet egyhangulag elfogadta az eszmét s azonnal megalakította az ünnepséget rendező nagybizottságot, Királyi Pált választván meg annak elnökéül, Mihalovich Ödönt, a zeneakadémia igazgatóját alelnökéül és Sággh Józsefet, a „Zenelap” szerkesztőjét intéző jegyzőjéül. Ugyancsak ez értekezlet, Rákosi Jenő indítványára kimondván az ünnepség országos jellegét, annak részleges tervrajza elkészítésére héttagú szűkebb bizottságot küldött ki, melynek tagjai lettek Mihalovich Ödön elnöke alatt: id. Ábrányi Kornél, Bellovics Imre, Hubay Károly, Nikolics Sándor, Odry Lehel, Rákosi Jenő és Urváry Lajos. Utóbb e szűkebb bizottság is kiegészítette még magát, valamint a nagybizottságba is bele lett vonva a főváros irodalmi, művészeti s értelmiségi világának színe-java. Általában ez alkalommal is az ismert magyar lelkesedés szalmalángja kezdetben oly nagyot lobbant, hogy azt lehetett remélni, az ünnepség oly nagy arányokat fog ölteni, hogy valóban a nemzet és társadalom minden rétegében országos tüntetésszámba menend legnagyobb élő zeneköltőjével szemben. A következő azonban megmutatta, hogy ha a főváros hivatalos és nem hivatalos zeneköre meg is tette mindent, hogy a zászló becsületét megmentsék a tizenkettedik órában, de az korántsem állott alpari sem a kezdetben megindult mozgalom nagy arányaival, sem pedig ép ama körök érdeklődésével, melyek e nemzeti művészeti kegyeletos demonstrációnak igazán országos nimbust kölcsönözhetek volna.

Erkel Ferenc 1838. január 17-én irta alá az akkori „színi deputáció” előtt azt a szerződést, melynél fogva a nemzeti színház első karnagyi székét elfoglalta. A szóban forgó ünnepség előkészületeit tehát jóval előbb kellett volna megindítani (még az előző 1887-ik évben), hogy 50 éves évfordulója napján az megtartható legyen. De erre az ügy iránt érdeklődő körök csak 1888. február havában gondoltak, mire pedig az első alakuló gyűlése megtartható lett volna az ünnepélyrendező-bizottságnak, hónapok teltek el. Akkor aztán megindult de csak „more patrio” a szó és a mindenféle nagy tervek áradata. A kezdetben az ügy élére állott szerény számú bizottság első teendője az volt, hogy magát százas-bizottsággá egészítse ki. Azután „művészeti, ünnepélyrendező”, „irodalmi” s „pénzügyi albizottságra” osztotta magát, melyek névsorában ott lehetett találni a legelső fővárosi, irodalmi, művészi, társadalmi s haute-finance-beli neveket. Minden szakosztály külön ülésezett s készítette a szebbnél szebb terveket. A jubiléus legkimagaslóbb operái vezérkönyveinek a kiadása, arany koszorú, díszelőadás az operában, díszfilharmoniai hangverseny, díszgyűlés a vigadó nagytermében, fáklyás-zene, az országos küldöttségek felvonulása, díszbankét, nemzeti jutalom, legmagasabb kitüntetés stb., mindez be lett véve az ünnepség tervrajzába s

ott díszlett a bizottságok jegyzőkönyveiben a papiroson, de a valóságban vajmi kevés történt. De hisz az mindig úgy szokott lenni ha valamit százas-bizottságok rendeznek, hogy utoljára a tengermunka s a sok lótas-futás mind csak egy pár, az ügy érdekében melegen buzgólkodó tag nyakába szakad, míg az elnökök, alelnökök, jegyzők csak gyűléseket hívnak egybe, melyekre a száz tag közül csak egy pár jelenik meg, a százas-bizottság kilenc tizedrésze pedig csak engedi nevét a dologban szerepelni, de felé sem néz az egésznek. Így történt ez az Erkel Ferenc jubileumával szemben is. Szép, hazafias meleg hangon irt felhívások küldettek szét az ország hölgyeihez, az összes dal- és zeneegyletekhez, a városokhoz, a kulturintézetekhez, az országgyűlési képviselőkhöz, a kormány tagjaihoz, hogy adományaikkal s anyagi és erkölcsi támogatásaikkal segítsék elő a nemzeti művészet országos ünnepségét, s az eredmény végre is mi lett? A történeti igazság megkívánja, hogy a történetek híven regisztrálva maradjanak hátra az utókornak.

Az arany koszorú költsége a legszerényebb dimenzióban valahogyan csak összekerült, de távolról sem azok részvételével, kik ez országban a vagyont, a jólétet s a hatalmat képviselik, hanem legnagyobbbrészt a művészet s irodalom szerénymódu munkásainak filléres adományai-ból. A mindig nemes és hazafias érzelmű fővárosi hatóság, Királyi Pál elnök indítványa s közvetítésére, 5000 frtot szavazott meg a jubiléus tervezett operái kiadási költségeire. Az operaházban Hunyady díszelőadása, melynek két első felvonását maga Erkel Ferenc dirigálta, azután a színpadon végbement ovációk és néhány fővárosi s vidéki lelkesebb egylet részéről az emléktárgyak átnyújtása, a vigadói díszgyűlésen szebbnél szebb üdvözlések s a díszbankétan is szebbnél szebb s talpraesett felköszöntők: ime ebben kulminált összesen a magyar zene legtöbb érdemű nesztor s a magyar opera elévülhetlen érdemű megteremtője félszázados jubileumi ünnepségének az eredménye. Az egész ünnepségtől távol maradt a kormány, a főúri világ, a klérus, a születés és a vagyon arisztokraciája.

Sokkal fontosabb s történelmileg nevezetesebb mozzanata volt ez különben Erkel F. életének, semhogy az ő életrajzi s működési képét ne foglalnók méltó arany keretbe az által, ha annak teljes lefolyását ide jegyezzük nagyobb vonásokban.

* * *

Erkel Ferenc e jubilaris megünneplése majdnem egy egész évvel későbbben jöhetett létre, mint azt a szorosan vett évforduló igényelte volna. Oka ennek első sorban - mint már fentebb megjegyzem, - a hivatott művészeti körök kezdeményezési megkésése volt, továbbá a százas-bizottság munkaereje (inkább ráillenék munkátlan ereje), mely az egész év tavaszát, nyarát s még az ősznek is a jórészét tétlenül engedte elröppenni. Végre pedig magának a jubiléusnak közbejött betegsége, melynek elmúlása hosszabb időt vett igénybe. Még szerencse, hogy az egész év rá nem ment, nem kellett a másik évre átvinni, s hosszú készülődés és többszörös elhalasztás után végre 1888. december 16-17-én megtartható lett.

Méltán érdekelheti a t. olvasót, de talán a hazai műtörténelmet is, ha megörökítem ama buzgó, lelkes férfiak neveit, kik a százas-bizottság hangzatos névsorából utoljára is egymagukra maradtak s kiknek nem lankadó tevékenységének volt köszönhető, hogy az ünnepség az adott viszonyokhoz képest mégis - legalább külsőleg - fényes és fölemelő lefolyást nyerhetett. Ezek voltak első sorban: Királyi Pál, a bizottság elnöke, ez az elévülhetlen érdemű s élte javában elhunyt hazafi, ki a magyar kulturélet annálisában kitörülhetlen nevet hagyott hátra. S ágh József, a nagybizottság jegyzője, a „Zenelap” szerkesztő-kiadója s akkoron a „Zenetanárok orsz. egyesületé”-nek is az elnöke, ki éjet-napot tett egygyé, hogy az egyedül rászakadt munka óriási halmazával megküzdhessen. Székely József, az irodalmi szakosztály tagja, a fényes multu és sok érdemű író, költő és lapszerkesztő (Erkel F. egyik régi barátja és tisztelője). Káldy Gyula, a művészi- s rendező-bizottság alelnöke, az Erkel F.

tisztelők gárdájának szintén egyik régi s őszinte tagja. Továbbá lovag Falk Zsigmond, a pesti könyvnyomda részvény-társaság érdemes igazgatója és megyeri Krausz Lajos, volt országgyűlési képviselő, mindketten az ünnepség pénzügyi bizottságának a tagjai, kik e nemzeti ünnepség érdekét hazafias érzülettel viselték a szívükön. Ami történt - el lehet mondani - az mind e nagybizottsági tagok fáradhatlan munkálkodásának volt tulajdonítható.

Az ünnepség két napra lett osztva. December 16-án délelőtt a vigadó nagytermében vette kezdetét díszgyűléssel. A zene- és énekkar az emelvényen foglalt helyet, mely Erkel F. „Kölcséy-hymusz”-át az eredeti kézirat beosztása szerint adta elő. Közreműködött a „Budapesti zenekedvelők egylete” Bellovics Imre, s a „Budai zeneakadémia énekkara” Szauner Zsigmond karnagygal az élén, valamint a m. kir. operaház zenekara.

Fél 12 órakor küldöttség ment Erkel F. lakására, hol Falk Zsigmond lelkes beszéd kíséretében hívta meg az ősz mestert az ünnepségre, kit megjelenésekor hosszantartó éljenekkel üdvözölt a termet zsúfolásig megtöltött díszes közönség, a zenekar pedig háromszoros tust zengett a tiszteletére. Az emelvény előtt az első üdvözlő beszédet Királyi Pál elnök tartotta, előbb felkérve az agg mestert, hogy tekintve korát és egészségét, ne állva, de ülve hallgassa a tisztelgők beszédeit, mire a jubiláns egy karosszékből foglalt helyet az emelvényen. Királyi Pál hazafias lendületű beszédében a többek közt így szólt:

„Félszázad úri kényelemben eltöltve is nagy idő, de szellemi törekvésekben, a lángész világánál folytatott munkában félszázados élet oly ritka ajándék, minővel a gondviselés századok folyamán át, csak kevés választottjának szokott kedveskedni. E kiválasztottak egyike Te vagy, ünnepelt polgár.”

„A te teremtető szellemed volt hivatva, hogy ellesve a népünk ajkain zengő népdalaink bűbáját, azok gazdag elemeit felismerve, drámailag feldolgozva, az eredetiség, a faji jelleg hű megőrzésével eszményítve, tollad alatt domborodjék ki a magyar dalmű s ez alakban mutasd be a zenevilágnak új alkotásodat s számára polgárjogot kérj és nyerjél.”

„Midőn 1844-ben „Hunyady László” dalműved első előadásakor, hangszereid a közönség elragadtatása közt hirdették a költő szavait: „Meghalt a cselszövő”, nem is sejtéd, mily nagy jelentőségű jóslat rejlett a megzenésített igékben. A felébredt korszellem haragja elől a középkor visszamaradt előítéletei búcsúztak el ama hangokban. A reá nemsokára általánossá lett szabadság, a magyar népnek is közkincsévé lőn s e nagy vívmányhoz a Te ihletett szellemed díszítményül hozta a dalművészetet s fenkölt hymuszoddal a megszületett népszabadságon megörökítéd az áldást.”

Hosszantartó éljen zúgott fel, mikor Királyi Pál a mester éltetésével végzé beszédét, mire felhangzott a Hymusz. Az ősz mester meleg kézszorítással és könnyező szemekkel mondott köszönetet. Ezután Jókai Mór, a nemzet koszorús írója s költője, Erkel F. legkimagaslóbb élő kortársa vette át a szót s a közönség frenetikus éljenzései közt hosszabb beszédben üdvözölte a jubilánst s e beszédet intézte hozzá, melyet egész terjedelmében itt megörökíteni helyénvalónak tartom, mert az, az egész magyar nemzet érzületét s gondolkodását tükrözi vissza Erkel F. jelentősége s működésével szemben:

„Mindenki különösnek fogja találni, - így kezdé - hogy a magyar zeneköltészet Nesztorához ötven éves pályája örömmünnepén én tartok üdvözlő-beszédet, aki a zene tudományában legkevesbbé vagyok jártas s koszorúkat tépni olyan babérfáról, melyet magam nem műveltem, jogom nincsen, s azok az én kezem által nyujtva, értékkel sem bírnak.”

„E helyen én azonban csak mint kortárs és a hazai közélet történetirója emelek szót, ki együtt élve és működve azokkal, akik egy elmúlt nagy korszak szellemi művét megalkották, az egyes kiváló alakok értékét meg sem tudom becsülni.”

„Ez a velünk együtt támadt mult a magyar irodalom és művészet ujjászületési kora, most már hasonlít azokhoz az ó-görög és római templomokhoz, melyek oszlopai sorszámba ledüledtek már s alig tartja még négy-öt oszlop az egyetlen megmaradt arhitabrot. Különösen élém támad ez a kép manapság, a midőn mintha földrengés rontotta volna le, egyszerre hármásával dőltek ki e homlokfalnak erős oszlopai.”

„A vén író kérdi a vén zeneköltőtől, hát mi meddig tartjuk még a fejünkön ezt a nehéz követ?”

„Erkel Ferencnek kivételes kegyeket osztott a sors.”

„Nagy lángelmének, kik műveikkel a korra hatottak, két rendbeli mostoha osztályrész jutott. Az egyik az, hogy életökben nem láthatják meg, hogy az utókor mennyire fogja őket dicsőíteni holtuk után, a másik pedig az, hogy szellemi alkotásaikat, ha sokáig élnek, még életökben látják elmúlni: az újabb kor változott izlése s az utánok jövő ifjabb tehetségek művei által elsiroztatnak.”

„Erkel Ferencnek még élő alakja versenyez az emlékszozával, melyet a nemzeti kegyelet a művészet templomának homlokára helyezett. Ők egymást üdvözölhetik naponta. Fedetlen fővel a szobor, s koszorús fővel az élő.”

„De még nagyobb kegye a sorsnak, a múzsának, hogy Erkel Ferenc alkotásai mesterökel együtt élnek. A zeneköltő megöszült, de művei ifjan maradtak.”

„Én igen jól emlékszem az általános nagy hatásra, melyet Erkel monumentális zeneműve, „Hunyady László” első megjelenésével az egész nemzetre gyakorolt. Lelkesítő nyitánya, „Hattyudala” az egész közönséget rohammal hódíták meg, s a hatás, melyet a remek mű közel félszázad előtt kivívott, az évtizedekkel nem csökkent, hanem emelkedett.”

„A mig az olasz zene legnagyobb matadorja Verdi, aki 40 év előtt behizelgő zenéjével uralta a színpadokat, kénytelen volt egész multjával szakítani s „Othello”-jában az új korszak igényeivel alkura lépni, addig Erkel Ferenc kiválóbb alkotásai, „Hunyady László”, „Bánk-bán”, „Dózsa György”, „Brankovics”, amint első megjelenésükkel meghódíták évtizedek előtt a közönséget, akként birják annak rajongását még ma is lekötni. Nálunk a „mult” zenéje a „jövő” zenéjével dicsőül meg.”

„És ami ránk nézve legbecsesebbé teszi Erkel zeneköltészetét, az, hogy minden ízében nemzeti és eredeti. A fenségestől kezdve a népiességig, a paloták komoly méltóságától, a tragikum gyászáig, a puszták méla ábrándozásáig, mindent feltalálunk eszményítve, megnesemesítve Erkel dalműveiben, ami magyar, ami a mienk.”

„Ez örökíti meg Erkel alkotásait e hazában, mig magyar él, mig a magyar haza áll. Lehetett volna Erkel Ferenc a nagyvilág zeneköltője is, irhatott volna kozmopolita zenét, ha tárgyául nem a „Hunyady”-akat, a „Bánk-bán”-okat, a „Dózsa”-kat, az „Árpád”-okat választotta volna, ha a csupán általunk érthető, csupán minket lelkesítő motívumok helyett az általánosakat alkalmazta volna s ha szövegül az orosz cárokat és cárevnákat, vagy a palesztinai királyokat, vagy akár az afrikai kacikákat adoptálta volna s ha összeszedetetett volna innen egy lengyel himnuszt, onnan egy orosz népdalt, amonnan egy török indulót, valahonnan egy svéd románcot és akárhonnan egy spanyol szerénadot, azokkal egy-két világrészt is meghódíthatott volna, de ő nem akart másnak alkotni

mint nemzetének, nem akart más által megértetni mint a magyar által. Számunkra költötte zeneműveit s a mi nemzetünk szellemét tükrözte azokban vissza.”

„Azért becsüljük mi Erkel Ferencet minden zeneszerzők fölé. Nekünk csak egy igazán nemzeti operaszerzőnk volt s hála az égnek, hogy még megvan.”

„Egy félszázados életpályán mint stádium-mutató emlékkövek állnak sorrendben az ő megalkotott művei s az emlékkövek sora még mindig nincs bezárva. A szent láng még nincs kialvó félben. Ünnepezt zeneköltőnk most is egy új zenemű alkotásán lelkesül, amelyhez egyszer valamikor ifjú fővel én irtam a szöveget. A darab hőse Kemény Simon s címe: Immeszullah.”

„És most már érthetővé fog lenni mindenki előtt, hogy miért kell épen énnekem Erkel Ferencet ez ünnepen üdvözölni. Mert ha valakinek őszintén és igazán szívéből jön az üdvökvánat, úgy az bizonyára a librettó-íróé, aki a zene költőjének azt kívánja, hogy az ég tartsa meg őt testi és szellemi erőben és minden tehetségei használatában, hogy új remekművével betetőzhesse azt a Pantheont, melyet hírnevének emelt. Az ég tartsa meg hazánknak, nemzetünknek, művészetünknek sokáig ünnepelt zeneköltőnket: Erkel Ferencet!”

E nagyhatású beszéd után Erkel Ferenc megölelte és megcsókolta Jókait. Majd következtek a különféle intézetek képviselőinek az üdvözlései.

Szalay Imre közoktatásügyi miniszteri tanácsos, gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter üdvözlő levelét nyújtotta át.

Mihalovich Ödön, az Erkel F. helyére kinevezett orsz. m. kir. zeneakadémia igazgatója, a tanári kar,

Lencz János az intézeti növendékek,

Gerlóczy Károly és Bartay Ede a nemzeti zenede,

Németh János (Szentirmay Elemér) az orsz. magyar daláregyesület,

Berecz Ede a „Zenetanárok orsz. egyesülete”,

Horthy joghallgató az egyetemi polgárság,

Kőrössi Sándor a debreceni dalegylet,

Szabados Géza a kecskeméti zenede nevében tartottak többé-kevésbbé lendületes, hivatalos hangú s kimértségű üdvözlő beszédeket, melyek immár kezdték a hallgatóság hangulatára azt az ily alkalmakkor szokásos egyhanguságos árnyékot vetni, mikor egy óriási babér-lyra kíséretében, rokonszenves külsejű, szikrázó szemű s érces hangú fiatal pap lépett Erkel Ferenc elé, hogy küldői megbízásából átnyujtsa neki az ungvári dalárda hódoló tiszteletének emléktárgyát. A fiatal pap, Drohobeczky Gyula, akkor még csak az ungvári tanító-képezde igazgatója volt, ma már a klérus kiváló egyháznagyjainak egyike, a körösi diecézis gör. katolikus püspöke, a főrendiház tagja s az ország szélén a magyar hazafias szellemnek egyik megbízható őre. Ugyanaz, aki 1884-ben a miskolci orsz. dalversenyen, mint az ungvári dalárda karnagya, azt az első pályadíj elnyerésével orsz. diadalra vezette, a Petőfi „Talpra magyar” költeményére Huber Károly által irt versenyműnek osztatlan tetszéssel fogadott lendületes bemutatásával. Eszmegazdag s hévvel elmondott üdvözlő szónoklata az egész közönséget felvillanyozta, az ősz mestert pedig könyekre fakasztotta.

„A meghatottság és öröm érzetétől eltelve - így kezdé beszédét - állok előtted ősz mester! Nekem jutott a szerencse, hogy a távol vidék, a Kárpátok bércei lakóinak nevében, ez ünnepnapon, melyet a magyar dal- és zeneművészet múzsája számodra megszentelt a hódolat számos és értékes jelvényei között, ez egyszerű emléket neked átnyujtsam.”

„Codrus hazáját nagygyá tette Pericles, mert a tudományt és művészetet fölemelte benne. És mégis jött idő, midőn Athén népe váddal lépett fel ellene. Pericles ekkor így szólt városához: Athéniek! Ha van valaki köztetek, aki nekem szemrehányásokat mer tenni, az lépjen elő. Itt e nagyszerű épületek boltívei alatt bevárom őt, itt vádolhat engem és vádolhat arról, hogy én testtel, lélekkel athénei voltam. Nagygyá, fényessé, hatalmassá tettem hazámat. Jól van. Én letörölöm ez épületekről, melyek a ti dicsőségeteket hirdetik, a ti neveiteket s önnevemem írom rájuk. S amint elhangzottak dörgő szavai, elnémultak legott a vádlók ajkai is.”

„Ha valamikor, ugy e napon Te is ősz mesterünk azt kérdezheted tőlünk: Magyarok! ha van valaki köztetek, aki nekem szemrehányásokat merészel tenni, az ma lépjen elő. Ott, ama nagyszerű épületnek, az operaháznak boltívei alatt, nagy férfaink megszentelt árnyai között, ama sima márványtáblákon, melyeket lábbal tapodunk, bevárom őt, ott vádolhat engem és vádolhat arról, hogy én testtel, lélekkel megalapítója, megteremtője voltam a magyar dalműnek. Vedd el „Bánk-bán”-odat, töröld le róla a magyar nevét s ird rá önnevedet, vedd el „Hunyady László”-t és többi ihletett alkotásaidat, töröld le róluk a magyar nevét s ird rá önnevedet, vedd el „Hymnusz”-od imádságos hangjait, melyeket egy nemzet ajkára vett, töröld a magyar nevét s hagyd önneved rajta, és mi mindnyájan elnémulunk vádolásunkkal.”

„Nem egy város népe ez itt. Nem Budapest városa áll körül ma tégedet, de itt egy ország, egy egész nemzet, egy haza, melynek szent minden kis porszeme, ünnepel téged és hódol ma neked.”

Hosszantartó lelkes éljenzés követte e hazafias szellemű üdvözlést, melyben az összes vidéki dal- s zeneegyletek kegyelete, tisztelete s hódolata nyert kifejezést.

Ugyanez alkalommal Schunda V. József udv. hangszergyáros igen díszes és értékes allegorikus diszítésű ezüst emléktárgyat nyújtott át az ősz jubilánsnak.

Este a jubileum színhelye az opera volt. Erkel F. legnépszerűbb dalműve: „Hunyady László” került színre. A nézőtér zsúfolva volt és ragyogó képet mutatott. A főrangú világ és a kormánykörök itt is távollétükkel tündököltek. A jubiláns operaház előtti szobrát délszaki növényzet vette körül s fejét babérkoszorú fedte. Pompásan volt dekorálva bent a karnagyi szék is. Babérkoszorúk és élővirágok fonták keresztül s köztük villamos lámpák voltak elrejtve, melyek bűvös fénnnyel gyúltak ki abban a pillanatban, mikor a jubiláns elfoglalta a helyét. Ugyanakkor a közönség szíve is felgyuladt s percekig tartó tapsviharban tört ki, mely a nyitány s az első felvonás után is elementárisan ismétlődött. Erkel F. ekkor elhagyta helyét és a színpadra ment, hol újabb ovációk várták. Az operaház egész személyzete díszbe öltözve várta. A függöny felgördült s felemelő látvány tárult a néző elé. A színpad közepén, a déli ünnepség alkalmával átnyújtott koszorúk s ajándéktárgyak oltárformára festőileg voltak felállítva, Erkel karosszékekben ült a színpad elején. Mikor a függöny felgördült, a zenekar háromszoros tust zengett. Erre kezdetét vette a tisztelgő küldöttségek felvonulása. Az első koszorút a m. kir. opera igazgatója nevében Mahler G. és Alszei főrendező nyújtották át, ez utóbbi rövid de lendületes beszéde kíséretében. Az opera személyzetének pompás ezüsterlegét Pauli Richárd, a nemzeti színház koszorúját Prielle Kornélia, Felekyné és Sárosi, a bécsi udv. opera remek aranyos babérkoszorúját Dunkl N. J., a filharmonikus ezüst-koszorúját Nikolics Sándor alelnök nyújtotta át lendületes beszéd kíséretében, melyet a közönség zajosan megtapsolt. Koszorúkat küldtek még: a kolozsvári nemzeti színház s a pozsonyi színház. Az ováció végeztével a közönség tapsaira még többször felgördült a függöny, hogy a szép csoportulatokban gyönyörködjék. Az előadásban

Wiltné mint vendég vett részt Erzsébet szerepében s mellette az opera elsőrendű tagjai működtek közre, még a legkisebb szerepekben is.

Másnap délben volt a díszbanket, melyben mintegy 200-an vettek részt a művészet, irodalom s a főváros értelmisége színe-javának képviselői közül. Az első felköszöntőt Ráth főpolgármester mondta a királyra, utána Zichy Antal köszöntötte fel hosszabb, tartalmas s az ünnepség színvonalán álló lendületes beszédben az ősz jubilánst. Számtalan szebbnél szebb s talpraesett felköszöntő hangzott még el e lakomán, mely egészen késő estig tartott. Számos üdvözlő-távirat is lett felolvasva, ezek közt a gróf Apponyi Alberté, Békésmegye törvényhatóságáé, báró Podmaniczky Frigyesé, id. Ábrányi Kornélé, a szombeni magyar dalköre s még számos másoké.

* * *

Igy folyt le e jubileumi ünnepség, félig az igaz lelkesültség, félig pedig a köteles hivatalos udvariasság megnyilatkozásának a kíséretében. Ez is volt aztán az ő utolsó kitüntetése az operaházban, melynek félszázadig volt vezére s nemzeti képviselője. Azontúl - a következő évben az orsz. zeneakadémiától is megválván, - teljesen visszavonultan élte le még hátralevő éveit, távol az operai ügyekkel való foglalkozástól, egyedül nagy multjának emlékeivel foglalkozván.

VIII. ERKEL FERENC S AZ ORSZ. MAGYAR DALÁR-EGYESÜLET.

Erkel Ferenc működésének a képe nem lenne teljes, ha azt meg nem világítanók szemben azzal az orsz. egyesülettel is, melynek körében legszebb diadalainak javarészét aratta s mely legintenzívebben volt lelkével összeforva a nemzeti színház, az opera s az ő hivatalos svéráján kívül. Mint az orsz. daláregyesületnek tizennégy éven át tényleges orsz. karnagya s mint 26 éven keresztül, annak megalakulásától (1867) egészen 1893-ig tiszteletbeli karnagya s igazgatóválasztmányi tagja, oly kiható, önzetlen s hazafias ténykedést fejtett ki e téren, mely a magyar kultúrélet annálisának mindig egyik legszebb lapját fogja betölteni. Buzgósága, munkaereje s fáradságára nem várt e téren semmi anyagi előny, jutalom; amit tett, azt tisztán hazafiui lelkesedésből tette s abból a meggyőződésből, hogy azzal egy oly nemzeti ügyet támogat és segít elő erős lábra állani, mely a magyar dal s zene eszményi érdekei képviselésére s konszolidálására szövetkezett. A magyar nép nagy zömének szunnyadó érzékét felkölteni a magasabb nemzeti aspirációkkal szemben s azok támogatásába ténylegesen is belevinni: ez képezte ez orsz. egyesület kiindulásának az alapelvét. Hogyne csatlakozott volna hát ahhoz szívvel s lélekkel Erkel Ferenc, ki elévülhetlen alkotásaival maga is hasonló életcélt tűzött maga elé. Ez egyesület iránti kizárólagos rokonszenvét s vonzódását semmi sem bizonyítja jobban, mint az a zelozitása, melylyel annak minden ténykedésében résztvett. Nemcsak hogy majd minden orsz. ünnepségnek az élére állott, hanem a központi igazgatóválasztmány gyűlésein is mindig jelenvolt s élénk részt vett annak beléletében. Ez pedig sokatmondó volt az ő társadalmi szokásával szemben, ki dacára, hogy majd minden művészeti, irodalmi s kulturális egyletnek részint alapító, részint pártoló vagy választmányi tagja volt, egyiknek a gyűléseit sem látogatta, kivéven az orsz. daláregyesületét. Ellenállhatlan rokonszenv vonzotta a magyar dalárvilág alkotó elemeihez, hol az általa annyira kegyelt hamisítatlan nemzeti érzületet s az önzetlen lelkesedést mindenkor fel tudta találni. Nem is tudott úgy neki éljenezni, őt annyira kitüntetni, ünnepelni a magyar nemzet egy társadalmi, egy értelmiségi rétege sem, mint a dalárvilág. Ezt csak látni kellett az orsz. ünnepélyeken, melyeknek mindenkor ő volt a szellemi s művészeti központja, valamint nimbusának is legelső képviselője.

Mikor a 40-es években még csak szórványosan tünedezett fel itt-ott egy-egy dalegylet az országban, pusztán a magyarnak veleszületett dalos érzékétől ösztönözve: Erkel F. már akkor örömmel nézte a magyar zenének e parázs alatt lappangó tűzét; mikor pedig az 50-es években - a nemzeti elnyomás gyászos korszakában - látta, hogy azok tömörülnek legerősebb s legkevésbé áttörhető sziklabástyákkul a nemzeti nyelv s érzület fentartására, szemben az abszolutizmus üldözéseivel: azok nagy nemzeti missziójáról győződött meg. A 60-as években a parázs alatt lappangott zsarátnok már lobogó lánggá nőtt s a magyar dalegyletek rohamos megszorodásuk s tisztán nemzeti irányu ténykedésükkel a legkihatóbb kulturális tényezővé emelkedtek, keresve a rendszeres tömörülés és akció alapját, irányát. Erkel F. bennök a magyar dal- s zeneművészet generalizáló elemét ismerte fel, mely arra van hivatva, hogy széthordja a szikrákat az egész országban s mindenütt lángot gyújtson. Ettől fogva meg is alakult aztán a kapocs, mely Erkel Ferencet a magyar dalárvilággal egész élte fogytaig felbonthatlanul összeköté. Mikor 1864-ben a pécsi első s ugyszólván csak rögtönzött s mintegy tapogatódzásra számított orsz. dalünnepély tartatott, Erkel F. még távol tartotta magát annak külső mozzanataitól, de lelkével ott volt s nemcsak élénk figyelemmel kísérte annak lefolyását, hanem fiát (Erkel Gyulát) egyenesen felkérte, hogy abban személyesen részt vegyen s képviselje őt is, ki a meghívásnak akkor eleget nem tehetett.

A következő évben nyílt aztán első alkalma Erkel Ferencnek a magyarországi dalegyletek élére állni nyilvánosan s azokat első kiható diadalra vezetni. Ez a nemzeti zenede 25-éves jubileumi ünnepe alkalmával történt 1865-ben, mikor a hazai dalegyletek legelőször tömörültek nagy számban az ünnepség fénye emelésére. Rendezetlen művészeti viszony állt fenn még akkor közöttük, de már akkor megmutatták, mire képesek fegyelmezett s rendszeresen szervezett működés mellett. Alig néhány hét állott rendelkezésükre, hogy a kitűzött műsor nehéz darabjait betanulják s mégis oly meglepő sikerrel oldották meg feladatukat, hogy Erkel F. a szó szoros értelmében meg volt lepelve. Egy pár összpróbával végzett velük s mikor a vigadó nagy termében vége volt az utolsó, szokása szerint, rövid velős szavakkal fejezte ki irántuk őszinte elismerését. Az 1867-ki aradi orsz. dal- s zeneünnepély is még az ő személyes részvétele nélkül folyt le, de a rá következő 1868-ki debreceni fényes magánjellegű orsz. ünnepség már az ő vezényletével büszkélkedhetett. Debrecen városának dal- és zeneegylete ugyanis külön küldöttség által kérte fel Erkel Ferencet az ünnepély zenészi vezetésére, ki azt készséggel elfogadva, arra Sándor fiát is magával vitte segédkezni. Az Aradon megalakult „Orsz. dalszövetség” ott nyert aztán Erkel F. indítványára oly nagymérvű tömörülést, hogy két évre rá megtarthatta első impozáns egyesületi ünnepélyét Budapesten az ország fővárosában. Debrecenben lett akkor egyhangú lelkesedéssel megválasztva országos karnagynak is s az akkori ünnepélyből kifolyólag lett megtisztelve azzal az értékes emléktárggyal, melyről már fentebb is megemlékeztem. Erkel F. e dalárünnepély alkalmával lépett a magyar dalárvilággal közvetlenül szoros érintkezésbe. Az 1865-ki budapesti orsz. ünnepély többféle mozzanatainál fogva, nem nyújtott neki még erre kellő tért. De a legmagyarabb városban arról is meggyőződhetett, hogy oly sereg élére állott, mely az ő magyar zenészi aspirációit a leglelkesebben átérezni képes s azok megvalósításában rendületlenül követni is fogja. S ez tényleg úgy is volt, mert Erkel F. a daláregyesülettel fentartott 25 évi összeköttetése alatt nem indítványozhatott olyat, vagy nem nyilváníthatott oly óhaj-tást, amit az egyhangulag el nem fogadott volna. Csakhogy volt is ok rá, mert Erkel F. mást soha nem óhajtott s indítványozott, mint ami a magyar művészet érdekét mozdította elő. A debreceniek legnagyobb mérvű intézkedéseket tettek, nem kimélve semmi áldozatot. Hogy ez ünnepélyük a szó szoros értelmében megfelelően a zeneünnepély címének is, s mintául szolgáljon az utánuk következő városoknak, nemcsak a nemzeti színház opera-személyzetének minden elsőrangú énekművészt, hanem magát az egész zenekart is le akarták szállítani, bármibe kerüljön az. Erkel F. egész befolyását felhasználta, hogy ez sikerüljön, nem is mult máson, mint a 3-4 napi időn, mely alatt a nemzeti színház nem nélkülözhetette a teljes zenekart. Annyit azonban mégis kieszközlött, hogy az intendáns annak java részét rendelkezésére bocsátotta. Az ő „Kölcsy himnusza” (mely aztán soha többé le nem tűnt az orsz. dalárünnepélyek műsoráról), Mosonyi M. „Szentelt hangok” című új magyar kara s Lachner „Harcos imája” voltak a közös előadásra szánt darabok. A történeti nevezetességű református nagytemplomban tartatott a főpróba, hol 19 évvel azelőtt Kossuth Lajos lángszavai lelkesítették a magyarságot a szabadság kivívására. Tenger-nép hullámozott úgy bent a templomban, mint kívülről. A bámuló debreceni s vidéki nép nem tudta eleinte megérteni, hogy mit keresnek a magyar dalárok a ref. templomban? Azok aztán úgy magyarázták meg neki a dolgot, hogy azért, mert nem elég abban csak elmondani szóval azt, ami már ott annyiszor el lett mondva, hanem el is kell azt énekelni. Ezt aztán megértette. Mikor Erkel F. az emelvényre lépett dirigálni s mikor arról lelépett, orkánszerű éljenekkel lett elhalmozva. Soha művésznak talán nép nem hódolt oly igaz meleg lelkesedéssel, mint akkor a debreceniek Erkel Ferencnek, ki az 1870-ki első daláregyesületi ünnepségen már mint vezér-tábornagy szerepelt. Résztvett a majd két évig tartott nagymérvű összes előmunkálatokban, élén állt mint elnöke a művészeti szakosztálynak, ő vezényelte saját himnuszát s annak hangjai mellett lett felavatva az egyesület lobogója, ő szervezte s vezette diadalra az ünnepség

minden művészeti mozzanatát. S így folytatta továbbá is ténykedését. Mikor a budapesti ünnepség a kedvezőtlen időjárás következtében, anyagilag tetemesen megfeneklett s mikor az egyesületnek mindjárt élete kezdetén a legterhesebb gondokkal kellett küzdenie s közel tíz éven át csak becsületbeli tartozásainak kiegyenlítésére tartani az orsz. ünnepélyeket: Erkel F. mint hű vezér, soha sem állt ki a sorból, ám mindig ott volt kitartó serege élén: Nagyváradon (1872-ben), Kolozsvártt (1874-ben), Szegeden (1876-ban) s ismét Kolozsvártt (1880-ban) buzdítva, lelkesítve s irányítva az egyesület ügyeit vezető pályatársakat a tovább követendő úton.

* * *

Egész külön könyvet lehetne írni arról a számtalan ténykedésről és incidensről, melyek Erkel Ferencet a magyar dalárvilággal sok éven keresztül egyesíté. Mint az egyesületnek 22 éven át vezértitkára, nekem volt leginkább alkalmam őt e téren is minden irányban megismerni, meghajolni önzetlen hazafiúi buzgalma s munkaképessége előtt s őszintén tisztelni magyar érületének tisztaságát. Senki sem tudott a magyar dalárvilággal oly fesztelen, mesterkéletlen, de mindig a szög fejét találó nyelven érintkezni, mint ő. Szerette, tisztelte is mindenki, s szavainak, intenciója szent volt minden egyes dalár előtt. Akárhányszor megmondta nekik szemtől-szembe az igazságot, de azért nem nehezteltek reá, sőt annál inkább ragaszkodtak hozzá. Érezték magyar szellemének, jóindulatának fensőbbiségét. De senkinek a dicsérete, méltánylása sem hatott aztán úgy a dalárookra, mint az övé, amiben pedig nem volt mindig bőkezű, de ha volt, tele marokkal osztogatta. Minden dalárünnepélyen, melynek az élén állott mint vezénylő, ő volt mindig a dalversenyek elbirálására választott jurynek is az elnöke. Mint ilyen, tárgyilagos, igazságos is volt, bár néha megesett vele, hogy - persze csupa jó szív s legjobb intencióból, - erősebben vonzódott Catóhoz, mint a művészeti objektívitáshoz. De nem volt az a természetű, aki művészeti dolgokban ne engedett volna a meggyőzőbb érveknek, ami pedig a művészeknek nem mindig szokott közös tulajdona lenni. Egy eset különösen fenmaradt emlékemben az 1874-ki első kolozsvári ünnepély alkalmából. Kolozsvár városa s a kolozsvári egyesült dalegyletek, hogy első e nemű ünnepségüknek, melyet egy-szersmind a kolozsvári dalkör zászló-felavatási szertartásával is összekötöttek, minél nagyobb érdekességet s vonzerőt kölcsönözzenek, a nemzeti színház akkori igazgatóját s a nagy hírű karnagyot, Richter Jánost is meghívták, hogy egy pár közös kart vezényeljen Erkel Ferenc s Huber Károly mellett, kitől szintén lett egy kardal („Nemzeti zászló”) a műsorra felvéve. Richter J. elfogadta a meghívást, lement, dirigált is két kart, de mint igazgató csak egy művészt engedte át a nemzeti színház operájának, - azt is nagy nehezen, - a díszhangversenyben való közreműködésre. A jury-bizottságba természetesen Richtert is beválasztották, ami ép oly kompetens mint udvariassági dolog volt ugyan, de amely egy-szersmind erősen megzavarta a korábbi ilyenmű tanácskozások békés és kollegiális lefolyását ép Erkel Ferencel szemben. Richtert érdekelte a magyar kulturéletnek az ily általa még nem észlelt megnyilatkozása, Erdély fővárosának megismerése is vonzotta s talán a személyes ambíció motivuma sem maradt ki a játékból. Mindez döntőleg befolyásolta leutazását. Egyebekben, se nem ismerte az ily nemzeti ünnepségek sajátlagos jellegét, se a viszonyokat, szálakat, opportunitási tekinteteket, melyek ilyenkor mindig finom tapintatosságot igényelnek az irányadó egyéniségektől. Mint jury-tag nemhogy a maga részéről nem alkalmazkodott az ily ünnepségi formalitásokhoz, hanem Erkel Ferencet is sikerült neki ezektől elterelni. Már a verseny alkalmával a színházban a jury-tagok számára kijelölt helyeket sem foglalták el, ami nemcsak a dalároknál, közönségnél tűnt fel, hanem a jury többi tagjaira kellemetlenül, sőt sértőleg is hatott. Fokozódott e tapintatlanság az által, hogy az egyesület titkára által kijelölt helyen s időben sem jelentek meg közös tanácskozásra, hanem csak egyszerű papirdarabra jegyezve küldték be szavazatukat, minden indokolás nélkül, s hozzá oly osztályozással, mely

ha nyilvánosságra jut, vagy erősen megingatja a júry két legtekintélyesebb tagjának a nimbusát, vagy azt a legkézzelfoghatóbb pártoskodásra vezette volna vissza. Több júry-tag aztán hasonló eljárást követett s előállott egy olyan szavazási tuhubum s abszurditás, mely ha érvényesül, nyomban szétrobbantja az egész egyesületet s örökre blamirozza a különben rendkívül fényesen sikerült kolozsvári ünnepséget. Az egyesület titkárának (e sorok írójának) a legerélyesebben kellett fellépnie s különösen Erkel Ferencet meggyőzni s arra rábírni, hogy Richtert tévedése felől világosítsa fel s oly megoldást adjon a kérdésnek, melylyel elkerültessék a különben biztos erkölcsi felháborodás. „A nevek gyűlöletesek”, mondja a latin közmondás, azért mellőzöm azokat, csak az eredményt konstatalem, mely abban kulminált, hogy utólagos - még pedig teljesen korrekt - módosítás folytán, a két tekintélyes szavazattal is utolsó díjnyertes lett az a dalegylet, mely előzőleg általuk az első díjra érdemesnek lett kijelölve.

Hogy Erkel F. minő melegen viselte szívén az egyesület érdekét s ünnepségeinek a sikerét, bebizonyította ezt az 1880-iki második kolozsvári dalünnepély alkalmával is, hol majdnem kérdésessé vált az összelőadások megtarthatása. Erkel F. dacára ama ellene kolportált hírnek, hogy pályatársai iránt nem viseltetik kellő kollegialitással, sőt hajlandó mindig útjukba állani, számos tette mégis az ellenkezőről tett bizonytságot. Így volt ez Huber Károlylyal szemben is, aki mint nemzeti színházi karnagy, operairó, zeneszerző, nemzeti zenedei s később akadémiai tanár oly állásokat foglalt el, melyeken gyakori alkalma nyílt Erkel Ferencel - hogy úgy mondjam - összemérni a fegyverét. Ő is régi tagja volt az egyesület igazgató-választmányának, melynek körében jelentős tevékenységet fejtett ki. Igen termékeny s általánosan kedvelt írója volt a dalárvilágnak s majd minden orsz. ünnepélyre irt valami hatásos összkart, mely aztán mindig bevált az egyletek állandó műsordarabjának; versenydarabot is számosat szolgáltatott s nagytehetségű fiát, Hubay Jenőt is már fiatalabb éveiben (a 70-es években) nem egyszer bocsátotta az ünnepi díszhangversenyek rendelkezésére, szóval: sok jó szolgálatot tett az egyesületnek s Erkel Ferenc orsz. karnagyi utódjául tekintette őt mindenki úgy kompetens szakértelme, mint buzgalma folytán. Erkel F. belátta ezt s kellően méltányolta is, azért az 1876-80. közötti időszakban, hol a pécsi tervezett ünnepség, a pécsiek s az igazgató-választmány közt felmerült differenciák folytán az egész ünnepség dugába dőlt, Erkel Ferenc hivatkozva előhaladt korára s akadémiai elfoglaltságára, arra kérte az igazgató-választmányt, hogy melléje Huber Károlyt kérje fel - netaláni akadályoztatása esetében - az orsz. karnagyi teendőik teljesítésére, mit az igazgató-választmány készséggel teljesített is. Ennek következtében funkcionált aztán Huber K. legelőször mint tényleges orsz. karnagy a kolozsvári második ünnepély alkalmával 1880-ban. De azért Erkel F. is megjelent azon, nem ugyan hivatalos minőségben, de ama régi kegyeletes kapocsnál fogva, mely őt Kolozsvárhoz oly sok év óta kötötte, s ama meleg érdeklődésénél fogva, melylyel az egyesület iránt viseltetett. Kolozsvár városa akkor soha eléggé nem méltányolható hazafias tettet követett el, mikor a pécsi kudarc után, az egyesület sehonnan sem kapván meghívást normális ünnepsége megtarthatására, másodszer is meghívta kebelébe az egyesületet. Történt azonban, hogy Huber Károly ott ezúttal feltűnő méltatlan mellőzésben részesült a dalegyletek részéről. Bizonyos ellene szőtt intrigák következtében, kisebbségben maradt a júry-tagok választásánál. Ez annyira sértette - s méltán is - Huber K. ambícióját s művészi tekintélyét, hogy rögtön leköszönt orsz. karnagyi állásáról s nem akarta tovább vezetni sem a próbákat, sem az előadást. Az egész ünnepély sikere válságos helyzetbe jutott s a két pártra szakadt egyletek is egymással ellenséges lábra helyezkedvén, arra a Kolozsvár városa nimbusát fenyegető fiasokra nyílt kilátás, hogy az egész ünnepség re infecta szétmenjen. A helyi lapokban Huber K. közzétévén lemondási levelét az elnökséghez, mely igen éles, szenvedélyes - de inopportunos - hangon volt tartva, az még inkább kiélesítette a válságot. Ekkor lépett fel Erkel Ferenc ritka erélyességgel s az ő ellenállhatlan tekintélyével,

melynek egyedül volt tulajdonítható, hogy Kolozsvár hazafias áldozatkészsége s kulturális nimbusa csorbát nem szenvedett. A szeptet szeggel verte vissza. Először Huber Károlynak olvasott fel néhány fejezetet a Leviták könyvéből, hogy az ország második fővárosával, annak hazafias ténykedésével, kulturális missziójával, az országos egyesülettel s annak halasztást nem tűrő ünnepségi legfőbb mozzanatával szemben, nincsen helye a túlvitt érzékenykedésnek még jogos sérelmi esetben sem, annál kevésbé akkor, mikor az, egy ellene mesterségesen szőtt ármány folyománya; kijelentvén egyszersmind határozottan, hogy lemondásának azonnal vissza nem vonása esetében, ő fog az ünnepély művészeti vezetésének az élére állani s azt plakátokban fogja a város tudomására hozni. Ez aztán hatott, mert magyar őszinteséggel lett megmondva. Huber K. visszavonta a lemondást s tovább működött. De nem is volt oka megbánni, hogy Erkel F. tanácsát megfogadta, mert a második dalverseny alkalmával, hol több egyesület az ő karaival versenyzett, oly tüntető ovációkban részesült úgy a közönség, mint a dalárok nagy zöme részéről, melyre egész életében csak büszkén emlékezhetett vissza.

* * *

Erkel F. az 1880-iki kolozsvári orsz. dalünnepély után még csak egy orsz. ünnepségben vett részt a vidéken 1882-ben, Debrecenben, mikor e hazafiságban kimagasló nagy magyar város szintén másodizben hívta meg az egyesületet, hogy falai közt tartsa meg fontos kulturális ünnepélyét. Semmi áldozatot nem kimélt ez uttal sem s az ünnepély úgy szellemileg mint anyagilag oly fényesen sikerült, hogy az fényes betűkkel lett az egyesület történeti annálisába beírva. Erkel Ferenc mikor már ugyszólván csak mint díszvendég vett részt az orsz. dalünnepélyeken, (1880-ban Kolozsvárt s 1882-ben Debrecenben), azt mondhatni, hogy még intenzívebb, még melegebb ovációkban részesült, mint mikor hivatalos minőségben állt azok élén. Az egész ország ilyenkor azt a koszorús zeneköltőjét látta s tisztelte benne, ki osztatlan fényt vetett az egész nemzetre. Hogy minő elválhatlan szellemi s nemzeti kapocs fűzte őt az orsz. egyesülethez, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ilyenkor sem állhatta meg, hogy Kölcsey-hymuszát, vagy ha a műsoron az ő szerzeménye is szerepelt, azt ne ő vezényelte volna személyesen. Ekkor került Debrecenben először dalünnepélyi előadásra az ő „Honvédek takarodója” „Névtelen hősök” operájából, melynek ép Debrecenben frenetikus hatását alig lehet szóval leírni. Percekig tartott a taps megjelenésekor s a közönség viharosan követelte a darab ismétlését. Ez ünnepély különben apai örömeire is szolgált, mert akkori kötött versenydarabul fia, Erkel Gyulának a bíráló-bizottság által egyhangulag elfogadott pályaműve szolgált. De ettől kezdve aztán nem vett részt többé a vidéki városok orsz. dalünnepélyeiben. Már 1884-ben hiányzott a miskolciról, az 1886-iki pécsin sem jelent meg, hol már Huber K. halála után annak fia, Hubay Jenő szerepelt az orsz. karnagyai székén. Az 1889-iki második szegedin még kevésbé, részint előhaladt kora, részint pedig ama sokféle áramlat felülkerekedése folytán, mely egy időre az orsz. magyar daláregyesület kebelében is megzsibbasztotta a régi harcosok kedvét és energiáját. Időközben az egyesület régi vezértitkára (e sorok írója) is visszavonulván állásától, kihez Erkel Ferencet e téren is hosszú éveken keresztül erős szellemi s magyar érületi kapocs fűzött, de meg az országos zeneakadémiai viszonyok átalakulása is deprimálván kedélyét, mindez lényegesen befolyt arra, hogy Erkel F. élete utolsó évtizedében távol tartotta magát a daláregyesület nyilvános ténykedéseitől. Élte hosszaiig megválasztatván az egyesület tiszteletbeli orsz. karnagyául, ebben találta erkölcsi jutalmát annak a sok évi buzgalmának, melyet az egyesület érdekében kifejtett. Már a pécsi 1886-ik ünnepélyi orsz. közgyűlést is arra kérte fel, hogy nevét az igazgató-választmányi tagok sorából is hagyják ki, mert azokban résztvenni nem engedik meg többé sem egészségi viszonyai, sem sokoldalu elfoglaltságai.

Még egyszer, 1892-ben az egyesület negyedszázados jubileumi ünnepségén Budapesten vett abban szellemileg részt, készséggel engedvén az igazgató-választmány abbéli felkérésének,

hogy ez alkalomra egy új kar szerzésével tisztelje meg a jubiláló egyesületet. Petőfi-szöveget választott e célra s azt oly mesterileg zenésítette meg, hozzá még feltűnő eredetiségű zenekíséretet (hétszeres cimbalom-kíséretet) is írván, hogy az, mikor a díszmatinén első bemutatásra került, fia Erkel Sándor orsz. karnagy vezénylete mellett, frenetikus hatást keltett s meg kellett ismételni. Erkel Ferencnek ez is volt ugyyszólván hattyudala meg az a „Király-hymnus”-a, melyet Jókai ismert szövegére szerzett teljes zenekísérettel s pályázaton kívül, mely szintén ez alkalommal került első bemutatásra. Az orsz. magyar daláregyesület azzal tisztelte meg jubileumi ünnepén az ő félszázados epochális működésének az emlékét, hogy első versenydíjul ezüstbe öntött értékes mellszobrát tűzte ki a Liszt Ferenc hasonló kiállítasu s értékű mellszobrával együtt.

Az orsz. dalünnepélyeken Erkel Ferenc honosította meg a voltaképen vele kapcsolatos nagyobb mérvű zeneünnepélyeket is, vagyis az oly énekkari előadásokat, melyek teljes zenekari kíséretet igényelnek. Ezek sok költséggel jártak s az ünnepélyek tiszta jövedelmeit tetemesen megapasztották ugyan, de amellett, hogy a vidéki városok zeneügyei fellendítésére jótékonyan kihatottak, az ünnepélyek művészeti nivóját is mindég emelték. Az illető városok műkedvelői ilyenkor egymással versenyezve sorakoztak vezénylete alá s amely hangszerek híjával voltak, azok képviselőiről a fővárosban gondoskodott s vitte magával. A rendes rézfúhangszerek tömegét is ő sokszorosítja meg, hogy minél impozánsabbá tegye a tömeges hatást. Az első ily keretű zenekart a szegedi első ünnepélyre, 1876-ban ő maga szervezte fővárosi kipróbált zenészekből, kikkel hetekkel az ünnepély előtt rendes próbákat tartott s mint kész megbízható testületet vitte le Szegedre, hol az akkori három egyesült nemzed ünnepséggel szemben (országos kiállítás, dalárünnepély és Dugonics-szobor leleplezés) nagy szolgálatot tett vele. S Erkel Ferenc mindezt - őszintén mondhatom - tiszta önzetlen hazafiságból tette, minden előre kikötött tiszteletdíj vagy másnemű anyagi haszonra való kilátás nélkül. Sőt az elszállásolás s az utazás kiadásait leszámítva, bizony nem egyszer a magáéból is pótolta napi szükségletei fedezését. Későbbben a dal- s zeneünnepélyek regije e tekintetben is nagyon megváltozott s az ünnepélyek leszámolási kimutatásaiban sokszor a kiadások ez egy tétele is többre rugott egy ünnepélyen, mint Erkel Ferenc orsz. karnagysága alatt valamennyi. Mert tény, hogy a debreceni 1882-iki ünnepély után, melyben Erkel F. utoljára vett részt ténylegesen, az egyesület további ünnepségei már nem folytak le azzal a sima összhanggal, mely az előzőket, Királyi Pál tízéves elnöksége s Erkel Ferenc 13 éves orsz. karnagysága alatt mindig jellemezte. Addigi légkörébe idegen áramlat tödült, mely azt folyton izgatta s nem engedte nyugodt egyensúlyban működni. Az egyesület teljesen rendbehozott pénzügyi egyensúlya is mindinkább kezdett ismét fellibbenni a tulságos zenészeti kiadások folytonos növekedésével s nem volt többé feltalálható körében az a régi patriarkális és önzetlen hazafiui szellem, mely abban előzőleg uralkodott. Bizonyos üzleti szellem kezdett túlsúlyra jutni s terjeszkedni, kivált a zenészeti műsor effektuálásával szemben, mely kevésbé állt összhangban az egyesületnek eredetileg kontemplált s addig megvalósítani is tudott tisztán művészeti, szellemi, hazafiui s nemzeti aspirációival.

Mindez ki nem kerülte Erkel Ferenc figyelmét s korán félreállt az útból, nehogy a további felelősség terhe ő reá is háruljon. Pedig biztos vagyok benne, hogy még tovább is ott lett volna található, hol a tiszta művészeti ambíció járt karöltve az önérzetes hazafiassággal.

Az 1889-iki szegedi ünnepély után Erkel Ferenc volt orsz. tényleges karnagy helyére az ő genialis fia, Erkel Sándor lett megválasztva a dalárközgűlés által, mely aktus akkor az egész egyesületnek majdnem szétrobbanását vont maga után. Nehéz, válságos éveket élt aztán keresztül az egyesület egészen 1892-ig, hol ismét lábraállt s ragyogtatta a régi fényes művészeti nimbust ismét az Erkel név aegizise alatt. Mert a daláregyesülettel szemben az Erkel név, mindig azzal a varázserővel fog birni, mely azt méltán megilleti. Érezte is ezt a

dalárvilág, mikor sokévi hányattatás után Szegeden 1889-ben ismét egy Erkel-t ültetett az orsz. karnagy székbe, a kimagasló apának méltó utódját, ki a művészeti tulajdonok mellett abban is követte s követi az apa nyomdokait, hogy nem az üzleti, hanem csak a művészeti sikerekre fekteti a súlyt.

* * *

Az orsz. daláregyesület közgyűlése 1892-iki jubiláris ünnepségét maradandó emlékekkel óhajtván megörökíteni, annak negyedszázados működési történetét terjedelmes, részletes s kimerítő monográfia alakjában határozta el közzétenni. E nehéz feladatu munka megírására e sorok íróját kérte fel, ki azt készséggel el is vállalta. Hogy a lefolyt negyedszázad e kulturális történetében minő elsőrangú helyet foglal el Erkel Ferenc, az legrészletesebben kiviláglik e munkából, hol nincsen fejezet, de alig van lapszám is, melyen hivatkozás ne történnék Erkel Ferenc kiható ténykedésére. Az ő daláregyesületi sokoldalú működése, ha a hazai műtörténelemben nem is biztosít számára oly intenzíven ragyogó fényt mint a nemzeti színház, az opera, az orsz. zeneakadémia s általában a magyar zeneköltészet terén elért nagy sikerei, de annyit e téren is elmondhatunk felőle, hogy hozzá méltóan betöltötte hivatását. Tekintélye, nimbusa s szakértelmével első állt a sorba, hogy nagygyá, erőssé s kihatóvá nevelje azt a kezdetben gyenge növényt, mely a hozzá hasonlók erélyes, kitartó önzetlen támogatása, buzgalma nélkül terebélyes fává sohasem nőhetne volna ki magát. Az Erkel Ferenc neve azért ép úgy össze van nőve az orsz. magyar daláregyesület fejlődési történetével, mint a magyar opera s általában a magyar zenéé. Mert ahol ő e három téren hiányzott, ott mindig volt valami üresség, mely betölthetetlenül maradt. Mig ellenben ahol az ő egyénisége is szerepelt, ott a nemzeti aspirációk hajtásai is csak gyarapodtak.

Az orsz. dalárünnepélyek genialis rögtönző lantosa és vándor-trubadurja: a szélesen ismert Kerekes Sámuel, marosvásárhelyi tanár és lelkes dalárpártoló, nem volt dalárünnepély, melyen ha jelen volt Erkel Ferenc, ne dicsőítette volna őt ékes rigmusokban. Egy ízben így apostrofálta s azzal ki is fejezte találóan az ő elévülhetlen érdemeit a daláregyesület körül:

A hol csak megjelen
A nagy dicső Erkel,
Ott a lelkes éljen
Ezerszer is elkel!

IX. ERKEL FERENC UTOLSÓ ÉVEI.

Midőn Erkel Ferenc 1889-ben megvált az orsz. zeneakadémia tanári állásától is, azt a négy évet, melyet a gondviselés még számára fentartott, csendes magányosságban és kontemplációk közt töltötte el. Volt is mire visszagondolnia. A magyar nemzet szellemi nagyságai társaságában s azokkal diadalmasan összműködve, átélte a magyar haza ébredésének, újjászületésének, kivirulásának s legragyogóbb dicsőségének a napjait. Osztozott a nemzet sötét, majdnem vigasztalhatlan gyászában, tűrte ő is a szellemi rabigát, a nemzeti érzület keresztrefeszítését, majd oroszlánrészt vett ki az újból kivirult szabadságfa bódító virágillatából, osztozott az alkotmányos élet áldásaiban, tanúja volt az ország, a főváros óriási fellendülésének, melynek rozoga járművét még látta meghippadva vesztegelni az előítélet, a közöny s a nembánomság apathikus sarában; megérte a nemzeti zene és kulturának terebélyes fává növését, saját szobrát köszönthette a magyar művészet önálló csarnoka, az operaház homlokzata előtt, élén állhatott az ország legelső műintézetének, melynek falai közül nagy számban küldhette szét az általa inspirált jövő apostolait a magyar zenének; megélte 50 évi működésének jubileumát; külön muzeumi kiállítást rendezhetett a kegyelet és hála emléktárgyaiból; szóval, visszatekinthetett egy oly hosszú s esemény-, eredménydús életre, minő a gondviselés kegyelméből csak igen kevés választottnak jut ki osztályrészü. Hát mindezen elmerengni bizony lelki boldogság lehetett a számára. De vajjon az a négy év, melyet így eltöltött, valóban boldoggá tette-e? Én nem mernék rá határozottan igennel válaszolni, nem, mert ha magára nézve talán kielégültséggel gondolhatott is a multa, de még életében sok olyat kellett látnia s tapasztalnia, melyek az ő egész élete művészeti ideáljával erős ellentétbe jutottak, ez pedig inkább a lelki keserűség, mint az édes megnyugvás érzetével tölthette el.

S innen magyarázható ki élte utolsó éveiben az ő még szűkebb körre vont elzárkozottsága is s úgyszólván kerülése a világnak, a társaságoknak mint azelőtt, hol állása s hivatásánál fogva még sem zárhatta el magát teljesen az emberekkel való érintkezések elől. Pedig, hogy megvolt benne erre nézve az inklináció, mutatja az is, hogy minden veleszületett magányosság keresési hajlama mellett, e négy év alatt mégis kiengedte magát ragadtatni remeteszerű köréből. Az egyik incidens erre nézve akkor történt, mikor 1890-ben 80-ik születési évfordulója megünneplésére a filharmoniai társulat rendkívüli s díszelőadást rendezett a tiszteletére s mikor még annak a felkérésnek is engedett, hogy abban ő maga is részt vegyen egykori ragyogó zongora-művészetével. Ekkor nyílt alkalma a közönségnek meggyőződni arról, hogy minő elementáris ereje rejtett benne az ekzekutív művészetnek is. Mozártnak általa egész életében különösen kegyelt D-moll zongoraversenyét játszta zenekar-kisérettel és azzal a saját szerzette klasszikus kadenciával, melylyel oly gyakran elragadta hallgatóit még korábbi éveiben, mikor mint zongoraművész többször működött nyilvánosan. Aki ez alkalommal hallotta az ő 80 éves ujjait gyöngyözetes tisztaság, egyenletesség s bámulatos klasszikus plaszticitással végigsíklani a zongora billentyűzetén, s aki hallotta hamisítatlan szellemmel értelmezni tőle a nagy génusz ez elévülhetlen alkotását, az, ha nem látja, el sem hitte volna, hogy azt a csodát egy 80 éves kéz viszi véghez. Ez az est felejtethetlen marad a budapesti közönség előtt, mely frenetikus tapsokban tört ki s addig meg nem nyugodt, míg az ősz mester külön még ráadással is nem szolgáltat, eljátszván Liszt-ábrándját a „Puritánok” opera dallamai felett, mely hajdanában Erkel F. -nek szintén egyik kedvenc virtuózdarabjai közé tartozott. Két ily ellentétes stílusú és technikájú zongoradarabot 80 éves kézzel úgy tudni bemutatni, mint akkor Erkel Ferencnek még sikerült: ez valóban a mesék országába tartozott s arról tanuskodhatott, hogy minő művész lehetett az 40 éves korában, akin 80 év vihara száguld keresztül, anélkül,

hogy ujjain s izomerején kifoghatott volna. Pedig Erkel Ferencnek bizony élte utolsó évtizedeiben egészen másra volt a gondja, mint arra, hogy ujjait naponként óraszámra trenirozza s skálák és futamokkal gyötörje magát.

A második incidens e négy év alatt, mely kiragadta Erkel Ferencet művészeti apathiájából, - a mint már említém, - az 1892-iki orsz. magyar daláregyesületnek Budapesten tartott negyedszázados jubileumi orsz. dal- s zeneünnepélye alkalmával merült fel, hol az egyesület központi igazgató-választmánya arra kérte fel az ősz mestert s a magyar dalárügynek számos éven keresztül hazafias buzgalmu támogatóját, hogy a tervezett dísz-zenematiné alkalmára egy új férfikarral örvendeztesse meg az egyesületet. A legnagyobb készséggel engedett e fölkérésnek s Petőfi egyik költeményére irt is egy olyan remek, örökbecsű férfikart, mely a magyar zeneirodalomnak elévülhetlen gyöngye fog maradni. Hét cimbalommal való kíséretet is csatolt hozzá s ezzel oly meglepő eredményt, oly sajátságos hatást ért el, melyre eddigelé még szintén nem volt példa.

Ez utolsó szellemi diadalát aztán még csak egy év választá el a haláltól, mely a következő 1893-ik év június hó 15-én az egész ország s a magyar művészet mély és őszinte gyászára, egy pár havi betegeskedés után, mindnyájunk pótolhatlan veszteségére bekövetkezett.

Erkel Ferenc e négy év alatt a telet rendesen a városban, a nyarat pedig rendesen mindig a Svábhegyen töltötte Lajos fia társaságában, ki leghívebb ápolója, gondozója s ügyeinek végzője is volt mind haláláig. Mind a két helyen hű maradt életszokásaihoz, melyektől el nem tért, csak a legeslegritkább esetekben. Élte utolsó évében már korán, május 13-án költözött a szabadba. Előtte néhány héttel katarrhális tüdőgyuladása megújult, fent a hegyen hűvös tavaszi napok jártak s a betegség rosszabbra fordulására s a katasztrófa bekövetkeztére az is befolyással volt. Erkel Ferenc utolsó napjaiban - kivéve családja tagjait, - már legjobb barátait sem fogadta. Az a sok évi benső viszony, mely köztem és közte fenállt, arra is kiterjedt, hogy nem kereshettem fel bármely órában lakását, hogy szívélyesen ne fogadott volna. Értesülvén betegsége komolyabb fordulatáról, néhány nappal halála előtt siettem fel a Svábhegyre, hogy meglátogassam, hol mindig örömmel fogadott s ha el is volt szobájában foglalva vagy általában nem óhajtotta az emberek társaságát, mindig kijött a szabadba s elcsevegett velem hol a multakról, hol a napi eseményekről. De ekkor már nem fogadott. Mikor a Placht-villa udvarára léptem (hol az utolsó években lakott), Lajos fia jött elém azzal a kijelentéssel, hogy atyja bocsánatot kér, de nem fogadhat. Ez annyit jelentett előttem, hogy a katasztrófa közel lehet. Nem is csatlakoztam, mert egy pár napra rá örökre lehunyta szemeit a magyar géniusz egyik kimagasló képviselője. Amilyen csendes volt egész élete, halála is olyan volt. A körülte egybegyűlt családtagok elbeszélése szerint halála előtt pár héttel, mialatt családja künn a szabadban ebédelt, Erkel F. bent a szobában fogyasztotta el már akkor nagyon kimért ebédjét s egyszerre összerogyott, de mire a család berohant, már magához tért s azzal fogadta:

- Ne bántsatok, majd felkelek magamtól is.

Ez időtől fogva nagyfoku szívgyengeség lépett fel nála és baját még fokozta az, hogy lábai a régóta tartó oedema következtében felmondták a szolgálatot. Lélekzete oly nehézé vált, hogy ágyban nem birt maradni s még az éjszakákat is karosszékben töltötte. Orvosa még ekkor is remélte, hogy a beteg kellő ápolás mellett még egy-két évig élélhet és legfőlebb a hidegebb időjárás bekövetkeztétől tartott. De azért minden héten néhányszor fölkereste és maga is csodálkozott az agg zeneköltő tréfás hangulatán.

Akkor, gyengeségére való tekintettel, nem tudatták vele a hosszú betegség után kevéssel azelőtt bekövetkezett Elek fia halálát, de aznap mintha valami súgta volna neki, szomorúan jegyezte meg:

- Érzem, hogy megint egygyel kevesebben vagyunk.

Azután a beteg ereje mindegyre jobban fogyott, gyengült, jó kedélye elhagyta s meglátszott rajta, hogy még a legbensőbb barátaival való beszélgetés is nehezebbre esik.

Feljött Békés-Csabáról Sándor fia is, de miután az orvos megnyugtatta, ismét visszautazott oda, de leirhatatlanul fájdalmas volt az elválás apa és fiu közt, mind a ketten sírva búcsúztak el egymástól, mintha megsejtették volna, hogy nem találkoznak többé az életben!

Azután észrevehetően kezdett hanyatlani az ereje. Karosszékében ülve, érthetetlen szavakban félrebeszélt. Az orvos a nagy gyengeség következtében azt ajánlotta, fektessék ágyba, de elutasító kézmozdulattal csak annyit mondott:

- Hagyjatok, nem megyek az ágyba.

Ezek voltak utolsó szavai. De azért mégis engedett az orvosi utasításnak. Lefektették és gyermekei ágya mellé telepedtek. Az orvos eltávozott, de a mit búcsúzáskor mondott, az már nem volt biztató a családra.

Az ágyban hol elszunnyadt, hol felébredt a beteg s mikor késő este rátekintettek hozzátartozói, megüvegesedett szemei mutatták, hogy a legnagyobb magyar zeneköltő örökre elaludt. Olyan csendesen hunyt el, hogy észre sem vették.

Lajos és István fiai - Gyula Ujpesten volt - s leánya Mária voltak az utolsó percig mellette, akik a Krisztinaváros egyik segédlelkészét hívták föl, ki az elhunyt ágyánál hosszabb ideig imádkozott.

A halál híre csakhamar szétterjedt nemcsak a Svábhegyen, hanem a fővárosban is, mindenféle mély fájdalmat s gyászt keltve. Az első értesítésre az opera intendánsa, gróf Zichy Géza mindjárt lépéseket tett, hogy a nagy mester hült tetemei a Svábhegyről leszállíttassék, s a gyászravatal az opera előcsarnokában állíttassék fel hozzá méltó díszszel. Gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter pedig intézkedett, hogy a nagy halott temetése onnan történjék államköltségen.

Nagyszerűen impozáns volt Erkel Ferenc temetése. A főváros minden rendű lakosságának százezrei álltak sorfalat az operaház előtti téren, az Andrássy-, az Erzsébet-, a kör- és a kerepesi-úton végig, a merre a halotti menet vezetett a kerepesi-úti sírkertig, hol örök nyugalmat talált. A ravatalnál gróf Zichy Géza intendáns és az orsz. m. kir. zeneakadémia igazgatója mondtak búcsúztató gyászbeszédet. Az opera, a nemzeti színház, a népszínház, az orsz. magyar daláregyesület s az összes fővárosi zene- és dalegyletek testületileg jelentek meg gyászfátyollal bevont lobogóikkal. Az opera zenekara a „Hunyady”-ból a gyászindulót, az énekkar pedig gyász-énekeket zengett. A menetet az orsz. magyar daláregyesület lobogója vezette az egész igazgató-választmány nyal az élén. Jelen volt az irodalom, a művészet, a főváros képviselőtestületének s a fővárosi köröknek színe-java, hogy megadják a végtiszteletet annak a nagy szellemnek, aki korszakot alkotó történelmi nagy alakja volt s marad is a magyar kulturfelélésnek. A nagyszerű gyászünnepegy harmoniájával csak az az intézkedése nem egyezett meg az intéző köröknek, hogy a menetet nem az Andrássy-útnak a váczi-körút kiszögellésén keresztül a nemzeti színház felé irányozták, hol Erkel F. élte legszebb diadalait aratta s a honnan lángszellemének kisugárzásai terjedtek szét az egész hazára. Annak csarnoka előtt illetve volna meg koporsóját a legméltóbb búcsúztató. Még a temetőben is óriási nép gyűlt össze, hol a sírnál zene- és énekhangok kísérete mellett lett az anyaföldnek átadva.

Mielőtt a koporsót lebocsátották volna a sír üregébe, N i k o l i c s S á n d o r megható szavakkal búcsúzott el tőle a nemzet s az egész hazai művészet nevében.

* * *

Midőn széteszlott a gyászoló közönség, a magyar múzsa úgy érezhette magát, mint aki a vakító fénynyel lefutott csillag után visszamaradt sötétségbe tekint. Elvitte magával a ragyogást s csak az üresség szürke homályát hagyta hátra. Utolsó nagy alakja szállt ő vele a sírba annak a nagy időszaknak, melynek alkotó hősei kimutatták az utat a magyar számára, hogy azon haladva, másodszor foglalja el e hazát a szellem fegyverével. A művészet terén nagy kincseket hagyott örökségül a nemzetnek, melylyel egész lénye összeforrott. Ha megbecsüli s el nem tékozolja, nyomában fel fog épülni a magyar zene fényes csarnoka, úgy amint azt szíve egész melegével kontemplálta.

X. ERKEL FERENC JELLEMRAJZÁHOZ.

Erkel Ferenc magyar érzésű művész volt a szó teljes értelmében. Ez volt az ő erős vára, a melyet soha sem tudtak bevenni sem irigyei, sem rágalmozói, sem kicsinylői. Amilyen izmos volt a tudása, szemben az általános zenei műveltség kívánalmaival, ép oly törhetlen, hajthatatlan volt a magyar művészet, a magyar zene aspirációival szemben. Ő sem járt mindig hosszú életén keresztül rózsák között; az ő útjába is nem egy véresre szúró tövis és sziszegő vipera került. Az elismerés, a hála poharába - ősi magyar szokás szerint, - neki is nem egyszer töltögettek keserű ürmecseppet, de azért ő még kálváriajárás közt is mindig csak egy hitet vallott: szeretni a hazát, ragaszkodni hozzá s szolgálni érdekeit. Annyira a vérébe ment át ez a hazához való ragaszkodás érzése, hogy - amire alig van példa a hozzá hasonló nagy művészek életében, - több mint félszázados pályája alatt még csak szükségét sem érezte annak, hogy átlépje a haza határait s a külföldön nézzon szét táplálékot keresni az idegen művészvilág forrásánál. Mintha attól félt volna, hogy az ő magyar művészi lelkét kikököndíthetik acélpántjaiból az idegen föld levegőjének nyomásai. Sem a külföldi babérok, sem a művészek természetével karöltve járni szokott nagyobb anyagi sikerek aspirálása nem gyakorolt rá soha csábító hatásokat, pedig mint kimagasló talentumnak, mint elsőrendű zongoraművésznek s mint mintaszerű karmesternek, bizony neki is nyitva állt volna a világ országútja, amelyre számos pálya- s honfitársa lépett. Soha nem irigyelte egyiknek sem külföldi babérait; ő megelégedett a magyar haza rónáiról és bérceiről szakított s nyert virágokkal. Azok táplálták az ő tiszta, hamisítatlan magyar zeneköltészetének a forrását, amely azért volt oly igaz hatással a magyar nemzetre, aminőt arra e részben rajta kívül még senki más nem gyakorolt. Természete, véralkata alapjában békés, konciliáns s könnyen volt hajlítható. De ha a magyar művészet érdekeit komolyan megtámadva látta, akkor mindig elvesztette türelmének hidegvérét s szembeszállt volna az eleven ördöggel is.

* * *

Erkel Ferenc sajátos összetétele volt mindannak, ami valakit érdekessé, mondhatni, a nagy tömegtől különválóvá s így feltűnővé is szokott tenni. Az ő külön világa mindenk felett a zene volt. Gondolkodni, társalogni sem tudott anélkül, hogy érveit, hasonlatait ne a zene világából vette volna. E külön világából fejlődött ki azután a szeget mindig fején találó ama tulajdonsága, melylyel a zenevilág minden számbavehető egyéniségét és termékét teljes pontossággal és méltányossággal meg tudta ítélni. Gyakran mondták ugyan felőle, hogy ilyenkor nem mindig volt eléggé tárgyilagos. De én részemről úgy ismertem, hogy ő nem látta soha a görbe vonalat egyenesnek, sem az egyenest görbének; a kisebb tehetségekben is elismerte, ami elismerésre méltó volt, de viszont nem hódolt a felfűtt nagyságoknak. Nagyra becsülte, sőt meg is tudta bámulni a zenetudósokat, kivált a kontrapunktistákat; de azért egész lelkével igazán csak oda vonzódott, a hol nem mesterségesen csinált virágok pompáznak. Hisz az ő alkotásának a remekei sem a hangok logaritmus-könyvéből eredtek, hanem abból a forrásból, mely a dallamok ősi hazájában fakad. A zenetudomány aprólékos, szövevényes és szörszálhasogató elméleti tételeivel nem sokat törődött. Nem is arra született, hogy tanári székből tartson értekezéseket a hangok rezgési számadatairól, vagy az ó-görög és keresztény zene harmoniai különbségéről. Feladatának azt tartotta, hogy lelke mélyéből fölszínre hozza mindazt, amit neki a magyar múzsa inspirált, úgy, mint senki más, sem előtte, sem utána. Az ő hazafias becsvágya nem is iparkodott azon soha, hogy megmutassa képességét symphoniák, oratóriumok, kettős fugák, nyolc szólamu karok vagy más zenei különösségek alkotására. De

hogy miben áll mindezek művészeti fegyelmezettsége, azt nálánál jobban senki sem értette. Volt rá több eset, hogy e téren híres tudományos matadorokat is figyelmeztetett nem egészen szabatos eljárásukra.

* * *

Ami dirigensi képességét illeti, ha egyszer kezébe vette a karnagy pálját s maga elé tárta a vezérkönyvet, a sas szeme nem lát tisztábban a sziklaoromról le a völgybe, mint a hogy az ő szeme uralkodott az alatta levő zenekar felett. Ha virtuózok játszottak vezénylete mellett, még azoknak is azonnal fölismerte vérmérsékletét s a szerint alkalmazta eljárását, és soha sem vesztette el lélekjelenlétét. A 60-as években egyszer nagy felsüléstől így mentette meg a híres zongoravirtuózt és zeneszerzőt: Littolf Henriket, ki a nemzeti színházban adta hangversenyeit. Egyik legnépszerűbb és legtetszetősebb versenyművét játszta hangjegy nélkül zenekar-kisérettel, mely úgy hosszúsága, mint ritmikus képleteinek hasonlóságai s azok folytonos ismétléseivel erősen próbára tette még a szerző emlékező tehetségét is. De különben is Littolf egyike volt a legidegesebb és legvérmesebb művészeknek, tele százféle szeszélylyel és különködéssel.” A legrohamosabb pezsgésű tételnél egyszerre csak elhagyta az emlékezte s megakadt. Erkel észrevette, de vezette tovább a zenekart, mintha annak úgy kellene lenni. Littolf egypárszor belekapott a játékba, de a kellő fonalat nem tudta megtalálni. Elhagyta a hidegvér, izgett-mozgott a széken, térdeire ütögetett s Erkelre tekintgetett, ki azonban rá sem nézett, hanem szemlesütve tovább dirigált. Végre Littolf elérte a célzást, s várt nyugodtabban, míg egy alkalmas helynél ismét bele találta magát a zene menetébe, s az előadás sikerülten haladt mindvégig. A közönség mitsem vett észre, sőt azt hitte, - talán még az akkori kritikusok is, - hogy Littolf-nak csakugyan szünetet kellett tartani.

Erkel hallása oly finom volt, hogy legcsekélyebb ritmikai vagy intonálási hibát is észrevett. Előadás közben mindig nyugodt maradt, de utána aztán annál kevésbé kimélte az intő és szemrehányó szót. Vezényletének ereje nem a plasztika esztétikáján, hanem a biztos megérthetősre szolgáló izmos kéz- és karmozgásokon alapult. A zene- és énekkari tagok, valamint tanítványai iránt nem volt nálánál szigorúbb karnagy és tanár.

Ellenlábai és kritikái - s ki volna ilyenek nélkül, - ép e túlságos, gyakran talán a merevségig vitt szigorúságának rovására írták a költőiség olykori elhanyagolását, pedig aki közelebbről ismerte, tudhatta, hogy mennyi volt benne a költői ihlet.

Nem dolgozott gyorsan, szerette a „nonum prematur in annum” elvét követni. Minden taktust, amit leírt, jól megforgatott az agyában s mindig a szívén eresztette át a hangjegy-papírra. Mikor dolgozott, szerette a magánosságot, félrevonult s rendesen hosszúsáru pipájának füstje mellett rajzolta a kóták fejeit. Zeneírása sokat hasonlított a Liszt Ferencéhez, a mennyiben mind a kettőjüké nehezen volt olvasható, mint valami hieroglif. S ettől mind a ketten csak akkor tértek el, mikor külön célra kértek tőlük hangjegy-kéziratot. Vezérkönyveik alig voltak olvashatók, ellenkezőleg Wagner, Volkmann vagy Mosonyiéval, kiknek hangjegyei szép tiszták voltak. E tekintetben talán csak Beethoven és Schubert kéziratai multák még felül az Erkeléit és Lisztéit, melyek megfejtéséhez egy pápaszem soha sem volt elég.

* * *

Fentebb már megemlékeztem Erkel Ferenc sas-szeméről. De saját kéziratával szemben néha még az is cserben hagyta. A 60-as évek derekán egyszer Liszttel együtt látogattam meg akkori magyar-utcai lakásán. Épen „Dózsa” operájának utolsó felvonásán dolgozott, a többi pedig már vezérkönyvezve volt az ő eredeti kézírásával. Liszt fölkereste, játszik valamit belőle. Zongorakivonat még nem lévén, Erkel Ferencnek a vezérkönyv ákombákomjait kellett használnia. Egy ideig csak ment a dolog, de egyszer nagy mértékben belejutván a 20-25

sorú lapok kóta-labirintjába, bizony saját sas-szeme is felmondta a szolgálatot. S ekkor láttam, hogy még az övéénél is vannak élesebb sas-szemek. Liszt ugyanis felkérte, hogy ő folytathassa tovább az olvasást, aki le is játszotta aztán úgy, mintha már előbb betanulta volna. Sohasem felejttem el azt a tekintetet, melyet akkor Erkel Ferenc reám vetett úgy lopvást. Mintha csak azt mondta volna: „íme egy csodás lángész, aki igazán beválik gondolat-olvasónak!”

Néha megszállta a zenészi skepticismus. Sokat elhitt a zenetudomány dogmáiból, de még sem mindent. Nagy tisztelője, belső barátja, sőt föltétlen elismerője volt Mosonyinak s az ő rengeteg tudományának. Mind a két méltó utódját, Erkel Gyulát és Erkel Sándort is ő hozzá küldte tanulni s elsajátítani a zene titkait. Tudta, hogy képes mindenre, még a zenészi kétszerkettőt is ötnégy bizonyítani. S e hitében magam is folyton megerősítém. Egyszer Mosonyinak hihetetlen jártasságát emeltem ki előtte a különféle kulcsok szerint való kóta-olvasásban s hogy egy négyszólamú fugát soprán, alt, tenor és basszus-kulcsban írva, képes bármely kívánt hangnemben eljátszani. Tamáskodva rázta a fejét s csak annyit mondott: „Nem hiszem, míg nem látom!” De kevésre rá meggyőződhetett állításom valóságáról, mert több más zenésszel együtt mindkettőjüket meghíván magamhoz, megkezdődött az általa hihetetlennek állított zenészi tornajáték. Cherubini híres „Fuga” tanulmánykönyve szolgált anyagnak, melyben minden négyszólamú fuga, négy különböző kulcsban van hangjegyezve. A választás Erkelnek szabadságára volt bocsátva. Ki is jelölt Mosonyinak egyet B-durban, hogy játssza le fisz-durban. Mosonyi lejátszta. Erkel Ferenc megadta magát s attól kezdve nem emlékszem, hogy valaha vitatkozott volna a zenészi lehetetlenségek felett.

* * *

Erkel Ferenc nem tartozott azok közé, kiknek életszüksége: a társadalmi élet forgatagába való belevegyülés. Nyilvános helyeken, nagyobb ünnepeken s mozgalmas társaságokban nagyon ritkán lehetett vele találkozni. Inkább kerülte mint kereste az ilyeneket. Legjobban szeretett néhány bizalmasa körében időzni s azokkal elcsevegni régmúlt időkről s élményekről. A délutánokat s estéket ritkán töltötte odahaza. Megvoltak rendes helyei, hol mindennap megjelent s hol mindig biztosan lehetett vele találkozni hivatalos helyiségein kívül. Egyedüli szenvedélye a sakk-játék lévén, melynek maga is nagymestere volt, a sakk-klubot - melynek elnöki tisztét is sok éven át viselte - mindennap fölkereste s órákig elnézte a játszmákat, anélkül hogy maga éveken át csak egyszer is részt vett volna a játékban. Pazarnak épen nem volt mondható, de lángész annyi időt talán még sohasem pazarolt néma szenvedélynek, mint Erkel Ferenc a sakknak. Gyakran kérdőre is vontam ezért, mire rendesen azt felelte: „ha a sakkot nézem, legalább nem kell zenéről nem is mindig szellemes zenészekkel társalogni.”

A régi nemzeti színházon s utóbb az operaházon kívül annak már rengeteg nagy művésznek vagy felette érdekes hangversenynek kellett lenni, melyen - ha csak nem vezényelt - megjelent. Kivételt minden két évben csakis az orsz. magyar dal- és zeneünnepélyeknél tett, melyeket rendesen nemcsak vezényelt, hanem azok mindennemű társadalmi mozzanataiban is résztvett. E zeneművészeti társas összejövetel volt az egyedüli, melyhez egész lelkével vonzódott. Vonzódott pedig leginkább azért, mert annak tiszta és önzetlen magyar szelleme leginkább megegyezett nemzeti érzületével. Mikor annak kebelébe is kezdett beszivárogni az idegen elem, lassanként visszavonult annak az ünnepeitől is.

Lisztet kívül nem ismertem embert, ki oly kevés szükségét érezte volna az ugynevezett testi mozgásnak, valamint a sokak által annyira dicsőített hidegvíz-használatnak, mint Erkel Ferenc. Hosszu évek során át volt alkalmam mind a kettőnek életfolyását megfigyelni, de soha nem emlékszem, hogy megkivánták volna egészségi szempontból a sétálást. Pedig mind

a ketten magas életkort értek el s mind halálukig elpusztíthatatlan egészséggel s irigylésre-méltó étvágygyal rendelkeztek. Ez is mutatja, hogy mennyire nincs szabály kivétel nélkül.

Sok szellemi és testi rokonvonás is volt Liszt és Erkel között, bár különböző volt a kettő élete. De éltük alkonyán egy pontban mégis találkoztak az útjaik, mert mindketten egy nagy célnak szentelték napjaikat: jeles magyar művészeti nemzedéket képezni.

* * *

Erkel Ferenc az irodalommal, a politikával, a napisajtóval szemben sem volt közönyös. A világ folyása, a politikai események s a társadalmi mozgalmaknak mindig élénk megfigyelője s kísérője volt. Nyilvános helyekre, kaszinó, írói kör vagy klubokba nem járván, - kivéven a már említett sakk-klubot - a hírlapokat rendszeren saját lakásán olvasta, melyekből mindennap többfélét s többféle politikai irányút hozatott magának rendes előfizetések nélkül, kivéven a zenészeti szaklapokat, melyeknek rendes törzselőfizetője volt. Mindennap tájékozva volt mindenről, ami körülötte s kívüle történt. Irodalmi olvasmányokkal is szerette lelkét táplálni, de e tekintetben igen válogatós volt s csak oly műveket olvasott, melyek vagy univerzális vagy speciális magyar nemzeti értékkel bírtak. A magyar irodalomban megvoltak az ő rajongásig kegyelt és kedvelt írói, költői, mint nagy kortársai s az úttörő géniuszok: Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Jókai, Petőfi, Arany, Tompa, Madách s az újabb nemzedék jelesei közül is többen, kiknek szellemi s nemzeti iránya az övével megegyezett. Mikor az új zeneiskola terjedésével az azzal kapcsolatos műirodalom is halomszámra vetette termékeit a szellemi piacra, azokat is mindig figyelemmel kísérte, különösen Wagner és Liszt irodalmi műveit, kiknek nagy szellemét e téren is - ha nem is mindenben egyezett meg azoknak gondolkodása az övével - kimagaslónak tartotta.

Ami politikai meggyőződését s különösen Magyarországgal szemben az akut pártállást illeti, e tekintetben ha nem is volt a túlzó radikalizmus híve, de bensőleg mindig arrafelé gravitált, ahol a magyar nemzeti szabadság, önállóság és sovinizmus zászlaja lengett. Kezdetől fogva mindig a felsőbb hatalmi svérákhöz lévén kötve, természetesen ebbeli benső meggyőződésének nem mindig volt rá nézve opportunus dolog, nyíltan kifejezést adni. Nagyon óvatos és előrelátó is volt e tekintetben s szabad folyást gondolatainak csakis teljesen megbízható bizalmas körökben engedett. A régi magyar rendi és kaszt-világ hagyományai közt növekedvén, azokkal nem is tudott teljesen szakítani, még a legultrább időszakokban sem.

A magyar speciális viszonyokhoz tapadó józan konzervatizmus s az újabb korszellem vívmányaihoz alkalmazkodó realizmus: e kettőnek az összetétele képezte az ő politikai hitvallását. Valamint feltétlen bámulója s követője volt a multban gróf Széchenyi István vezérszellemének, úgy későbbben ugyanazzal az intenzív kegyelettel és rajongással csüggött Deák Ferenc nagy alakján. De mindez nem zárta ki nála, hogy lelkesedésbe ne törjön ki, ha Kossuth Lajos világrengető alakja, géniusza s ténykedéseire került a sor. Kossuthot és Petőfit sohasem tudta egymás nélkül elképzelni. Mind a kettőnek a kezében két oly hatalmas Jupiter-i villámot látott, melyek megrezegtették a földet. E kettős benyomás alatt írta meg aztán „Névtelen hősök” operáját, mely ez elnyomhatlan érzületének volt végre is kézzelfogható megnyilatkozása.

* * *

Erkel Ferenc szemben úgy az általános mint a hazai élő zenevilággal, sajátos viszonyban állott. Voltak élő művészek, - igaz nem feles számban, - kiknek szellemi fölénye előtt igaz meggyőződés és méltánylással meghajolt, bár nem ismertem egyet is, - kivéven az egy Volkmant, - kivel szemben többé-kevésbé kifogásai ne lettek volna. Ama kiválók iránt, kikkel életében mint külföldiekkel annyi számtalan alkalma nyílt érintkezni, legnagyobbbrészt

közönyös maradt, már t. i. oly értelemben, hogy se nem állott be a túllelkiesedők közé, sem nem kereste a velük való szorosabb viszonyt vagy érintkezést, sőt ha hivatalos teendői nem hozták magukkal, még hangversenyeiknek sem volt rendes látogatója.

Alig tudnám meghatározni a számát annak a rengeteg sok hangversenynek, melyet több évtizeden át végighallgattam Budapesten, de bizvást elmondhatom, hogy - még a legjavát sem véve ki, - azok kilenczederészét sem látogatta Erkel Ferenc. A hazai hangversenyekkel szemben sem viselkedett másként. Mindkét irányban kivételt néha csak a filharmoniai hangversenyek képeztek - mikor már nem ő vezényelte azokat - s a Liszt, Wagner, Bülow, Rubinstein, Patti, Joachim s más oly rendkívüli művészi meteorok hangversenyei, kiket legalább egyszer mindig meghallgatott. (Liszt-éről azonban sohasem hiányzott.)

Hogy a hazai zenevilággal kevesebbet érintkezett, amint a magyar zenevilág korifeusát és központját őt megillette volna, ezt többféle okra lehet visszavezetni. Első sorban zárkózottságra hajló természetére, mely - amint már megjegyzém, - inkább kerülte mint kereste a nem-homogén társaságokat. Továbbá specialiter a sokféle állásu, nézetű s képzettségű szakzenészekkel szemben nem szerette az eszmecserét, vagy jobban mondva az olyan diskusziót, mely rendszeren lokális érdeküekké szoktak átváltozni. E tekintetben nagyon megválogatta az embereket s még akiknek a társaságát - mint zenészekét - szerette is, azokkal is ritkán érzett hajlamot a zenészeti „in medias res”-be való eszmecserébe belemenni. Inkább politikáról, napi eseményekről vagy régi dolgokról, világforgásáról beszélgetett velük. S végre az is jórészt visszatartotta a hazai zenevilággal való sűrűbb érintkezéstől, mert az emberek s kivált a zenész-emberek természetét, belvilágát jól ismervén, nagyon bele tudott látni legtöbbször a lelkébe, hol - kivált magával szemben - csak kicsinyeskedés, irigykedés, fondorlat s antagonizmus találtkozott.

* * *

Ami családi körét, életét illeti, e tekintetben is megvoltak speciális tulajdonságai. Mint apa, számos családjával szemben gondos, előrelátó, de majdnem a zsarnokságig szigorú volt. Azok közé a régi patriarchalis apa-típusok közé tartozott, ki fiaitól nem tűrt ellenmondást nemcsak zenészeti dolgokban, de még az azokon kívül eső dolgokban sem. E megszokott szigorúsága azonban nem a vaskövetkezetesség elvei szerint érvényesült nála, csak épen az ellentmondás módját kellett vele szemben megtalálni. Mert heves természete családjával szemben inkább csak hirtelen fellobbanó láng, mint tartósan izzó zsarátnokszámba mehetett. Ha engedtek neki bármily szeszélyes állításaival szemben s aztán higgadt érvekkel állottak elő, könnyen engedett, mert szíve hajlékony és nemes rezgésű volt. De ha a hang vagy a modor nem tetszett neki, akkor a legtarthatatlanabb állításhoz is késhegyig ragaszkodott. Kivételt egyedül csak Sándor fiával szemben tett, kivel ellenkezni sohasem érzett sem hajlamot, sem hivatást. Igaz, hogy e legjobban kegyelt fia is úgy tudott vele bánni, mint senki más. Komoly, higgadt s szókimondó természetével nem adott soha tápanyagot hirtelen fellobbanó tüzésnek. Ha nem értett egyet a fiú az apával, az elmondta nyugodtan a magáét s aztán hallgatott, de amit kimondott, amelletts változatlanul megmaradt. S ez imponált az apának, mert ismerte hajthatatlanságát s érveinek mindig szilárd bázisát. Máskülönben is oly sokat tartott eminens tehetségéről mint zenésztől s mint legméltóbb utódjáról, hogy nem egyszer ő játszotta vele szemben a fegyverletevő szerepet.

* * *

Erkel Ferencnek volt még egy oly jellemző tulajdonsága, mely valóban unikumszámba vehető az oly művészi állással szemben, minőt 50 éven keresztül ő is elfoglalt s hol a vele járó hivatás, befolyás s hatalmas közvetítő szerep, az illetőt mindenféle csábos alkalmaknak szokta

kitenni. Erkel Ferencre még a legádászbabb ellensége sem mondhatja utána, hogy karnagyi, igazgatói vagy tanári állásának szeplőtlen méltóságát megóvni, s távol ne tudta volna tartani magától a színpadi vagy a tanárkodási pletykák lassu de biztos partmosó áradatát. E tekintetben igazán Cató-i elvet vallott: jobban szerette a művészet érdekét és saját reputációját, mint a csábok syréni hangjait. A művészeti nimbus mellett az a nagy tekintély, az a megsebezhetlen erkölcsi súly, mely Erkel Ferenc félszázados hivatalos pályájának a nyomában járt, oroszlánrészt vehet ki magának az ő jellemének e kiacélozott vonásából. Hány hozzá hasonló állásu művész vesztette s veszti el az egyensúlyt azon a sikamlós pályán, melyen ő oly szilárdul tudott megállani? Számtalan mindenféle gyanusítás fegyverét kovácsolták ellene, de a legkényesebben sebezhetővel sohasem tudtak hozzáférni. Oly súlyu vonása ez életének, melyet nem lehet eléggé az ő jellemzésénél kiemelni.

XI. EPILOGUS.

A mint már e munka előszavában is megjegyzem, úgy most is, mikor végéhez jutottam annak, amit Erkel Ferencről elmondani s amivel emlékét megörökíteni óhajtottam, ismétlem, nem ambiálom magamnak a történetírói kimerítő teljességet.

Aki valaha e feladatnak meg fog felelni s kiterjeszkedend az Erkel Ferenc életének legkisebb részletére is, arra nem egy ilyen szerény kiterjedésű munka, hanem köteteknek a megírási feladata várakozik.

Az én célom nem volt más, mint egyrészt az Erkel Ferenc alakja mint egyik központ körül mind ama mozgalmak s ténykedéseknek a csoportosulását nagy vonásokban feltüntetni, melyek általában e század magyar kulturális élete, különösen pedig a magyar zenészeti aspirációk terén felmerültek s másrészt, hogy ép az utóbbival szemben az ő irányító génuszának a jelentőségét kiemeljem.

Mikor e század folyamán Széchenyi István, az élő anyag szobrászi feladatára vállalkozott, hogy az ázsiai magyart európai nemzetté átgyúrja; mikor Kossuth Lajos lángszóval és ostorral verte fel a magyart álmából, hogy hivatása öntudatára ébredjen; mikor Vörösmarty Mihály letette az alapot a magyar költészet Pantheonjához; mikor Petőfi Sándor lantján megzendültek a magyar lira világraszóló hangjai; mikor Szigligeti Ede testet adott a magyar népélet és dráma ideáljának; mikor Jókai Mór, a magyar irodalom e fényes csillaga, annak minden sötét terén egymás után kezdte a világító fáklyákat felgyújtani; mikor Arany János mélységes lelke már formálta magában a magyar éposz halhatatlan alakjait: ugyanakkor Erkel Ferenc is odaállott a sorba, hogy a legnagyobb bűvöletet hajtsa végre, hogy minden építkezési anyag nélkül egyszerre megteremtse a magyar operát.

S megteremtette. A nemzet tapsolt és ujongott, az ellenségek pedig megkövülten nézték megvalósulását annak, amiben nem hittek, amit makacsul tagadtak.

És amíg a magyar erőt méríthetett a nemzeti szellem termékenységének e fényes bizonyosságából: az ellenségeknek, a Tamásoknak be kellett ismerniök, hogy a magyarnak mindenre van tehetsége, arra is, hogy művészetet teremtsen és azzal az európai műveltség zászlóvivői közé álljon. Erkel Ferenc megelőzte azokat, akik évtizedekkel később a képzőművészet terén bizonyították be a magyar génusz létezését.

* * *

A magyar nemzet százados kulturtörténelmi fejlődésében az Erkel Ferenc alakja olyan nagy, hogy azt a jelenkor, geometriai pontossággal meg sem mérheti. S hogy erre még csak nem is látszik hajlamot mutatni, ezt fájdalommal kell tapasztalni.

Még kétszer sem zöldült ki sírja felett a cyprus-lomb s már is úgyszólván el van feledve nemcsak az emléke, hanem még szellemének alkotásai is. Vagy talán nem emellett szólnak a tények és a viselkedések? Lássuk csak.

Vajjon jutott-e valakinek - az egy szülővárosát, Békés-Gyulát kivéve, - vagy a művészet iránt lelkesülni tudó valamelyik maecenásnak, vagy a nemzeti művészet ügyét szíven viselő valamely zene-egyletnek, - még az operaházat, még a m. kir. zeneakadémiát sem véve ki, melyeknek pedig élete javát szentelte, - hogy mozgalmat indítson, ne mondjuk Erkel F. monumentális szobrának, de csak sírját jelző méltó emlékkő felállítására érdekében?

De még ennél is kegyetlenebb dolog az, hogy halottak napján, mikor a kerepesi-temetőben a nemzet elhunyt nagyjai iránt oly nagy mérvben szokott minden évben a kegyeletes megemlékezés megnyilatkozni, már ez évben senkinek eszébe nem jutott még csak egy koszorút is letenni Erkel F. sírjára.

Kevésre rá (november 7-én) jött születési napjának évfordulója. A m. kir. opera nem hogy valamelyik operája előadásával tisztelte volna meg emlékét, de még csak meg sem koszorúzta a csarnok előtti porladozó kőszobrát, mely anélkül is olyan alkotása - a Lisztével együtt - az operaház építő bizottsága izléstelensége és ingenerozitásának, mely inkább kompromittálja, mint kifejezi a legelső magyar zeneköltő iránti kegyeletet.

A Rózsavölgyi-cég előfizetési felhívást intézett Erkel F. „Hunyady” operája teljes zongorakivonata kiadására, melyet sok ezer példányban küldött szét és tett közzé. Az egész magyar zeneközönség részvétlenül ment el mellette s a magyar koronaországok ötezer négyszögmértföldnyi területéről nem érkezett be több 36, mondd harminchat előfizetőnél!

Hogy a tervezett kiadást nemzeti részvétlenség hiányában még sem kellett beszüntetni, azt egyedül a magyar közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös Loránt fenkölt szellemének lehet tulajdonítani, ki előlegesen 150 példányt rendelt meg a megjelenendő zongorakivonatból.

De ki gondol reá, hogy operáinak vezérkönyvei megmentessenek az idő emésztő vasfogától s véletlenségekkel szemben pusztulás ne érje az egyetlen kézirat-példányokat?

Hát mindez nem szomorú jelensége-e a kornak, melyben ugys csak teng-leng a magyar zeneművészet iránti érzék, melyet pedig ép Erkel Ferenc szelleme emelt a nemzet egyik drága kincsévé? Nem vet-e ez hálátlansági homályt az élő nemzedékre, mely legnagyobb zeneköltőjét már halálának második évében így elfelejti? Nem kell-e az ily tünetnek deprimálólág hatni minden hazai zeneiróra s azt a nizust kifejteni bennök, hogy azt idegen földön s más irányban érvényesítsék, mint a magyar múzsa szellemében?

Mi eredménye lett a derék hazafias békés-gyulaiaknak, kik pedig mindent elkövettek, hogy nagy polgártársukhoz méltó szobrot emelhessenek azon a helyen, hol legelőször látta maga felett ragyogni a magyar eget? Néma maradt felhívásukra úgyszólván az egész nemzet s csak ők maguknak kellett filléreket áldozniok e célra. A nagyok, a hatalmasak, a vagyon hősei, az állami s a társadalmi kulturális alapoknál siket fülekre, közönyös szívekre talált az.

* * *

Ne ütközzék meg a t. olvasó ez epilógusnak kissé talán elégikus hangján, mert amit itt felhoztam, az ép úgy kiegészítő részét képezi Erkel Ferenc élete és működésének halála után, mint életében az ő sokszoros diadalai mellett azok a számos törszúrások is, melyeknek ki volt téve s melyekről a maga helyén szintén megemlékeztem.

De én hiszem, hogy jönni fog, jönni kell egy jobb kornak, mely a mainak kegyeleti fásultságát majdan Erkel Ferencel szemben is hozzá s érdemeihez méltóan rekorrigálni fogja.

Mert miben él egy nemzet örökké s mivel hat ki századokról századokra?

Régi igazság, hogy egyedül csak a szellem fegyverével, melynek leghatalmasabb élet az irodalom és a művészet képezi.

-&-